

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

TOPLUM, EKONOMİ VE HUKUK GERİLİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

BURCU EYÜBOĞLU

İstanbul, 2015

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

TOPLUM, EKONOMİ VE HUKUK GERİLİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

BURCU EYÜBOĞLU

Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Berna
GÜLER MÜFTÜOĞLU

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ Anabilim Dalı ÇALIŞMA EKONOMİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi BURCU EYÜBOĞLU'nun TOPLUM, EKONOMİ VE HUKUK GERİLİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 27.04.2015 tarih ve 2015-15/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 13.05.2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. BERNA GÜLER MÜFTÜOĞLU	
2.	Jüri Üyesi Doç. Dr. SELMİN KAŞKA	
3.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. ^{M.} Dr. HAKAN KOÇAK	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	:Burcu EYÜBOĞLU
Anabilim Dalı	:Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	:Çalışma Ekonomisi
Tez Danışmanı	:Yrd. Doç. Dr. Berna GÜLER MÜFTÜOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	:Yüksek Lisans – Mayıs 2015
Anahtar Kelimeler	:Çocuk Emeği, Çocuk Emeği ve Aile, Yoksulluk, Mesleki Eğitim, 4+4+4 Eğitim Sistemi.

TOPLUM, EKONOMİ VE HUKUK GERİLİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ

Çalışma yaşamında, çok geniş bir alanda çocuk emeğinden faydalanılmaktadır. Çocukların çalışması, bu durumun önlenmesi için çalışmalar yapan, ulusal ve uluslar arası birçok kuruluşun düzenlenmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerde halen çok yaygın bir durumdur. Türkiye’de de çocukların emeğinden faydalanılması durumu henüz ortadan kalkmış bir durum değildir. Bu tez çalışması, çalışan çocukların çalışmasının nedenleri, tarihsel süreçte toplumsal üretim ilişkilerinin değişimine bağlı olarak çocuk emeğinden faydalanılması durumunun değişmesini, çocuk emeğinden hangi alanlarda faydalandığı, çocuklar üzerindeki etkisi, hangi dinamiklerin çocukların emeğinden faydalanılması durumunu kalıcı hale getirdiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmada, çocukların emeğinin kullanılması merkeze yerleştirilerek, aile, eğitim, politika, yoksulluk, mesleki eğitim, hukuk kurallarının her birinin birer gerilim odağı olarak, bu sürecin ortaya çıkmasına ve tekrarlanan bir olgu olmasına katkıları incelenecektir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	:Burcu EYÜBOĞLU
Field	:Labour Economy and Industrial Relations.
Programme	:Labour Economy
Supervisor	:Associate Professor Berna GÜLER MÜFTÜOĞLU
Degree Awarded and Date	:Master – May 2015
Keywords	:Child Labour, Poverty, Vocational Education, 4+4+4 Education Sytem, Family and Poverty.

THE TENSION OF THE CHILD LABOUR IN SOCIETY, ECONOMY AND THE LAW

In working life, in the family child labour are utilized. Children work, to prevent this situation is making efforts for national and international regulations, many organizations in the developing countries is still a very common situations. In Turkey, the labour of children to benefit from the declining status of a situation, and besides that, yet not to have disappeared. This thesis, depending on the change of the social relations of production in the historical process, working children in the study of causes, the beginning of the work themselves and with other structures of the community, which areas that benefit from child labour, and how and to which the dynamics of the life of the child's works, not to remain indifferent to the status of the benefits of continuous memberships.labour of children, in the works, as a result, the need to be placed in the center of the family, the process of education, poverty, politics, vocational education, law rules, structure and the enforcement of the legal rules, as this process is the emergence of a repeated case the contribution will be examined.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLO LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL, TOPLUMSAL ALANDA ÇOCUK OLMAK

I Toplum ve Birey.....	4
II Toplum ve Çocuk.....	8
III Kapitalist Üretim İlişkileri, Aile ve Çocukların Çalışması.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOCUK EMEĞİNİN KULLANIMININ DİYALEKTİK SÜREÇLERİ

I Türkiye'de Çocuk Çalışmasının Tarihsel Gelişimi	
A 1800 – 1923 Yılları.....	25
B 1923 – 1950 Yılları.....	33
C 1950 – 1980 Yılları.....	35
D 1980' li Yıllardan Günümüze.....	37
II Göç.....	42

III Yoksulluk.....	46
A Hane içi Yoksullukla Mücadele ve Çocuk Emegi	
1 Tarımda.....	50
2 Sokakta.....	54
3 Sanayide.....	58
4 Ev İçi Hizmetlerde.....	63
IV Eğitim ve Çocuk Emeginin Kullanımı İlişkisi.....	67
A Eğitim, Toplum ve Çocuk.....	70
B Eğitim Sistemi, Mesleki Eğitim ve Çocukların Çalışması İlişkisi.....	74
V Küreselleşme ve Çalışma Yaşamının Değişen Yapısı.....	86
A Küreselleşme ve Esnekleşen İstihdam.....	89
B İş ve Meslek Kavramlarının Değişimi: Çocuk Emegi.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAMDA HUKUK VE ÇALIŞAN ÇOCUK İLİŞKİSİ

I Hukuk Felsefesi, Toplum ve Sosyal İlişkiler	101
II Hukuk ve Toplumsal İlişkilerin Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi.....	104
A Uluslar arası Piyasalara Eklenme ve Hukuk.....	106
B Küresel Siyaset, Uluslar arası Organizasyonlar ve Hukuk.....	109
III Uluslar arası Düzenlemeler ve Çocuk Emegi.....	112
IV Ulusal Düzenlemeler ve Çocuk Emegi.....	118
SONUÇ	124
EKLER	128
KAYNAKÇA	131

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 : Toplam Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%).....76

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012.....	42
Şekil 2 : Çalışan ve Çalışmayan Çocuklarda Boy Uzunluğu Değerlerinin Karşılaştırılması.....	60
Şekil 3 : Çalışan ve Çalışmayan Çocuklarda Vücut Ağırlığı Değerlerinin Karşılaştırılması.....	61

KISALTMALAR

AB.	Avrupa Birliği
AOBP	Ağırlıklı Orta Öğretim Başarı Puanı
ABD.	Amerika Birleşik Devletleri
BM.	Birleşmiş Milletler
ÇHS.	Çocuk Hakları Sözleşmesi
DB.	Dünya Bankası
DİE.	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK.	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP.	Demokrat Parti
EARGED.	Eğitimi Araştırma Geliştirme Dairesi Başkanlığı
ERG.	Eğitim Reformu Girişimi
FED.	Faculty of Education (Türkçesi: Eğitim Fakóltesi).
GSYİH.	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO.	International Labour Organization
IMF.	International Monetary Fund
IPEC.	International Programme on the Elimination of Child Labour
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
MGTİ.	Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği
MTE.	Mesleki Teknik Eğitim
OECD.	Organisation for Economic Co-operation and Development
sş.	Sosyal Şartı
TBB	Türkiye Baralor Birliği
TKY	Toplam Kalite Yönetimi
TODAİE	Türk Ortadoğu Araştırma İlişkileri Enstitüsü
TTB	Türk Tabipler Birliği
TÜİK.	Türkiye İstatistik Kurumu
TZÜ	Tam Zamanında Üretim
UNICEF.	United Nations International Children's Emergency Fund
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Son yıllarda, kapitalist sistem içerisinde yaşanan gelişmeler, toplumsal üretim ilişkilerini, kapitalist piyasa gerekliliklerine göre hızlı bir biçimde dönüştürmesinin yanında toplumsal yaşamın içerisindeki eşitsizlikleri de artan biçimde ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamda yaygın biçimde kullanılan Çocuk Emegi, oldukça ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk Emegi sorununun farkındalığına katkı sunmak amacıyla gerçekleştirdiğim çalışmamda, bu süreci ekonomik, sosyal ve hukuksal gerilim odaklarıyla çok boyutlu bir şekilde inceleme yaklaşımı benimseyerek, sorunun gerilim odaklarının bütünlüğü içerisinde yeniden üretildiğini sunmayı amaçladım. Yüksek Lisans eğitimim ve Tezimi yazdığım süre boyunca, hümanist değerleri, ilkeleri, entelektüel bilgisi ile örnek aldığım, takdir ettiğim, tez öğrencisi olmaktan onur duyduğum ayrıca tecrübelerinden faydalanırken ve beraber çalışırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Berna GÜLER MÜFTÜOĞLU' na teşekkürün en büyüğünü sunmayı borç bilirim. Aileme desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İstanbul, 2015

Burcu EYÜBOĞLU

GİRİŞ

İnsan yaşamının temel evresi olan çocukluk döneminin en iyi koşullar altında yaşanması ve çocuğun bu dönemi eğitimle, sosyal aktivitelerle, sağlıklı arkadaş ilişkileriyle, kültürel faaliyetlerle dolu bir şekilde geçirmesi en temel sosyal hakkıdır. Çocukların, çocukluklarını yaşamaları gereken dönemde çalışmalarını durumu, çocuk ve sağlıklı bir toplum için geçerli olabilecek en büyük tehdit ve risklerden bir tanesidir. Aile yoksulluğu, eğitim politikaları kaynaklı sorunlar, geleneksel bakış açısı, hukuk mekanizmasının yeterli olmaması, hem birey hem kurumlar çerçevesinde çok aktörlü bir toplumsal olgu olarak, çocuğun çalışması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Toplum, aile ve hukuk eksenli sebeplerin bir araya gelmesiyle, bir sonuç olarak ortaya çıkan çocuğun çalışması durumu, çocuğun tercihleri ve isteği dışında şekillenmekte olup, bu durumun en ağır etkisini yine çocuklar yaşamaktadır. Çocukların çalışmasından dolayı, ilerleyen yaşlarda mesleki ve statüsel olarak toplum içerisinde gelişimleri de kısıtlanmış olduğundan, bu durum tekrarlanan, kalıcı bir hale gelmektedir. ILO' nun 2012 yılı rakamlarına göre dünya genelinde 168 milyon, TÜİK 2012 rakamlarına göre ise Türkiye' de, on sekiz yaş altında 893 bin çocuk çalışmak zorunda kalmaktadır.

Üç bölüm olarak düzenlenen çalışmanın ilk bölümünde; çocuk kavramının toplumsal yapı içerisindeki birey, toplum, siyasi yapı, aile, ekonomik yapı odaklarıyla etkileşimi ile kazandığı anlamlar açıklanmaya çalışılacaktır. Soyut ve kavramsal bir biçimde düzenlenen bu bölüm de, çeşitli düşünürlerin ve bilim insanlarının da çocuk kuramları dönemlere göre karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek, çocuğun, siyasi sistemin ve ekonomik yapının üretilmesindeki işlevi açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra, kapitalist toplum yapısı içerisinde özellikle sanayileşme döneminden günümüze, toplumsal üretim ilişkilerinin sosyo –ekonomik ve ekonomi politik yaşamı oluşturan ana fonksiyon haline gelmesinin, toplum, birey ve çocuk arasındaki ilişkinin üzerinde yarattığı dönüşüm incelenecektir.

İkinci bölümde; çocuk emeği kullanımı diyalektik bir süreçler bütünü içerisinde çocukların çalışma yaşamının içerisinde yer almasına neden olan yoksulluk, göç, eğitim politikaları, esnekleşen istihdam, küreselleşme gibi gerilim dinamikleri Türkiye

örneğinde açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye örneğinde çocuk emeğinin kullanımı diyalektik süreçleri, tarihsel olarak kısımlara ayrılmış bir şekilde, Osmanlı Toplumunun 1800' lü yıllarından itibaren günümüz dönemine kadar detaylandırılacaktır. Bu bölümde ayrıca, çocukların çalışmasına bağlı olarak çalışmanın çocuk üzerinde bıraktığı fiziksel, zihinsel, ahlaksal, psikolojik negatif etkileri ve çocuğun eğitim süreci ile ilişkisinde, değişen üretim ilişkilerine katkı sunan en önemli özne konumuna gelmesi ile amaçlananlar, bunu destekleyecek şekilde yapılan düzenlemelerle ve örneklerle anlatılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikle kavramsal ve soyut olarak, hukukun anlamı, toplumsal yaşam içerisindeki işlevi, devlet, iktidar ve meşruiyet mekanizması ile ilişkisi anlatılacaktır. Hukukun özellikle kapitalist toplum yapısının içerisindeki rolünün, sistemin ekonomik çıkarların devamını sağlayan bir fonksiyon haline gelmiş olduğu belirtilecektir. Çocukların çalışma yaşamında yer alma nedenleri; sürekli olarak üretilen ve ortadan kalkmayan bir olgu olarak hukuk, iktidar, üretim arasındaki gerilimli ilişkilerinin içerisinde anlatılmaya çalışılacaktır. Bunun yanında, hukuki uygulamaların, geçmişten günümüz küresel kapitalist dünyasında, değişen rolü, çocuk emeğinin kullanımı ile olan ilişkisi, ulusal ve uluslararası düzenlemeler örnek gösterilerek tartışılacaktır.

Tezin sonuç bölümünde, çalışma içerisinde incelenmiş farklı dönem ve farklı toplum yapısı örneklerine bağlı olarak, toplumsal üretim ilişkilerinin yaşadığı dönüşümün, toplumun ekonomik, siyasi, sosyal dinamiklerin anlamlarını kendine bağlı dönüştürmesi doğrulanacaktır. Hukukun, göçün, yoksulluğun, eğitim sisteminin, istihdamın ve toplumun değişen yapısının her birinin birer gerilim odağı olarak çocuk emeğinin üretilmesine ve kalıcı olması konusundaki ortak bağı anlatılacaktır. Buna bağlı olarak toplumsal üretim ilişkilerinin devamının merkeze alınması, verilen gerilim odaklarıyla bileşiminde yeniden oluşumu ve çocuk emeğinin de bu süreçte merkezde bir sorun olarak tanımlanmamasından dolayı, bu tekrara katkısı eleştirel bir biçimde analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL VE TOPLUMSAL ALANDA ÇOCUK OLMAK

Bireyin çocuk olduğu zaman dilimi, yaşamın kurulması ve devamının sağlanmasında hayati önemi olan, toplumsal değerlerin, ahlak kurallarının, hukuk kurallarının belli bir toplumsal hiyerarşi içinde, itaat ederek, içselleştirilerek öğrenildiği dönemdir. Çocukların toplumdaki konumları ve kazandığı haklar, toplumsal şartlara göre şekillenmiştir. Ailenin, toplumun, hukuk mekanizmasının, eğitim sürecinin, siyasetin etkisiyle çocuğun toplumsal yaşamda sahip olduğu konum ve çocukluğun yaşanışı her toplumda ve her bireyde farklı şekilde tecrübe edilir. Toplumsal yaşamın devamının kapitalist piyasa kuralları ekseninde, sürekli kar elde edilmesi amacına hizmet edecek şekilde organize edilmesi, bu amacı gerçekleştirecek işgücünü beraberinde getirmesi, bunu sağlayacak ve bu amaca hizmet edecek şekilde bireylerin yetiştirilmesini gerekli kılmıştır. Çocuğun sahip olduğu rollerin, konumun ve hakların yaşadığı dönüşüm, çocukların çalışması durumu, bu durumun ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler paralelinde ne şekilde değişime uğradığı incelenmesi gereken önemli bir konudur.

I. TOPLUM VE BİREY

Toplumun en önemli yapıtaşı bireydir. Toplumun şekillenmesi ve gelişimi bireyin davranışlarında oluşmaktadır. Her bireyin topluma katkısı, bireyin sahip olduğu değerlerden ve konumundan dolayı farklı olmaktadır. Bireyin, ruhen ve bedenen sağlıklı olması toplum gelişimine olumlu katkılar sağlar. Bireyin, sahip olduğu özelliklerin topluma pozitif ve negatif katkı sağlamasının yanında, toplumla olan ilişkisi etkileşimi çok yüksek hatta bağımlı bir ilişkidir. Çünkü bireylerin gerçekleştirdiği her davranış, öğrendiği her şey, sahip olduğu bütün duygular toplum içerisindeki diğer insanlarla olan ilişkilerinde ve diyaloglarında anlam kazanır.

Bireyin yaşamının anlam kazanması, bireyin kendisini algılama şekliyle yakından alakalıdır ki bu da genellikle toplum içerisinde sahip olduğu konumla ilişkilendirilir. Bireylerin ve toplumların konumları arasında ayırım olduğu düşüncesi temelinde varsayım üreten rol kuramında, toplumsal konumlar sadece bireyler tarafından içi doldurulacak olan boş bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal anlamda uyulması gereken bir beklenti kümesidir. Bu beklenti kümelerinin en önemli bileşenleri, aile, arkadaş, okul, ordu gibi oluşumlardır. Beklentilerin karşılanması, toplumsal beklenti kümelerinin yaptırım gücüyle alakalıdır (Aytaç, 2012, s.74). Toplumsal rollerin bireyler tarafından ne kadar başarılı şekilde oluşturulduğu; iyi bir aileye sahip olmak, sağlıklı ve başarılı çocukların olması, maddi durumun iyi olması, prestij getiren bir işte çalışmak, toplumda saygınlığı yüksek olguların sağlanmasıyla ilişkilendirilir. Bireyin ve aile kurumunun sağlıklı, ekonomik olarak refah içerisinde ve iyi eğitilmiş olması tarih boyunca gelişmenin kriteri olarak görülmüştür. Özellikle, çocukluktan itibaren bireyin iyi yetişmesi için uygulanan yöntemler ve stratejiler, bireye indirgenmiş gibi gözükse de aslında toplumsal anlamı olan bir gelişim stratejisidir. Aynı zamanda mutluluk kaynağıdır. Bireylerin her biri için anlamı farklı olsa da, mutluluk sabit bir şekilde her bireyin yaşamak istediği bir duygudur. Her bireyin mutluluğu anlık ve bir kerelik bir duygu durumu değildir ve birey, amaçladığı her başka hedefe ulaştığında yeniden kazanılan ve dolayısıyla tekrarlanan bir duygudur. Bireyin yaşamına ilişkin planlarının ve kendine ulaşmak için belirlediği hedeflerin gerçekleşmesinin güvenliği ve garantisinde, bireyin mutluluğu da daha daimi hale gelmektedir. Denilebilir ki; bireyin yaşamı boyunca eğilimleri, duyguları, düşünceleri, davranışları ve deneyimleri ne kadar farklı olursa olsun,

amaçları hayatlarını güvence altına almak, güvenli bir şekilde devam ettirmektir ki, bundan da mutluluk duyarlar (Hobbes, 2007, s.76).

Toplumsal yaşamda bireyin değer yargılarının, ahlaksal normların oluşumunu düzenleyen en önemli kavramlardan biri de yasalardır. Yasalar yazılı olması ve yaptırım gücünün büyüklüğünden dolayı toplumda oldukça kabul gören kurallar bütünüdür ve bu yönüyle yazılı olmayan kurallar ile benzerlikler gösterse de etkisi itibariyle daha farklıdır. Bireyler dünyaya geldikleri andan itibaren içerisinde buldukları toplumun, kültürel, siyasi ve ekonomik normları içinde davranışlarını geliştirirler. Çünkü insan yaşamını düzenleyen en önemli ve zorunlu durum, yasa ve kanunlara karşı gösterilen durumdur. Eylemlerin ve insan davranışlarının ahlaklılığı, yasalara ve kurallara gösterilen saygı zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Ahlaka özgü kavramların ve yargıların toplum içerisinde öznel anlam kazanması ise bir akla sahip bireylerin en önemli yükümlülüğüdür (Kant, 2001, s.118).

Daha farklı bir perspektiften toplum ve birey ilişkisini analiz eden Emile Durkheim; yaşamda imgelerin kazandığı değer, bireylerin yaşamda yaptıkları tercihler ve o tercihlerin ne şekilde yapılması gerektiğine dair düşünce ile tespit edildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda toplumda her olgunun normallik kazanabilmesi, bilimsel önermeler temelinde, tekil kavramlara uygulanabilme özelliğine sahip olabilmesiyle bağlantılıdır. Çünkü normal olan olgu genel olgudur ve toplum içerisindeki tekil ve çoğul bütün fenomenleri değişikliğe uğratma etkisine sahiptir (Durkheim, 2010, s. 138). Durkheim' in analizinde normal olan olgu, toplumun içerisinde değişimi ve dönüşümü yaratan etkisine sahip olan "şey" olmasının yanında, çoğulcu ve kabul görmüş özelliklere sahip olandır. Tarih boyunca bu "şey" in ne (ler) olduğu ve/veya ne şekilde etkilere sahip olduğu sabit kalmamış ve topluma ve yaşanan zaman dilimine göre değişiklik göstermiştir. Toplumsal ilişkilerde birey ve toplumun sahip olduğu ilişki toplumun değer yargılarının, birey içerisinde kabul edilmesi normalleştirilmesi ve bunun bir bütüne yayılarak algısal bir şekilde gerçekleşmesiyle mümkün olabilmesi nedeniyle süreklilik arz etmektedir.

Toplum ve birey arasındaki sürekli ilişki, sanayileşme döneminde, daha belirgin biçimde, dönemin kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği şekilde dönüşmeye başlamıştır. Bireyin bu dönemde, üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde üstlendiği roller hayatidir ve kendisiyle yakından ilişkilidir. *"Üretim süreci insanın kendini üretmesidir.*

Marx' a göre insanın tarihte kendi üretmesi, aslında insanın üretici güçlerinin emek süreci içinde gelişip genişlemesidir. İnsan, doğayla mücadelesinde, doğayı işlerken onu değiştirir, bu süreç, insanın aynı zamanda kendi doğasını da yeniden yaratıp değiştirmesiyle sonuçlanır (Çelik, 2010-2011, s.19). Bireyin varoluşundan itibaren var olan, doğayla mücadelesinde ortaya çıkardığı ve edindiği her şey üretim sürecidir. Üretim süreci içerisinde başta emek, birey olmak üzere toplumdaki bütün unsurlar kendileri de dönüşümü yaşamının yanında, sermayenin önemli dönüştürücü unsurları haline gelirler. Bunun anlamı da, üretim üzerinden dönüşümün yeniden ve sürekli olarak tecrübe edilmesidir. *“Üretim, insan ve doğa arasındaki karşılıklı ilişkidir; bu sürecin kendi kurallarına göre işleyen takas ve değişim mekanizmasıyla düzenlenebilmesi için, insan ve doğanın bu yörüngeye girmeleri gerekir; arz ve talebe uymaları, yani metalar, satılmak üzere üretilen mallar gibi işlem görmeleri gerekir. Piyasa sistemindeki düzenleme tam buydu. Emek adı altında insan, toprak adı altında doğa satılabilir duruma geldiler; emek gücünün kullanımı, ücret denen bir fiyat üzerinden herkesçe alınıp satılabiliyor, toprak kullanımında rant denilen bir fiyat karşılığında sağlanabiliyordu”* (Polanyi, 2000, s. 192). Kapitalist toplum yapısının daha sistematik bir biçimde yerleşik olmaya başlaması, bireyin toplum içerisinde konumu, üstlendiği görevler itibariyle değişmektedir. Marx, toplumların tarihi ve türleri üzerinden yaptığı sınıflama çalışmasında, bireyin değişimi üzerinden toplumun değişimini, toplumun değişiminin bireye yüklediği ödevleri ve konumlanışını detaylı biçimde analiz eder. Marx, modern toplumun problematiğinin tanımını ve ortaya çıkışını analiz ederken, toplumları gruplara ayırır. Bunu yaptığı ilk çalışması olan Alman İdeolojisi çalışmasında Marx, işbölümü gelişiminin farklı aşamalarının farklı mülkiyet biçimlerine karşılık geldiğine vurgu yapmış, çalışma konusu içeriğinin, işbölümünün, aşamalarının, çalışma aletlerinin, ürünlerinin hepsinin, bireylerin kendi aralarındaki ilişkiyi belirlediğini belirtmiştir. Bu belirlenmiş ilişkiler, daha geniş anlamda, aşiret mülkiyetini ve onun dönüşmüş şekli ortak mülkiyet biçimini, feodal zümre mülkiyetini ve son olarak özel mülkiyet biçimini oluşturmaktadır. Bu mülkiyet kavramları da, antik, feodal ve modern olmak üzere toplam üç tarihsel aşamayı oluşturur (Sunar, 2010- 2011, s.158-159). Ekonomi temelli yaklaşımda, birey toplumda ekonomik değeri olan bir varlık konumundadır ve sürekli olarak bunu artırmak ve değerlendirmek için çalışması gerekmektedir. Bu varlığın niteliği ve niceliği, bireyin sahip olduğu konum özgürlüğünün de derecesini belirlemektedir.

Marx, toplum birey arasındaki ilişkinin oluşumunu anlatırken algısal değişikliğin, bu ilişkiyi nasıl dönüştürdüğünü de gözler önüne serer. Bu dönemdeki değişim, toplumun bireye, bireyin de toplumda var olmak için toplumsal kurumlara yüklediği anlamın içerisinde ve yine algısal olarak yaşanan gerçeklikte kendini bulmaktadır. Marx, insan doğasının tarihselliğini anlamak için üç temel madde üzerinde durmuştur. Birbirini tamamlayan bu üç maddelerden ilki, insanın bir varlık olarak yaşaması (canlı olması), zorunlu ihtiyaçlarının olması ve bunları elde etmek için çalışmasıdır ki bu da maddi hayatın ta kendisidir. İkinci madde, bireyin maddi hayat içerisinde var olmak için seçtiği ve uyguladığı yöntemlerdir. Bu yöntemler, farklı toplum ve farklı tarihsel süreçlere göre değişiklikler göstermiştir. Üçüncü madde ise, bireyin toplum içerisinde var olmak ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için, kendi hayatını ve toplumdaki diğer bireylerin hayatını yeniden şekillendirilmesi ve yeniden üretmesidir. Bu yeniden üretim, toplumda bireyin, cinsiyet, iş, aile, ebeveyn ve otoriteyle, diğer bütün kurumlarla da ilişkisini belirleme özelliğine sahiptir (Güveloğlu, 2001, s.179). Bu üç maddeye bağlı olarak, Marx, bireyin hayatının yoğun bir maddi anlamı olduğunu ve toplum içerisinde kurumlarla ve diğer toplumsal aktörlerle ilişkisinin ekonomik olarak ayakta kalma ve buna bağlı olarak toplumsal konumunun belirlenmesi anlamını taşıdığını belirtir. Bireyin sahip olduğu konum, içerisinde bulunduğu sınıf, yasalarına uymak zorunda olduğu ülke, yazılı olmayan kurallar olan ve çoğu zaman yazılı olan kurallardan daha baskın bir şekilde birey üzerinde etkisi olan gelenekler, görenekler, bireyin yaşamsal tercihleri üzerinde oldukça büyük etkiye sahiptir. Bireyin konumuna göre farklılıklar göstermekle beraber, eğitim tercihlerinden, çalışma tercihlerine, toplumdaki karar alma mekanizmalarına ve hukuk kurallarının düzenlenmesine kadar etkisi olmaktadır. Sınıfsal konumları birbirinden farklı olan bireylerin, toplumdaki karar alma mekanizmalarına etkileri de farklı olmakla beraber, bu süreçlerin uygulanmasının bireye dönüşü de farklı olmaktadır. Çünkü birey ile toplum arasındaki ilişki, hangi siyasal yapıda ve ekonomik sistemde olursa olsun karşılıklı bir etkileşimde yeniden üretilmektedir. *“Marx’ın modern dönemde insanın bilinçliliği ve toplumsal koşulları üzerine yaptığı yorumlar sınırlı olsa da, kabaca yapılan bu değerlendirmeye göre, modern dönemde para ve meta ilişkileri arasında kuşatılmış bir insan tarih sahnesine çıkmıştır. Modern kapitalist sistem, insani varoluşu zayıflatmış ve modern özneyi ekonomik bir sıkışmışlık içerisinde bırakmıştır. Doğayla, diğer insanlarla ve kendisiyle ilişkisi ekonomik ilişkilerin egemenliğindedir (Yılmaz, 2010-2011, s.72).*

Sonuç olarak, Marksist bakış açısı, sanayileşmeden itibaren birey toplum ilişkisini, üretim ilişkilerinin tarihselliği temelinde çözümleyerek açıklamaya çalışmış, ve bu sosyal bilim literatüründe oldukça geniş yer bulmuştur. Birey, Marx' ın toplumsal çözümlerinde, birey emeğinin kullanımı üzerinden ekonomik bir özne haline gelmiştir. Buna göre de kapitalizm, var olduğu andan itibaren, her coğrafyada ve her kültürde farklı şekillerde yaşanmış ama üretim ilişkilerinde, bireylerde, toplumlarda yarattığı etki benzer olmuştur.

II. TOPLUM VE ÇOCUK

Bireyin, toplumsal bir varlık olarak gelişiminin ve sosyalleşmesinin önemli bir evresi olan çocukluk, insanın ve soyun devamı anlamına gelmesinin yanında, toplumun bir bütün olarak kendi siyasi ve ekonomik sosyalleşmesinin sağlanmasında da önemli bir evredir. Çocukluk, tarihin her döneminde, insanların farklı ve değişen bakış açılarına ve farklı ekonomik yapılarına göre, farklı anlamlar kazanmıştır. Çocukluk döneminde çocuk, kendi sağlığının korunmasından, eğitim ile ilgili konularda tercih yapmasından, güvenliğinin sağlanmasına kadar birçok konuda yetişkinlerin yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda yetişkinlerle kıyaslama da oldukça yoğun bir şekilde çocuklar üzerinden yapılmaktadır. Yetişkin olmama durumu olan çocuklukta çocuk için yaşam, büyüklere bağımlı ve büyüklerin kararları ile geçirilen bir dönemdir. Büyüklere bağımlı ve büyüklerin etkisi altında olma ailede içerisinde anne baba ile ilişkiler üzerinden gerçekleşebildiği gibi, ev dışında okul, siyasi mekanizma, iş yaşamı gibi alanlarda var olan aktörler üzerinden de gelişir. Bu bağımlı ilişkinin içerisinde olumlu olabilecek kadar olumsuz da birçok etmen bulunmaktadır. Burada akla gelen tartışmalı soru çocuklar üzerindeki kontrolün ve egemenliğin, özgürlüğün kısıtlanması olup olmadığı sorusudur. Locke bu sorunun cevabını, eski toplumda çocuk üzerinde kurulan egemenliğin, bireylerin toplum içerisinde yetişkin olmadan önce yetişkinliğe ve yönetime hazırlanma amacıyla oldukları bir süreç olarak görüldüğü düşüncesini örnek göstererek açıklamaya çalışır.

“Biri bana, çocuğumun ne zaman özgür olacak yaşa geleceğini soracak olursa söyle cevap veririm: Ne zaman ki onun monarkı yönetecek yaşa gelmiştir, işte o zaman. Sağduyulu Hooker şöyle der: Ancak, insan, eylemlere yol gösterecek sınırları gösteren yasaları anlamaya yetenekli hale getirecek kadar yeterli düzeyde akıl kullanımına ulaştığı zaman, yetenek ve öğrenme ile

kazanacağı idrak duygusundan daha fazlasını daha kolay elde etmiş olur (Locke, 2004, s.52) (Monark: Kraliyet, Hükümdar).

Çocuğun özgürlüğü, egemenliği ve yetişkin olabilmesi için kabul edilen kriterler, yine yetişkin gözüyle yetişkin özellikleriyle kıyaslama yapılarak anlatılmış ve buna bağlı olarak ideal bir çocuk portresi çizilmeye çalışılmıştır. Bu düşünceye göre, çocuğun ancak yetişkin olduğunda bir akla sahip olacağına ve bir anlamda egemenliğini de kazanacağına inanılmıştır. Oluşturulan çocuk kuramlarının, ideal insanın yetiş(tiril)mesi anlamını da taşıması dolayısıyla, çocukların yaşamına ilişkin detaylar ve düzenlemeler, yetişkinlerin önceliklerinin oldukça baskın olduğu çerçevede şekillenmiştir. Locke’ dan başka Aristo da benzer perspektifle “Çocuğu” ve “Çocukluğu” yine ebeveyn – yetişkin temelli bir bakış açısıyla daha farklı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Aristo insan yaşamında çocukluğu bir felaket olarak sunuyordu. İnsan yaşamını tehlikeye sokabilen bin türlü zorluklar, hastalıklar, kazalar arasında çocukluk dönemi de bulunuyordu. Çocuk, hareketlerinde aklını kullanamadığı için erdeme ulaşamazdı. Çocukluk kendi haline bırakılacak olursa mutsuzluk ve huzursuzluktan ibaretti. Baba ve çocuk arasındaki ilişkiyi düzenleyecek bir haktan söz edilemezdi. Çünkü, hakla ilgili bir kural, eşit ve özgür kimseler arasında geçerli olabilirdi. Mutlak olarak babasına ait olan, çocuk için haksızca işleme uğrama diye bir sorun olamazdı: “Çocuğun durumunda olduğu gibi, mutlak olarak size ait olan birisi karşısında haksızlık işlenemez”. Fakat Aristo çocuğu bir “şey” olarak da almamaktadır. Çocukla baba arasında mutlak bir bağımlılık söz konusuysa da, “kimse kendine karşı haksızca davranmamalıdır.” Yani, birey olarak bir saygınlık taşımayan bir çocuk, babasına katıldığı, onunla “bir olduğu” şekliyle haksız işleme uğramaktan uzaklaşmaktadır. Çocuğa çocuk olarak hiçbir saygınlık tanınmamakta, çocuk yetişkin babasında (ona katılarak) ideal olan yetişkinliğe yöneldiği ölçüde değer kazanmaktadır (Bumin, 2013, s.20).

Bağımlılık ve diğer toplumsal aktörlerle ilişkiler konusunda geliştirdiği teorisi ile Locke, Aristo’nun çizdiği çocuk profiliyle benzerlikler göstermektedir. Bunun yanı sıra Locke, aile içerisinde “ebeveynin” etkisini daha belirgin olarak dile getirmiştir. Baba üzerinden şekillenen bağımlı ilişkide Aristo, çocuğun sahip olduğu saygınlığın ve gücün de buna göre belirlendiğini belirtmektedir. Çocukların kontrolü, aile ve ebeveynler üzerinden gerçekleşebildiği gibi, bu misyonu üstlenmiş olan birçok kurum tarafından da gerçekleşmektedir. Ortaçağ dönemine bakıldığında çocukların yetişmesinde oldukça önemli yeri olan eğitim kurumları, oldukça kısıtlı bir şekilde bu görevi yerine getiriyordu.

Akademisyenler ve amatör tarihçiler tarafından karanlık çağ olarak adlandırılan bu dönemde, eğitim öğretim kurumları oldukça kısıtlı bir biçimde çocuklara ulaşıyordu ve skolastik düşüncenin yaygınlığından dolayı dinsel eğitim ağırlıklı uygulamalar mevcuttu (Gümüş, 2010, s. 27).

Çocukların bu dönemde, yaşlarının gerekliliklerine korunup gözetilmeleri bile tam gerçekleşmiyor, yaşamları ailelerinin bulunduğu duruma göre şekilleniyordu. Bu dönemi anlama adına önemli kaynak olan edebi eserlerde, dönemin önemli yazarı Montaigne, dönemin çocuğunu ve içerisinde bulunduğu toplumun gerçekliklerini gözler önüne sermiştir. Doğurganlığın ve buna bağlı olarak çocuk sayısının fazla olduğu bu dönemde çocuk, yönlendirilme konusunda, yetişkinin kontrolünde olan ama görev ve sorumluluk yüklemesi konusunda yetişkinlerden farklı algılanmayan bir varlıktı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında eserlerini veren Montaigne, çocuk anlayışında getirdiği yeniliklere şiddetini kınamasına karşın, sütannede kaç çocuğunu kaybettiğini tam olarak hatırlayamamaktadır. Kendi ifadesiyle, “iki ya da üç” çocuk kaybetmiştir. Çocuğa karşı gösterilen bu kayıtsızlıkla kuşkusuz çağın çok yüksek olan ölüm ve doğum oranları da önemli bir etkendi. XVII. yüzyılda bile, yaşama umudunun ortalaması yirmi beşi geçmiyordu. Doğum oranının çok yüksek olmasına karşın, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar nüfus ancak olduğu gibi kalabiliyordu. Kadının her yıl hamile kalması en olağan durumdu. Ailelerde 15- 16, hatta 19 çocuk doğabilmekteydi. Her kadının en az yedi çocuk yapmasıyla nüfus ancak kendini koruyabiliyordu (Bugün aşağı yukarı iki buçuk çocuk yeterlidir). Çocuk hastalıklarından ve salgınlardan çocukların en az yarısı ilk üç ay içinde ölmekteydi. Montaigne’ nin durumunda olduğu gibi aileler için bir hatta birkaç çocuk kaybetmek en doğal olaydı. Yaşama şansının çok düşük olduğu bu toplumlarda nüfusun yarısına yakını yirmi yaşın altındakilerden oluşuyordu. Bu nedenle, gençler ve çocuklar çok erkenden çocukluklarını bırakıp yetişkinlerin yaşamına girmeli, çalışmalı ve savaşmalıydılar. Çocuklar 12 -13 yaşlarında orduya katılıyorlar, bazıları babaları 9 yaşında savaşa götürüyordu. Söylenildiği gibi “genç ölüyor, hızlı yaşamak gerekiyordu” (Bumin, 2013, s. 22).

Toplumsal koşulların, insan yaşamını, “çok hızlı başlayan” ve “çok hızlı biten” hale getirmesi, “çocukluk” döneminin süresini toplam yaşam süresinin içerisinde kısaltmıştır. Bu toplumsal şartlar altında çocukluk, bilimsel anlamda tarif edilen kendi döneminden uzaklaşmakta, ileri bir yetişkinlik dönemi olarak anlaşılakta ve çocuklara da bu yönde sorumluluklar yüklenmektedir. Bir yetişkinin sahip olabileceği en ağır sorumlulukları yerine getirmek durumunda olan çocukların, bu sorumlulukların getirdiği birçok riskten dolayı yaşamları da doğal olarak kısalmaktadır.

Ortaçağ'da çocukların yaşadığı dezavantajlı koşullar, bireylerin genel olarak, düşünce yapılarıyla da alakalı bir durumdur. Toplumsal koşullara bağlı olarak, insanların değer yargıları ve yaşamdaki öncelikleri, çocukların o dönemdeki koşullarının olumsuz olmasında oldukça etkili olmuştur. Philipp Aries' e göre çocuk, Ortaçağda çok ağır koşullarda yaşamakla beraber bebeklikten çıktığı anda yetişkinlerden farklı olmayan bir varlıktı ve bunun nedeni, bireylerin çocukluğu, insanın diğer gelişim evrelerinden farklı bulmamaları düşüncesi temelinde gerçekleşmekteydi. 15. yüzyıl, çocuklara ilişkin algıların değişmeye başlamış olması açısından önemlidir. 17. yüzyıla gelindiğinde ise çocuk artık algısal olarak insanların zihinlerinde yetişkinlerden tamamen farklılaşmış ve daha çok korunması ve yardım edilmesi gereken masum varlıklar olarak algılanmaya başlamıştır. Ortaçağ ve Yeniçağ dönemlerinde, yoksulluk ve beraberindeki olumsuz sağlık koşullarının sonucu olarak, çocuk ölümleri oldukça yüksek orandaydı. Bu dönemde, yaşanan bir gelişme de, çocuk kavramının sınıfsal anlam kazanmaya başlamasıdır. Özellikle matbaanın ortaya çıkması ve yazılı basının gelişmeye başlamasıyla birlikte, çocuk, eğitim çalışmaları için önemli bir kaynak haline gelmeye başlamış ve eğitim politikaları çocuklar üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Çocuklar bu dönemde kendi edebiyatlarına, kendi sanat dallarına, kültürlerine ve tüketim malzemelerine kavuşmuşlardır. Yaşanan bu gelişmelerden faydalanma durumu da sınıfsal bir anlam kazanmış ve daha çok üst sınıf ailelere mensup çocuklar için geçerli olmuştur. Son olarak 20. yy, sanayileşmenin ve küreselleşmenin bütün dinamikleri ışığında psikolojik, sosyolojik ve hukuksal olarak çocukların sahip olduğu konumlarının ve çocuk haklarının en çok tartışıldığı dönem haline gelmiştir (Şimşek, 2013, s.217 - 218).

Tarihin her döneminde, çocukların kazandığı haklar, yetişmelerine ilişkin farklı ve özendirici düşünceler yine yetişkinlerin dünyasının değişmesiyle gerçekleşmiştir. Bu noktada, çocukların yaşamı, yetişkine, toplumsal aktörlere, kurumlara yüklenen anlamlar ve sorumluluklar üzerinden bir döngü şeklinde yeniden tanımlanmıştır. Yetişkinlerin dünyasının değişmeye başlaması, toplumsal yapının değişimi, çocukların yaşamlarına ilişkin uygulamaların değişmesiyle başlamıştır denilebilir. Çocukları ilgilendirecek politikaların üretilmesi, ağırlıklı olarak eğitim sistemi içerisinde gerçekleşmiştir. Teknolojinin ve matbaanın gelişmesine bağlı olarak geniş yazılı ve görsel kaynaklara sahip olmanın yanında, eğitim kurumunun da önemli bir öznesi haline gelen çocukların, eğitim ile ilişkisi, sadece kişiye indirgenmiş bir kavram olmayıp, toplumsal yapının değişimi, bir bütün olarak siyasal

ve iktisadi mekanizmaların amaçlarıyla yakın bir bağ içerisinde. Bu anlamda kapsamlı dönüşüm, 19. Yy' da yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde, toplumda, bireysel ve kolektif haklar arasındaki denge, eğitimin üzerinden yeniden dizayn edilmiştir. Bu dizayn, kamu eğitiminin içeriğinin değiştirilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Kamu eğitiminin ilk aşamasında bireyler eşittir ama sınırlıdır. Kamu eğitiminin birey için tek anlamı hak değildir, bunun yanında eğitim görme de bireyin ödevi olarak yapması gerekenler hanesine eklenmiştir. Bunun temeli de 19.yy' da atılmıştır. Çünkü ekonomik temelli olan dönüşüm, bütün toplumsal yaşamı değiştirmeye başlamıştır. Kapitalist sistemin bu dönemde yaşadığı dönüşümde, eğitim özellikle ilkökul eğitimi kapitalistlere kalifiye işçi yetiştirmekken, üniversite / yükseköğrenimin amacı ise uluslararası alanda rekabeti sağlamaktır (Bottomore ve Marshall, 2000, s.65). Kapitalist sistem, eğitimin hangi kademesi ve alanı olursa olsun, çocuğa, çalışma ödevi yüklemekte ya da çalışmaya hazır hale getirmektedir. Bunun adımları da kapsamlı olarak, 19. Yy' da, eğitim politikaları temelinde, vatandaşlık, toplumsal hakların sisteme göre düzenlenmesiyle atılmıştır. Bu yüzyılda, bireyin gelişmesinin içeriği, endüstriyel üretimin ve siyasal demokrasinin ihtiyaçlarına göre oluşturulmuştur. Çünkü eğitilmiş seçmen siyasal demokrasinin, eğitilmiş işgücü ve teknisyenler de endüstriyel üretimin devamı için temel unsurlardır. Bu birliktelik ya da bağlılık, eğitim misyonunun bireysel olduğu kadar toplumsal ve siyasi bir anlamının da olduğunu gösterir. Siyasal demokrasi üstlendiği bu misyonla, toplumun ulusal kültürel mirası ve medeniyetinin devamını, oluşturulmuş medeni ve sağlıklı toplum üzerinden sağlama görevini de yerine getirmiş olur. On dokuzuncu yüzyılda, eğitimin zorunlu hale gelmesi üzerinden yaşanan bu değişim, 20.yüzyılda sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir bileşeni haline gelmesi için gerekli koşulları hazırlamıştır (Bottomore ve Marshall, 2000, s.35). Çocuklar, geliştirilen eğitim politikalarıyla, toplumsal yaşamın, siyasi mekanizmanın oluşumunda önemli uygulayıcılar olmuştur. Sosyal hakların ve yurttaşlığın yerleştirilmesi de, çocuklar ve eğitim politikaları üzerinden gerçekleşmiştir.

19.yüzyılda eğitim üzerinden yaşanan dönüşüm, çocukluk dönemine ilişkin değerler, tarihsel süreçte değişmesine, çocuğa karşı ilgi ve duyarlılıkta gelişmeler yaşanmasına, koruma ve ilginin, Montaigne' nin metinlerinde anlattığından daha gelişmiş olmasına rağmen halen hak ettiği düzeyde değildir. Her toplumun tarihi, siyasi yapısı, ekonomisi, farklı olduğu için çocuğa karşı verilen önem, ilgi ve kayıtsızlık da belli bir döneme ve topluma da özgü olmamaktadır. Bu dönemlerin en önemlilerinden biri olan

sanayileşme döneminde ve sonrasında, çocukların durumunun nasıl bir değişim yaşadığı, üretim ilişkilerinin, emek kavramının ve ailenin değişmesiyle açıklanabilir. Toplumu anlamak için toplumsal üretim ilişkilerini açıklamayı önemli bir yöntem olarak gören Marx, içerisinde bulunduğu toplum olan burjuva toplumunu, eski olan toplum yapısıyla kıyaslayarak, karmaşıklaşan üretim ilişkilerinin toplumsal yapıyı da karmaşıklaştırdığını, eşitsizlikleri gizlediğini ve emek kavramının da artık daha hayali ve “şey” leşmiş olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2010-2011,s.67). Toplumsal üretim ilişkilerin değişmeye başladığı nokta ile Marksist açıklamaların kesişmesi bir rastlantı değildir. Çünkü üretim ilişkilerinin değişmeye başlaması ve bunun aile üzerindeki etkisi en çok Marksizm’de kendine yer bulur. Marksist teori aileyi bağımsız olarak algılamaz. Toplumsal yapıyı ayakta tutan, toplumun sürekliliğini sağlayarak sermaye emek çelişmesini kalıcılaştırır. Aile de, özetle kendini tekrar etme suretiyle düzeni kalıcılaştıran, toplumdaki hiyerarşik yapıyı koruyan bir mekanizmadır (Aytaç, 2012, s.44-45). Ailenin toplumsal üretim ilişkilerine göre değişmesi, çocuğun da piyasa gerekliliklerine uygun ve uyumlu olarak yetişmesini gerekli kılmıştır. Aile tek başına bu görevi üstlenmemiş, iş yaşamı ve eğitim de bu sürece hizmet etmeye başlamışlardır. Bu da, mesleki eğitimin yaygınlaşması, çıraklık kurumunun yaygınlaşması, hatta çocuk emeğinden en kötü şekilde faydalanılması gibi somut sonuçları ortaya çıkarmıştır. Çocukların yetişmesinde ve toplumsal üretim ilişkilerinin organizasyonunda önemli bir yeri olan çıraklık kurumu, Aries’ e göre çocukların mesleklerini yaşayarak, öğrenmeleri anlamına geliyordu. Çıraklık yerini zamanla akademik eğitime bırakmış olsa da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda çıraklık eğitimi gençler arasında halen yaygındı. Fabrikalardaki üretim yapısının makineleşmesi, kapsamlı işbölümü, uzun çalışma saatleri, çocukların ucuz işgücü haline gelmesine ve sömürülmesine neden olmuştur. Çalışmaya erken yaşta başlamak da yeteneklerin açığa çıkması, atölye ortamı başta olmak üzere, çalışma yaşamının kurallarını öğrenmek adına yararlı bir düşünce ve uygulama olarak kabul edilmiştir (Heywood, 2003, s.161). Kapitalist üretim ilişkileri bu dönemde, eğitim kurumları ve aile işbirliğinde, çıraklık kurumuna oldukça önemli görevler yüklemiştir. Çıraklık kurumu, bu dönemde oldukça önemli bir süreç olarak, çocukların eğitimleri üzerinden, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden düzenleyicisi olmuştur.

Çocuk algısının değişmeye ve çocuk yaşamının kapitalist sistemin gerekliliklerine göre düzenlenmeye başladığı 19. yy’ da, eğitim politikalarının yanında yasal

düzenlemeler de, çocukların sistemin aksamayan ögesi olmasına hizmet edecek nitelikteydi. Temelleri 19.yy' da atılan fabrika kanunları ve eğitim kanunları birbirleriyle benzerlikler göstermektedir. 19. yy aynı zamanda sosyal hakların da oluşmaya başladığı dönemdir. Sosyal haklar, dönemi itibariyle her ne kadar oldukça görünür olsa da, yurttaşlığın temel ögesi haline gelmekten uzaktır. Aslında yurttaşlık ile sosyal hakların ilişkisinde bir çelişki vardır. Marshall (2000), eğitimden yola çıkarak geliştirdiği analizinde, eğitimi devletin sunduğu en önemli olanaklardan / hizmetlerden biri olarak görür. Çünkü eğitim, yurttaşlık kurumunun içerisinde yer alan ve onu geliştiren bir kavram olarak görülmüştür. Çocukların eğitim görmesi ve eğitimlerinin garanti altına alınması, yurttaşlık kurumu ve sosyal haklar içerisinde yer alırken, eğitim yurttaşlığın en önemli sağlayıcısı haline gelmiştir. Buna ek olarak Marshall, eğitimin gerçekleşmesinde ebeveynlere, bunu sağlayan görevini yüklediğine de dikkat çeker. Eğitimin medeni özgürlüğün gerçekleşmesinde öncelikli bir gereklilik olmasının yanında, insanlara ve ebeveynlere görev yüklemesinin, medeni hakların varoluşuyla çelişmemesi kabul edilebilirliğini sağlamıştır (Bottomore ve Marshall, 2000, s. 34 – 35).

Toplumsal üretim ilişkilerinin sınıfsal farklılıkları daha belirgin hale getirdiği bu dönemde, kendine özgü zayıflıkları ve bağımlılıkları olan çocuklar, kendi haklarına ilişkin en büyük ihlalleri, yoksullukla mücadelede aile için önemli bir mali kaynak, piyasa için ise ucuz işgücü olarak görülüp kullanılmalarıyla yaşamaya başlamışlardır. Çocukluğun nerde bittiği, yetişkinliğin nerde başladığı, sahip yoksulluk ile beraber daha da belirsizleşmiş ve çocuklar korunamayan, suistimale açık bir duruma gelmiştir. Çocuklar için piyasa gerekliliklerine göre düzenlenen eğitim politikalarının yanında, çocukların yoksulluk kaynaklı sebeplerle, aile ve iş gücü piyasası için mali kaynak olarak görülmesi, çocukluğun da sınıfsal bir anlamı olduğunu ve bu konumdakiler için, yine yetişkin dünyasındaki gelişmelere göre şekillenen bir dönem olma anlamına sahip olmuştur. Aile, işgücü ve eğitim kurumlarının, tarihsel süreçteki gelişmelere göre, çocukluk dönemi, çocuk hakları kavramları önemli veya daha az önemli anlamlar kazanmıştır (Tan, 1989, s.87 - 88).

Çocuk Haklarının daha görünür olması, çocukların yaşadığı riskli ve dezavantajlı durumları önlenmesi, yetişkinlerin ve yasa uygulayıcılarının girişimleri ile başlamıştır. Bu düşüncenin gelişmesi çocukların haklarının ihlal edildiğine dair düşüncenin kabul edilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu ihlal durumu da; toplumsal yaşamda çocukların,

eğitime katıl(a)mama, gelişimlerini riske edecek durumların kalıcı ve bütün yaşamlarını etkileyecek şekilde yaşanması ve bunların fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyen durumları ve etkilerinin olması olarak açıklanmıştır.

III. KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİ, AİLE VE ÇOCUKLARIN

ÇALIŞMASI

Toplumsal üretim ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki değişiminin ve kapitalist ekonomi uygulamalarının, bireyler ve sosyal yapı üzerinde bir çözülme sürecini başlatmış olması, bireyin çalışma yaşamının, kişiliğinin, yaşamsal tercihlerinin, tüketim alışkanlıklarının, değer yargılarının ve aile yaşantısının değişmesine neden olmuştur. Kapitalizmi anlamak için kırılma noktası anlamına gelen sanayileşme dönemi, önemli bir dönemdir. Ekonomi temelli dönüşüm, sınıf kavramının ortaya çıkması, sosyal anlamda da yaşamı dönüştürmeye başlamış, bu da sanayileşme öncesi dönemden oldukça farklı bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmıştır. Dönem itibariyle kapitalizmin yaşadığı dönüşüm, çocukların yaşamını da aile, eğitim ve siyasi yapının değişimi üzerinden değişime uğratmıştır.

Sanayileşme öncesi dönemde makineler henüz yaygın olarak kullanılmıyordu. Evin reisi olan erkek işçinin evinde, hem ürünler işleniyor hem de üretim yapılıyordu. Bütün aile yeleri, herhangi bir ücret baskısı yaşamadan, üretime katılıyordu. Talep ve arz karmaşık yapıdan uzak, tek bir pazarın içindeydi. Ticaretin, kitlesel ve seri üretim anlamı taşımayan faaliyetlerden oluşması ve bu faaliyetlerin kente yakın dağınık kırsal alanlardaki nüfus tarafından gerçekleştiriliyor olmasından dolayı, rekabet de oldukça zayıftı. Bu yüzden aile aldığı ücret ile geinebiliyordu ve boş zamanları da kalıyordu. Bu boş zamanda işçi istediği toprağı kiralayabiliyor ya da zamanını boş zaman olarak kendi belirlediği şekilde kullanma tercihini yapıyordu (Marx, Engels ve Lenin, 2008, s.20). Sanayileşme öncesi dönemde, herhangi bir tek tipleşme ve artı değer için sürekli çalışma söz konusu değildi. Aile de daha manevi anlam taşıyan ve bütün üyeleriyle bir bütün olarak üretimin sağlanmasında yer alan mikro bir topluluktu. Çocukların da bu aile tipinde üstlendikleri roller, toplum yapısının gerekliliklerine uygun bir şekilde gerçekleşiyordu. Toplumun ihtiyacı olan bireyin oluşması,

ancak aile yani yetişkinlerin yönlendirmesiyle mümkün olabiliyordu. Denilebilir ki, aile, toplumsal sistemin devamı için çocuğa karşı yükümlülükleri olan, öncül bir aktarıcıydı. Bu durumda yetişkinlerin dünyasının değişmesi çocukların da dünyasını değiştiriyordu. İçinde bulunulan toplumun, ekonomik ve siyasi yapısının gereklilikleri de bu değişimi şekillendiriyordu. Piyasa merkezli olmayan ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği zamanlarda zanaatçılık oldukça önemliydi ve süreye yayılan bir bilgi ve beceri kazanılmasını gerektiriyordu. Çocuklar için biçilen ise çıraklıktan itibaren zanaatı öğrenmekti. Erken yaşta iş yaşamına giren çocuklar, bütünleşik bir toplumsal ilişkiler ağında hem meslek öğreniyorlar hem de büyüklerin dünyasını yani ileride adım atacakları dünyayı tanıyorlardı (Aytaç, 2012, s. 94). Çocukların yetişkinlerin dünyasını tanınması, yetişkinlerin sahip olduğu şartlar altında çalışarak gerçekleşiyordu. Üretim ilişkileri içerisinde, çocuklar ile aileleri arasında, işi öğrenme ve iş paylaşımı konusunda hiyerarşik, cinsiyete dayalı bir ortaklık söz konusuydu. Sanayileşme ile beraber toplumsal üretim ilişkilerinin değişmesi ile öncelikle ufak üretimin yapıldığı hane içerisindeki rollerin, güç ilişkileri ve hiyerarşinin değişmesi yaşanmıştır. 1800' lü yıllara bakıldığında, seri üretim çok uzun çalışma saatlerini ortaya çıkarmıştı ve bu da beraberinde ağır ve güvenli olmayan çalışma koşullarını getirmişti. Bu dönem bu gelişmelere paralel olarak, kadın ve çocuk emeğinin de yaygın olarak kullanılmaya başladığı dönemdir. Sanayileşme öncesi dönemde kadınların ve çocukların emek sürecine katılmaları, ev içi bir eksende gerçekleşirken, sanayileşmeden sonra sanayi kuruluşlarının yedek ve yüksek katımlı iş gücü konumuna gelmişlerdir. Çocukların bu dönemde ortalama olarak 9 yaşından itibaren çok ağır koşullar altında çalışmaya başlamak zorunda kaldıkları tahmin edilmekteydi (Marx, Engels ve Lenin, 2008, s.55).

Yukarıdan aşağıya bir şekilde yeniden oluş(turul)an toplum yapısında, çocukların durumu ailelerinin konumlarına, ailelerin konumları da üretim ilişkilerinin gelişimine bağlı olarak belirleniyordu ve sanayileşme döneminden sonra da yine bu dinamiğe bağlı olarak belirlenmişti. Bir örnek olarak *“19. yüzyılın başında Saksonya Oberlausitz bölgesinde genç erkek ve kızlar el tezgahında dokuma yapan ailelerinden dokumacılığı öğrenirken, küçük çocuklarda bobinleri sarıp hazırlıyorlardı. Benzer bir şekilde, 1843'de İngiltere' de Çocuk İşçileri Komisyonu, Leicestershire' deki çorap ve iç çamaşırı sanayisindeki örücü çocukların 6, 7 veya 8 yaşında çalışmaya başladıklarını rapor etmiştir.*

Erkek çocuklar bobin dolayıcı, kızlar ise dikişçi olarak günde 12 saate kadar çalışıyordu” (Heywood, 2003, s. 151).

Erken yaşta çocukların çalışma yaşamı içerisinde yer alması ve karşılaştıkları riskler, dezavantajlı durumlar, dönemin Kıta Avrupası’nda İngiltere örneğinin yanı sıra, İtalya ve Belçika ülke örneklerinde de benzerdir.

19.yüzyıl boyunca pek üzerinde durulmayan olaylar arasında büyük tarım işçisi gruplarına her iki cinsten de çocukların katıldığıının duyulması gerçekten skandal yaratmıştır. Eleştirmenler, çocukların genellikle tarlalara kadar uzun süreler yürümek zorunda kaldıklarına, kahyanın gözetimi altında yoğun bir şekilde çalışıklarına ve bazen okulu haftalarca kaçırdıklarına işaret etmektedir. İtalya’da Piemonte ve Lombardiya’ nın sulak tarlalarında pirinç tarımının yayılması, kadın ve çocuk işçilerin artmasına yol açtı. Belçika’da 8 ila 14 yaşları arasındaki otuz ila kırk çocuktan oluşan “zararlı ot temizleyicileri” pancar, yulaf ve keten tarlalarını temizlemekteydi. Genellikle sabah beşte uyanırlar, neredeyse bir saat uzaklıktaki tarlalara yürürler ve akşam yediye kadar çalışırlardı. İngiltere’de özellikle Doğu Anglia ve Midlands’ ın doğusunda kadın ve çocuklardan oluşan işçi grupları çapalamak, topraktan bitki köklerini çekmek ve geniş ekilebilir arazilerdeki taşları toplamak gibi işleri yaparlardı. Diğerleri, Lancashire sahilinde deniz kabukluları ile ülkenin birçok bölgesinde meyve ve sebze toplardı. 1866’da Çocuk Emeği Komisyonu tarafından hazırlanan bir rapor, doğu bölgelerinde çalışanların yaklaşık olarak yarısının 6 ila 18 yaşları arasında olduğunu ve sabah beşten akşam yediye kadar çalışıklarını ortaya çıkarmıştır. Aynı dönemde kimileri, erkek ve kadınların, genç ve yaşlıların uzun çalışma saatlerinde bir arada çalışmalarının (ve bazen samanlıkta birlikte uyumalarının) yarattığı ahlaki tehlikeler üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple 1867’de Çalışma Toplulukları Kanunu 8 yaşın altındaki çocukların çalışmasını ve işçi gruplarının karma cinslerden oluşmalarını yasaklamış ve toplulukları çalıştıranlardan ruhsat istemiştir. Güney Amerika’nın büyük çiftliklerindeki köle çocuklar ise en kötüsüyle karşı karşıyadırlar. Tarlalarda çalışmaya başlamalarından itibaren, acımasız bir kırbaçla pekiştirilen sert bir disiplinin baskısı altında kalıyorlardı. İşe, genç “köle grupları” halinde, taşları temizleyerek veya hayvanları gözeterek başlıyorlardı (Heywood, 2003, s. 144 - 145).

Tüm bireyler ama en çok çocuklar için, ağır çalışma koşullarını içeren bu dönem, ailenin sosyal, duygusal, biyolojik anlamının giderek ekonomik ve üretim ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacak bir amaca hizmet edecek şekilde oluştuğunu, bunun ahlaki, sosyal anlamda birçok olumsuzluğu barındırdığını ve yaygınlaştığını gösterir. 20.yüzyıla doğru, toplumsal yaşamın ve ailenin tek başına bırakılmaması ve daha kontrol edilmesi gereken alan olma özelliğini kazanması da kaçınılmaz olmuştu. Sanayileşme döneminden itibaren aile, aslında bir anlamda siyasallaştırılarak devlet mekanizmasının içerisinde kontrol edilen ve gelişen bir alan olarak tanımlanmıştı. Sivil toplum kavramının da ailenin dışına çıktığı andan itibaren başladığı alan olduğu düşünülürse, çalışma ilişkileri de bu alanın

içerisinde siyasal ve ekonomik olarak yeni kazandığı anlamı ve misyonuyla yerini almıştır. Artık sınıfsal bir anlam kazanan aile kurumu, içerisinde bulunduğu sınıfın özelliklerine göre yaşıyor, şekilleniyor ve ayrışıyor.

Sanayileşme döneminde sınıfsal olarak yaşanan ayrışma, ailenin içerisinde rollerin yeniden konumlanmaya başladığını ispatlar niteliktedir. Marx'ın aile için hem üretici hem de işçi sınıfı için yaptığı çözümleme her iki sınıf ailenin de değişimini göstermekte ve eleştirmektedir. Bu;

Marx'a göre yok olması gereken aile tipi bir bütün olarak burjuva tipi ailedir. Ona göre, bu tip aile sermayeye ve özel kazançta dayanır. Öyle ki, ekonomik çıkar evlenmenin tek sebebidir, erkek fiili olarak bütün hakların sahibidir, ebeveynler çocuklar üzerinde neredeyse mutlak iktidara sahiptir ve aile üyeleri arasındaki boğucu yakınlık, diğer insanlarla samimiyetin birçok türünü dışlar. Bu aile biçimini feshetme işi burjuvazinin kendisi tarafından başlatılmıştır aslında. Zira işçilere dayattıkları hayat koşulları, işçilerin eşleri ve çocuklarıyla fazla zaman harcamalarını imkansız hale getirmiştir; bu sebeple de birlikteliklerinin mahremiyeti yok olmuştur. Bu açıdan Marx, proleterya arasında ailenin zaten fiili olarak ortadan kalktığını ileri sürer (Ollmann, 2011, s. 85-86).

Çocuklar dönemin şartlarında her iki aile tipinde de, ailenin belirlediği şekilde konumlanmakta ve ekonomi temelli bir toplum yapısında üzerlerine düşen görevi yerine getiren bireyler olarak yetişmektedir. Ailenin ekonomik sistem içerisinde çizdiği yol, ayakta kalmak ve var olmak için belirlediği stratejiler, çocukların da uyması ve dahil olması gereken kuralları oluşturmuştur. Aile, mülkiyet ilişkilerinin belirlenmesinde kilit bir rol haline gelmiştir. Tarihsel maddeci bir bakış açısıyla Marx, bunun ailenin en ufak noktasına kadar nüfuz etmiş eşitsiz bir durum olduğunu belirtir. *“Marx toplumdaki temel çelişkiyi Rousseau'dan farklı kavramsallaştırması nedeniyle, tarihsel maddeci anlayışını ilk geliştirdiği eseri olan Alman İdeolojisinde, toplumsal eşitsizliklerin kaynağını da ondan farklı betimler. Marx'a göre yeni gereksinimlerin yaratılması, Rousseau'nun öne sürdüğü gibi yozlaşmanın değil, tarihsel ilerlemenin başlangıç noktasında yer alır. Ayrıca, Marx'a göre ilk mülkiyet biçimini toprak üzerindeki mülkiyet değil, aile içindeki “ gizli kölelik”, yani aile reisi erkeğin karısının ve çocuklarının üzerindeki serbestçe yararlanma yetkisidir”* (Silier, 2010-2011, s. 142). Marx'ın da belirttiği gibi çocuklar toplumsal oluşumun bu kısmında karar alma mekanizmalarının dışarısında yine ailenin sosyal statü durumlarından dolayı, kendi statülerinin oluşumu da, yukarıdan aşağıya dayatma şeklinde gerçekleşmiş, sosyal ve

hukuksal kuralların, hak başlığında da, en altta kalan, en zayıf kısmını oluşturmuşlardır. Dönemin iktisadi koşullarında değişimler yaşandığında, çocukların emeklerinden faydalanılması pratiği de ailenin tercihleri ve yönlendirmesi üzerinden değişime uğramıştır. *“İktisadi gelişme sürecinde gerçek ücretlerin artması ailelerin çocuklarını işverenlerin emrine sunma isteğini azalttı. İşçi sınıfının bazı kesimleri çocuk işçi yasası nedeniyle karşılaştıkları gelir kaybından rahatsızdı ama denge yavaş yavaş işten okula değişti. Diğer taraftan, endüstrideki teknik gelişmelerle birlikte, örneğin pamuk fabrikalarında elle çalışan çıkırıkların yerine otomatik çıkırık makinelerinin getirilmesi sonucu daha az parçaya ihtiyaç duyulmaya başlandığından genç işçilere talep de azaltılmıştı”*(Heywood, 2003, s. 167).

20. yüzyılda çocukların toplumsal konumları, yüzyılın ilk yarısında pek parlak olmasa da, ikinci yarısında yine devlet eliyle, uluslararası müdahalelerle hakları genişletilmiş ve korunması gereken kitle oldukları kabul edilmiştir. Bu kabul, uzun savaş dönemleri ve dramatik sonuçları sonrası olmuştur. Bu hakların düzenlenmesinden önce, 20. yüzyılın başlarında ise dünyada, ekonomik belirsizlik ve siyasi kaos ortamı hakimdi. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonra, ihracatçı ülke konumundaki ülkelerin pazarlarında hammadde tarım ürünlerinin fiyatları ve gelirlerinde düşüş meydana gelmişti, diğer ülkelerde ise talep daralması yaşanıyordu. Savaş sonrası artan yüksek enflasyon ve ekonomik belirsizlikler, savaş öncesi dönemin istikrarını referans noktası olarak göstererek, altın para standartlarına dönülmesi gerekliliği tartışmasını güncel tutuyor ve bu da kaosu destekliyordu (Kazgan, 2005, s. 43). 1929'da patlak veren Büyük Buhran, ABD başta olmak üzere dünya genelinde ekonomik durumun belirsizliğine bağlı bir biçimde siyasi ve toplumsal olarak gergin bir ortamı kaçınılmaz bir şekilde yaratmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın dan sonrası için, dünya toplumları, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak yeni bir dizayn sürecinin içerisindeydiler. Bu süreçte yaşanan en önemli gelişme, toplumların kapitalizmi devlet eliyle ve kontrolüyle yaşamaya başlaması ve devletin sosyal devlet kavramını yerleştirme konusundaki uygulamalarıdır. Bununla birlikte, savaş sonrası ABD Hegemonyası, Kıta Avrupası başta olmak üzere, devletlerin kalkınmasının kendileri tarafından sağlanacağı bir liberal düzeni tesis etmeye başladı. Ekonomik politikalar, siyasi karar alma mekanizmalarının oluşması ve dengelenmesinde merkezi devlete yapılan vurgu bağlayıcı unsurdu. Ülkeler dış mekanizmaları zorlayıcı bir devlet modeli içinde var oluyordu ve kapitalizmlerini ulusal çerçevede bağımsız ve birbirleriyle etkileşim halinde yaşıyorlardı (Keyder, 2004, s. 31).

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra meydana gelen bu gelişmelerin mantıksal çerçevesinde, demokratik ve gelişmiş bir sivil toplumun olması gerekliliği düşüncesi vardı. Amerika ve Avrupa merkezli olan bu görüş, bir anlamda sivil toplumun ve demokrasinin, yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Demokrasi oluşum süreci, kendini sivil toplum içerisinde özdeşleştirmiş olmakla beraber var olması için, ülkelerin ekonomik gelişmişliği ön şart olarak koşuyordu. Demokrasi, geleneksel sistemlerden çok modern sistemler içerisinde, siyasal anlam taşıyan, o toplumun içerisinde belli ekonomik ve kültürel koşulların sağlanmış olmasıyla yer edinmiş bir kavram olmasından dolayı, rastlantısal olmamakla beraber, her toplumun kendi ekonomik, kültürel ve siyasal yapılanmasında meydana gelmektedir. Aynı zamanda toplumunun referans noktası ise belirli evrensel sosyal yasalara ve kurallara göre şekillenmesi gerekliliği düşüncesi ile de birleşmiş ve dayanağını güçlendirmiştir (Ökten, 2007, s. 94).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden yapılanma sürecinde, anlaşıldığı üzere, devletlerin evrensel kuralların ve yasaların uygulayıcısı olma görevleri meydana gelmiştir. Devletin bu evrensel olarak adlandırılan yapıya uyum sağlaması açısından, ailenin ve toplumsal yaşam alanının yeniden dizaynı gerekiyordu. Bunun yapılması ve kontrolü görevi de devlete yüklenmişti. Doğal ve değişmeyen bir temelde var olduğu düşünülen ailenin, 20.yüzyıl'ın yaşanan dinamiklerine bağlı olarak değişimler zincirinin içerisine girmiş olması, aile içerisindeki kurucu öğeler olan, annelik, babalık, çocukluk, çalışma yaşamının da bu zincirde yerini almasına neden olmuştur. Bunun yanında ailenin ve devletin arasındaki siyasal ilişkiler de değişmiştir. Her ne kadar aile ile devlet arasındaki karşılıklı etkileşimin netliği kesin olmasa da, yönetimin en üst organı olan devletin ve egemenliğin çalışabilmesi için gerekli olan rasyonalite özel/kamu, aile/devlet farklılaşmasıyla gerçekleşir. Aile ve devlet/ülke yönetiminin birbirinden farklılaşmasıyla “ekonomi politik” döneminin ortaya çıkışı rastlantı değildir. Bu bağlamda bir toparlama ve genelleme yapılırsa denilebilir ki devlet ve siyasal yaşamın modern olabilmesi ailenin ve sivil toplumun katılımıyla gerçekleşebilirdi. Bu Hegel' in üç aşamalı olarak tasvir ettiği toplumsal yaşam açıklamasıyla da benzerlik gösterir. Hegel' in sivil toplum kuramında aile, daha yakın ilişkilerin yaşandığı grup, sivil toplum devlet ile aile arasındaki alan, devlet ise bu iki kavramın ilişkilerini düzenleyen, çatışmayı önleyen, aileyi koruyan en üst kurum olarak tasvir edilir (Aytaç, 2012, s. 88- 89).

Ailenin korunmasına ilişkin olarak en önemli gelişme çocukların yetişmesi başlığında yaşanmıştır. Yine 1950’li yıllardan sonra İkinci Dünya Savaşı’ndaki acı bilanço analiz edildiğinde öne çıkan, savaşta en çok çocukların şiddete maruz kaldığı gerçeğidir. Çocuk Haklarının düzenlenmesine ilişkin olarak ilk düzenleme Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi içerisindeki metinlerle gündeme gelmiş, 1950 yılında oluşturulan Sosyal Sorunlar Meclisinde genişletilerek değişiklikler geçirmiş ve çocuğun yetiştikten farklı olarak korunmaya ve ilgiye muhtaç olduğu gerçeğinin altı çizilmiştir. Çocukların fiziksel ve ruhsal olarak olgunlaşmamış olduğu, doğum öncesinden başlayarak yetişkin olana kadar korunması gerektiği vurgulanarak çocuklar arasında ayırım yapılmaması, gelişimlerini sağlayacak her türlü imkanlardan faydalanmaları gerektiği bu bildirmede vurgulanmıştır. O dönemde yapılan önemli diğer bir gelişme de, fiziksel ve zihinsel engelli çocukların da eğitim ve bakım görmeleri gerektiğinin vurgulanmış olmasıdır (Erbay, 2013, s. 27). Rastlantısal olmayan durumlardan bir tanesi de, çocuk haklarının daha görünür biçimde gündeme gelmesi ve oluşturulması ile demokrasi kavramının yerleştirilmeye başlandığı tarihler olan 1950’li yıllardaki gelişmelerin eş zamanlılığıdır. Çocukların sahip olması gereken haklara kavuşması, hukuk kurallarının ve uluslararası yasaların ortaklığında toplumsal ilişkiler bütününe yayılarak gerçekleştirilmesi, siyasi yapının aracılığıyla “demokratik toplum” söylemi temelinde gerçekleşmiştir.

1980’li yıllara doğru toplumsal üretim ilişkilerinin değişmesi, kapitalizmin yapısal değişiklik yaşamaya başlaması, siyaset üretim biçimlerinden, hukuk kurallarının amaçlarına, demokrasi kavramının anlamından ailenin ekonomik sistemdeki yapılanmasına kadar birçok başlıkta da bir dizi değişikliği getirmiştir. Üretim ilişkilerinin daha esnek olması gerekliliği, sermayenin akışkan olabilmesini sağlayacak bir altyapı anlamına geliyordu. Bu durumda bir zamanların en parlak yöntemi olan kitlesel üretim artık oldukça hantal bir sistem olarak adlandırılıyordu. Bunun yanında, 1970’li yıllardaki krizde, kapitalizm yeniden yapılanmaya başlamıştı. Bu yeniden yapılanmanın yarattığı en büyük etki sosyal yaşamda meydana gelmiş ve zincir bir şekilde ailenin, kurumların, yasaların temelden değişmesi şeklinde devam etmişti. Kapitalizmin gerek toplumsal üretim düzeyinde, gerekse teknoloji ve bilişim alanında sürekli bir arz üretmeyi ve talep karşılamayı zorunlu hale getirmesi, üretim sürecinin en üstünde yer alan ve mülkiyet hakkını geniş olarak elinde bulunduran egemen sınıfı, üretimin dönüşümünü sürekli olarak zorunlu hale getiren sınıf konumuna getirmiştir.

Bu zorunluluk kapitalist sistemin kendini sürekli yenilemek için geliştirdiği temel kurallardan bir tanesi olmaya başlamıştır. Bu kural ile kapitalizm, yayılcı bir şekilde sürekli var olmasını ve kendine has toplumsal üretim mantığını, toplum yapısının değişken olması düşüncesinde temellendirmiştir (Wood, 2008, s. 156).

1980’li yıllarda toplumsal üretimin yapısının değişmesi, toplumun diğer kurumları olan aile, siyaset, hukuku da etkileyerek dönüştürmesinin yanında en çok demokrasi kavramını değiştirmiştir. Bir anlamda, toplum bütün mekanizmalarıyla, bir bütün halinde yeni ekonomik sistemi meşrulaştıracak mantığının oluşturulması için çalışıyordu. 1980’lerden sonraki küresel kapitalizmde demokrasi, birey ve yurttaşlık, karmaşık bir sistem içerisinde daha muğlak bir alanda tanımlanmıştır. Kapitalist sistemdeki demokrasinin içerisinde yer alan yurttaşlık kavramı görünüşte bağımsız bir anlamı varmış gibi gözükmesine rağmen aslında sınıfsal bir anlama sahiptir. Bu çelişki kapitalist sistem içerisinde sürekli bir olgu olarak, bir taraftan bireyin ekonomik durumunun toplumda yurttaşlık hakkını ve konumunu belirlemeyeceğini ileri sürerken, diğer taraftan işçilerin artı emeğinin diğer sınıflar tarafından sömürülmesini gerçekleştirenleri de ayrıcalıklı bir yurttaşlık konumuna bağlamaz. Kapitalist demokrasinin burada üstlendiği rol, sınıf eşitsizliğini etkilemeyen ve değiştirmeyen bir roldür ki bu da oldukça sınırlı bir demokrasiye tekabül eder (Wood, 2008, s. 247).

Toplumsal yaşamın, kapitalist demokrasi temelinde sistematik bir şekilde yeniden tesis edilmesi, yasa uygulayıcılara, devlete, hukuka koruyucu olmaktan çok “nötr” ve “akışı izleyen” bir rol yüklemiştir ki bu durumda daha bireysel bir yaşam şeklinin ortaya çıkmasının yanında sosyo- ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanan durumlarla mücadele de bireysel anlamlar kazanmıştır. Birey, aile, toplumsal üretim ilişkileri hem bağımsız hem de korunmasızdır. Bu durumda, toplumun en korunmasız konumunda olan çocuklar, yine yukarıdan aşağıya bir şekilde, sistemin aileye, ailenin çocuğa toplumsal gerçekliği aktarmasıyla en çok etkilenen zayıf halka haline gelmiştir. Küresel piyasaların, neo-liberal ekonomi politikalarının, sermaye – emek arasındaki ilişkinin dengelerinin sermaye lehine kaymış olduğu 21.yüzyılda, dengeyi sağlayacak denetleyici mekanizmaların etkinliğini ve sayısı azalmış, bu durum işçileri, işverenler karşısında savunmasız bırakmıştır. Bu ortamda, çocuklar en savunmasız, en itaatkar, en uysal işgücü olarak çalışma yaşamının içerisinde yer almaya başlamıştır. Yeni sermaye ilişkilerinin, gereklilikleri doğrultusunda çocukların

çalışma yaşamında yer alması yeniden gündeme gelmiştir (Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2005, s. 9).

21.yüzyılda daha farklı bir terminolojide esneklik, global, elektronik, teknolojik gibi kelimelerle anlatılan toplumsal üretim ilişkilerinin dönüşümü, insan yaşamını daha güvenceden yoksun hale getirdiği gibi eğitim, siyaset, hukuk gibi toplumsal olguları da bu dönemi hazırlama, koruma ve gözetleme sorumlulukları yüklemiştir. Çocukların, bu dönemde emeklerinden faydalanılma durumu geçerliliğini korumaktadır. Çocukların çalışma yaşamında yer alması ve bu durumun ortadan kaldırıl(a)maması, siyasal, ekonomik ve hukuksal mekanizmaların birleşik etkisinin, çocuğun sorumluluğunu elinde bulunduran ailenin durumunun, toplumsal yapıda (birleşik yapı) bulunduğu yer ve etkisi ile ilişkilidir. Siyasal anlamda aktif katılım, ekonomik olarak yeterlilik ve hukuksal hizmete ulaşım ailenin ekonomik olarak toplumsal üretim ve yapı içerisindeki konumlanmasına bağlı olduğu gibi “ çocukların ne olacağı” ve “ nasıl yetişeceği” de bu yapıya bağlıdır.

Tarihsel süreç içerisinde, birçok sektörde çocuk emeğinden faydalanılması durumu, eğitim, siyasal, hukuk düzenlemeleri ve toplumdaki yoksulluk birleşiminde yeniden tekrarlanan diyalektik süreçler bütününden oluşan bir olgudur. Bu süreçlerin her birinin çocuk emeğinin kullanımını bir gerilim olarak yaratması ile bu kavramın kalıcı olması arasındaki bağ oldukça kuvvetli bir bağlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’ DE ÇOCUK EMEĞİNİN KULLANIMININ DİYALEKTİK SÜREÇLERİ

Toplumsal ilişkilerin, ekonomik fayda gerekliliklerine göre düzenlenmesi ve bunun bütün toplum geneline yayılması, toplumsal yaşamın neredeyse tamamının iktisadi anlam kazandığını gösterir. Bu dönüşüm, çocuğun yetiş(tiril)mesi anlamını da değiştirmiş, toplumsal üretim ilişkilerinin devam etmesine katkı sağlayacak bir temelde gerçekleşmesi anlamını kazanmış, bu da ailenin, eğitim kurumlarının, siyasi uygulamaların görevlerini ve sorumluluklarını bu oluşuma göre yeniden tanımlamıştır. Günümüzün kapitalist toplum yapısı, yoksulluk, aile, göç, eğitim, hukuk başlıklı birçok nedenden dolayı çocukların çalışmasını doğal bir durum olarak sunmaktadır. Çocuğun çalışması, çocuk üzerinde, fiziksel, bilişsel, psikolojik, duygusal, biyolojik olarak oldukça ağır ve kalıcı etkiye sahip olmasının yanında, yetişkin bir birey olduklarında, iş yaşamında yukarıya doğru hareketliliğin olmadığı ya da az olduğu alanlarda kısıtlı bir biçimde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bölüm, özellikle 1800’ lü yıllarda Osmanlı toplumundan günümüze çocuğa yüklenen anlam ve bu anlamın ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler paralelinde yaşadığı değişim, çocukların çalışmak zorunda kalma nedenleri, bu sorunu siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal toplumsal olgular etkileşiminde inceleyecek ve çocukların çalışması realitesini bir sonuç olarak sunacaktır.

I. TÜRKİYE’DE ÇOCUK ÇALIŞMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. 1800 – 1923 YILLARI

18. yüzyıl, Kıta Avrupa’sında Liberal politikaların oluşmaya başladığı, bu politikaların toplum yapısını bu gerekliliklere göre dönüştürdüğü bir dönem olma özelliğiyle kapitalizmin giriş kısmı olma özelliğine sahiptir. Meydana gelen bu gelişmeler ile değişen tek şey sosyo-ekonomik koşullar değildi. Ailenin yapısı, iş yaşamı, hukuk kuralları Kıta Avrupa’sında bir dizi değişim yaşıyordu. Ekonomik yaşamın değişmesi yeni bir yaşam tarzını kendiyile beraber zorunlu kılıyordu. Bireylerin toplumda ekonomik kazanımları farklı olduğu için, mülke ve haklara erişimi de bu farklılık temelinde, eşitsiz bir biçimde gerçekleşiyordu. Aynı yüzyılda, Osmanlı Devleti’ nin kapitalizmi Avrupa deneyiminden farklı bir şekilde yaşaması, toplumsal üretim ilişkilerinin ve ailenin dönüşümünü de farklı yaşamasına neden olmuştu.

Kıta Avrupa’sında ki ekonomik dönüşümü ve etkilerini, kendi iç dinamiklerine göre yaşayan Osmanlı Devleti, sahip olduğu kapalı ticari yaşamın daha içe dönük olması nedeniyle, üretim ilişkileri içerisindeki faaliyetler, genellikle geleneksel kurumlar aracılığıyla sağlanmaktaydı ve bu kurumlar toplumun geneline oldukça hakimdi. Mesleki yaşamda, ticari örgütlenmelerde, Ahilik Kurumu ve Loncalar ekonomik faaliyetlerin büyük bir çoğunluğunu meydana getiriyorlardı. Çocuklar için Osmanlı dönemindeki bu mesleki birlikler, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik bir anlam ifade ediyordu. Çünkü Ahilik Teşkilatı ve Loncalar, Osmanlı Devleti’nde toplumun hem ekonomik, idari, sosyal, eğitim alanındaki ilişkilerinin bir ağ çerçevesinde gerçekleştiği, hem de çocuklara ahlaki ve örfi kuralların öğretildiği kuruluşlar olma gibi bir özelliğe sahipti. Bu yönüyle Ahilik Teşkilatı çocuğa meslek öğretmenin yanında toplumda nasıl bir insan olmaları gerektiği yönünde, örfi ve ahlaki kuralların öğretildiği ikili bir eğitim sistemi uygulamaktaydı. Bu eğitim sisteminin içerisinde çırak konumundaki çocuklar, meslekleri(yaptıkları iş) ve sosyal konularla ilgili eğitimlerini (işin teorik kısmını) zaviyelerde alır, pratik kısmını ise iş yerinde ustası ve kalfası aracılığıyla öğrenirdi. Maddi geliri ise, teknik eğitime başladıkları andan itibaren kazanırlardı. Bir nevi meslek ve ticaret odası görünümünde olan Ahilik Teşkilatına kabul, oldukça titiz bir süreçti ve işveren konumundakilerin birbirleriyle referans paylaşımı temelli bir ağın, kabulünden geçmeyi gerektiriyordu. Çırak, önce ustasının referansıyla teşkilata başvuruyor,

uzun bir süre davranış ve mesleki birikim açısından uygunluğu araştırılıyor ve içerde oluşturulan referans neticesinde üyeliği onaylanıyordu. Çırak aynı meslek grubunda iki kalfasının onayı ve kefilliğiyle eğitime başlıyordu. ”Eti Senin Kemiği Benim” deyimini destekler şekilde, sorumluluk konusunda kalfaların ve ustaların da oldukça ciddi sorumlulukları vardı, çünkü bütün gözetim ve denetim görevi de kalfalara ve ustalara aitti. Çırağın usta ve kalfalarıyla kurduğu ilişkisi, gelişimi ve geleceği için oldukça önemliydi. Referans değeri taşıyan bu süreç çocuğun ilerideki iş yaşamı için hayati önemi olan ve sağlanması gereken ana koşuldu (Özyılmaz, 2011, s. 58).

Çalışma yaşamı içerisindeki çocukların, sosyalizasyon sürecinin en büyük sağlayıcılarından biri olan Ahilik Teşkilatı, Osmanlı toplumunun sahip olduğu değerler ve kurallar bütünü, yaşanan değişimlere göre yeniden tesis etme görevini de üstlenmiş önemli kurumlardan biridir. Çocukların çalışma yaşamında yer alması, çocuk gelişimi, çocuk yetiştirme olgularını da ailenin dışına çıkarmış ve böylece ailenin sorumlulukları başka toplumsal yapılarla paylaşılmıştır. Bu dönem, Osmanlı’da çocuk yetiştirme sürecine ve ailenin sorumluluklarına, ekonominin ve siyasi yapının daha çok müdahale ettiği anlamına da gelebilir. Aile içerisinde çoğunlukla itaat, otorite ve koruma görevi ile özdeşleşmiş olan ”Baba” rolü, ailenin dışında, Ahilik Kurumun’ da somut bir paternalist ilişki şekli haline gelmiş, yamak-çırak-usta-kalfa hiyerarşisi içerisinde yeniden tanımlanmıştır. Ailede babanın çocuğa karşı sorumlu olduğu görevlerin aynısı, çırak konumundaki çocuğun hiyerarşik olarak üstleri olan çalışanlara yüklenmiştir. Çocuğun çırak olarak çalışma yaşamında görevleri de evde babasına karşı olan görevleriyle benzerlik göstermektedir. “Ağaç Yaş İken Eğilir” deyimini doğrularcasına, ortalama 10 yaş gibi itaatı kabul etme adına önemli bir yaşta, çalışma yaşamına yamak olarak giren çocuk; disipline, örfi, pratik ve uygulama olarak oldukça sıkı bir eğitimden sonra çırak olduğu süreçte, herhangi bir talebi olmuyor, üstlerine itaat ediyor ve üstelik boğaz tokluğuna çalışıyordu. Bununla birlikte, çıraklık kurumunun başarılı olması, ticari yaşamda prestijin oluşması, güvenin kurulması ve devamı anlamına geldiği için, çalışan çocuğun kalfaları ve ustaları için de oldukça önemli bir süreçtir (Demir, 2010, s. 554).

Osmanlı Toplumunda “Çıraklık” oldukça sistematik işleyişe sahip bir kurumdur. Toplumsal üretim ilişkilerinin devamına hizmet etmesi için sorumluluğu ve denetimi, bu

kurumun işleyişinde rol üstlenmiş olan bütün toplumsal aktörlere, eşit bir şekilde yüklenmiştir. İşveren konumunda olan ustalara ve kalfalara “baba” rolü atfedilerek, maneviyat ve otorite temelli bir ilişkinin sorumluluğu verilmiştir. Bu ilişki, çalışma yaşamında yer alan çocuğun motivasyonunu sağlayarak, çalışma yaşamına ilişkin herhangi bir olumsuz yorumlama ve algılama geliştirmesine izin vermeyerek bu durumu normalleştirmesini sağlamıştı. Çıraklık bir sistem ve süreç olarak, sosyalleşme, ideal insan olma, toplumun gerekliliklerine uygun yetişmek ile eşdeğer tutulduğu için kendini tekrar ürettiyordu ve bu durum da çocukların çalışması durumunu sürekli hale getiriyordu. Bununla beraber, Ahilik Teşkilatı’nın devamı ve toplumsal üretim ilişkilerinin aksamaması için gerekli olan prestij ve olumlu referansın çırağın iyi yetişmesi şartına bağlanmış olmasından dolayı, ustalar ve kalfalar kendi sorumluluklarını yerine getirme konusunda en iyisini yapma ve bunu denetleme yetkisine de sahip olmuşlardır.

19.yüzyıl’da Osmanlı Devleti, dünyadaki gelişim sürecinin dışında kalmamak adına, yenilikleri bir dizi halinde gerçekleştirmeye başlamıştı. Eğitimden siyaset, iş yaşamından evlilik yaşantısına kadar birçok konuda bir dizi düzenleme ve fermanı yayınlayan Osmanlı’ da Devlet’in, ailenin en önemli sorumluluklarından biri olan çocuk yetiştirme alanına direkt bir müdahalesi ve yönlendirmesi yüzyıl başındaki kamu uygulamaları ve düzenlemelerinde de açıkça görülüyordu. *“II. Mahmud’ un 1824 tarihli fermanında belirtildiği üzere çocuklar, küçük yaşlarda mekteplerden alınıp çıraklığa verilebilmekteydi. Fermanda, gözünü kazanma hırsı büyüyen ebeveynlerin, beş altı yaşlarındaki çocukları, “zaruriyyat-ı diniyelerini” öğrenmeden mektepten alıp ustaların yanına çırak olarak verildiklerinden bahsedilmektedir”* (Araz, 2013, s. 147). Aynı zamanda aileler, fermanda yoğun bir şekilde çocuk yetiştirme yöntemlerinden dolayı tenkit edilmektedirler. *“Ebeveynlerin, “hemen akçe kazanmak” derdine düşmelerinin bir neticesi olarak çocuklarını çıraklığa verdikleri belirtildiğine göre çocukların beş – altı yaşında çıraklığa verilmeleri onların boş zamanlarını haylazlık yaparak geçirmelerini engellemeye yönelik bir tedbirden daha fazlasını anlatmaktadır. Beş- altı yaşındaki çocuklar, yapılan zanaatın gerekliliklerini yerine getirecek fiziksel ve zihinsel olgunlukta olmayabilirlerdi ancak ustalarının işlerini daha rahat yapmalarını sağlayacak birçok ayak işini pekala yapabilirlerdi”* (Araz, 2013, s.147). Ailelerin, çocukların gelir getireceği unsurunun yanında, kuralları ve gelenekleri öğrenmek adına da çıraklığa verdikleri apaçık ortadadır. Fiziksel ve mental olarak, herhangi

bir şekilde iş ile ilişkili disipline eğitimi kaldıramayacak bir yaşın çocuklar için geçerli olması ise çok önemsenen bir durum değildir. Bundan dolayı 1824 yılında çıkan Talim-i Sıbyan Fermanı hem devlet eliyle çocukların yetişmesine direkt müdahale etmekte, hem de aileyi eleştirerek yapması ve yapmaması gereken sınırları göstermektedir. Bütün bu düzenlemeler, çocuğun çalışma yaşamı içerisindeki durumu üzerinden anlatılmaktadır. Fermanda bu konuyla ilişkili olarak açıkça eleştiri anlamına gelebilecek maddeler vardır. *“Bir zamandan beri ekser nas [birçok insan] analarının ve babalarının seyyiesi [kötülüğü] olarak kendileri kaldıkları misillu [gibi] evladlarının cahil kalmasını düşünmeyerek ve razzak-ı alem [herkesin rızkını veren] hakk-ı subhanehu ve teala hazretlerine adem-i tevekkül[tevekkül yokluğu]ile hemen akçe kazanmak daiyesine [duygusuna, kaygısına]düşerek çocukları beş altı yaşına vardığı gibi mektepten alıp ehl-i hiref [işe, usta] yanına şakirdliğe [çıraklığa]verdiklerinden o ma’kule [sebep]sabiler küçükden cehaletle büyüyüp sonra dahi öğrenmekliğe heves etmediklerinden,(...)”* (Aytaç, 2012, s.136). Fermanda açıkça, çocukların oldukça erken yaşta, eğitim hayatından alınıp çalışma yaşamına verilmesinin yaratacağı sakıncaların sorumlusu olarak aile görülmüştür. Ailenin bu tutumu toplum yapısını uzun vadede olumsuz etkileyeceği düşünüldüğü için yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Bu fermanlarda, çocukların yetiştirilmesinin sadece aile ve Ahilik Teşkilatı içerisinde kalmasının yeterli olamayacağı düşüncesinin gittikçe ağırlık kazanmaya başladığı görülür. Bu yıllarda çıkan fermanlar, aslında bir ön çalışma ve hazırlık anlamına gelmekte olup Osmanlı Devleti’nin daha ileriki yıllarda, çocuğun yetişme döneminin daha sistematik, çağa uygun, yetkili kurumlar aracılığıyla sağlanmasının mantıksal zeminini hazırlamaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde yaşanan değişimler, toplumsal üretim ilişkileri başta olmak üzere, siyasetin, eğitimin, toplumsal yaşamın, içerisinde yaşanan dönemin gerekliliklerine göre yeniden düzenlenmesiyle başlamıştır. II. Meşrutiyet, bireylerin yaşamını bu gerekliliklere göre yeniden dizayn etmesi için, devletin idari yapısında önemli değişiklikler meydana getirdiği önemli bir süreçtir. Meşrutiyet ile çocuklar ve eğitim kurumları, birçok misyonu üstlenmiş bir şekilde, hareket etmesi gereken toplumsal aktörler konumuna gelmişlerdi. Çocukların “ideal” ve “vatansever” olarak yetişmeleri gerekiyordu ve bu misyonu gerçekleştirmeleri için ailelere ve eğitim kurumlarına takip ve uygulama görevi yüklenmişti. Osmanlı Devleti’nde ayrıca bu dönemde Anayasa yürürlüğe girmiş, yürürlüğe girdiği gün resmi tatil ilan edilmiş ve hürriyetin ilanı olarak kutlanmaya başlanmıştı. Çocuklar

artık daha kurumsal ve sistematik bir düzenin içerisinde yetişiyorlardı. Eğitim sistemi ve ders kitapları, hızla yeni bireyi oluşturuyorlardı. Bu yeni oluşumda mahkeme, hak, hukuk, adalet, devlet, millet, vatan, katılımcı vatandaşlık kavramları ortaya çıkmış ve çocuklara aktarılmıştır. Okula gitme zorunluluğu da ilk defa bu dönemde getirilmiş, bu konudaki uygulamalarda titizlikle davranılmış, çocukların takibi listeler aracılığıyla yapılmış, mülki amirler bu durumu denetleme konusunda olağanüstü yetkilerle donatılmış, uymayan aileler ciddi cezalarla karşı karşıya kalmıştır. Hatta Tedris Meclisleri aracılığıyla, cezaların daha da ağırlaştırılması yöntemi kullanılmıştır. Bu döneme ilişkin sağlıklı istatistikler olmasa da, bilinenlerden en önemlisi ilkokulun zorunlu olması ve bütün masraf ve ücretlerin devlet tarafından karşılandığı gerçeğiydi (Alkan, 2004, s.83).

Çocukların yetişmesi geçmişteki gibi yine aileler ve eğitim kurumlarına yüklenmişti ama bu sefer eğitim kurumları ve bunların çocuklara aktardıkları değerler değişmişti. Çocukların eğitimi, yaşamı, okuması gerekenler hatta çalışma yaşamındaki durumunun bile bu okullarla sağlanması gerektiği düşüncesi, dönemin eğitim düşüncesinin içerisinde oldukça geniş yer kaplamıştır. Buna paralel, Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti'nde birçok lise (Sultaniye) ve ortaokul (rüştiye) açılmıştır. 1848'de Zeytinburnu'nda İdadi Sanayi Okulu, 1847'de Tarım Okulu, 1861'de Ticaret Okulu açılmıştır. 1860'da Niş'de bakımsız ve yetim çocuklar için yetimhaneler yapılmıştır. 1864'de Ruscuk ve Sofya'da, 1868'de İstanbul'da açılan okullarla çocukları iş yaşamına ve mesleğe hazırlayan modern anlamda teknik eğitim sağlayan okullar açılmıştır. Bunun yanında Halep, Trablusgarp, Konya, İzmir ve Kastamonu'da çok sayıda sanat okulu açılmıştır. Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim çok önemsenen bir durum olmasına rağmen, savaşlar, bundan dolayı toplumda yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlardan, kapitülasyonlardan dolayı önemli ilerlemeler sağlanamamıştır. Kapitülasyonların etkisiyle, mesleki ve teknik eğitim kurumları, bölgesel sanayi ve ticaret kurumlarının desteğinin sağlanacağı beklentisiyle, bütçelerini İl Özel İdare' sine devredilmişlerdir. Büyük bir çoğunluğu da gerekli ilgiyi göremediği için 1916 yılında kapanmıştır. Cumhuriyete kadar sadece Bursa Erkek Sanat, Kastamonu Erkek Sanat, İzmir Erkek Sanat, Konya Erkek Sanat, Diyarbakır Erkek Sanat, Edine Erkek Sanat, Konya Erkek Sanat, Ankara Erkek Sanat, Aydın Erkek Sanat, okulu olarak toplam dokuz okul ayakta kalabilmiştir (Tosun, 2010, s.30 -31). Toplumsal üretim ilişkilerinin istikrarlı olmaması, savaşlar, kapitülasyonlara bağlı oldukça ağır borçlanmalar, mali bağımlılıkları getiren siyasi

bağımlılıklar ve jeopolitik riskler, Osmanlı Devleti'nin ve toplum yapısının, çıkan fermanlara ve düzenlemelere rağmen önceliklerini yaşamı devam ettirme, ayakta kalma temelinde gerçekleşmesinden uzağa gidemiyordu. 19. Yüzyıldaki siyasi ve ekonomik yapılanmalara genel olarak bakıldığında, Yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin gelirinin oldukça büyük bir kısmı borçlara aktarılıyordu. Dönem itibarıyla hükümet geliri ortalama 22.5 milyon sterlin, ihracat geliri 19 milyon sterlin, kısa vadeli ödemesi gereken borç ise 16 milyon sterlindir. Bu borç durumunun üzerine bir de, Avrupa'daki piyasa dalgalanmalarının getirdiği istikrarsızlıklar ekleniyordu (Kazgan, 1999, s.39). Bu siyasi ortamda, çocukların eğitimi, gelişimi, korunması için gerekli olabilecek özen, politika oluşturma ve kaynak aktarma gereklilikleri, ekonomik anlamı olan diğer toplumsal gereklilikler içerisinde erimiş hatta çocuklar buna hizmet edecek hale getirilmiştir.

Osmanlı Devleti yüzyılın sonlarına doğru uluslararası koşullardan oldukça etkileniyordu. Savaşların sık bir şekilde yaşanması, hem erkek nüfusunun azalmasına neden oluyor hem de ailenin yapılanmasını değiştiriyordu. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde çocukların iş yaşamında yer alması sadece küçük ve büyük sanayi kuruluşları içerisinde yer almalarıyla gerçekleşmemiştir. Savaşların uzun sürmesi ve oldukça sert koşulları beraberinde getirmesi, siyasal ve ekonomik yapının yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Bu yeniden yapılanmada sistemin ailenin üzerindeki koruyucu ve denetleyici mekanizması oldukça zayıflamıştır. Hane üyesi azalan, vefat eden veya yoksul olan aileler ile varlıklı aileler arasındaki tebenni ilişkisinin en yoğun olarak yaşanmaya başladığı zaman bu yüzyılda olmuştur. Tebenni ilişkisinde, varlıklı aileler, yoksul ailelerin çocuklarını alarak yetiştiriyor ve böylece bir sosyal yardımlaşma örneği gösteriyorlardı. Bu çocuklar yeni ailelerin yanına yerleştikleri anda ev içi hizmetlerde çalışıyorlardı (Araz, 2013, s.156 -157). Yine savaş dolayısıyla erkek nüfusunun oldukça büyük oranda azalması, ailenin maddi anlamda yeterli olabilmesi ve yaşamını devam ettirebilmesi için hem kadınların büyük bir oranda işgücü katılımları gerçekleşmiş hem de çocuklar ciddi bir oranda iş yaşamının içerisinde yer almaya başlamıştır. 1897 yılında yapılan bir araştırmada, İstanbul Kibrit Fabrikasının' da çalışanların yaklaşık % 70' i kadınlardan ve yaşı küçük genç kızlardan oluşmaktaydı. Döneme bakıldığında kadınlar ve çocuklar özellikle tekstil, dokumacılık, gıda, ipek, pamuk dokumacılığı sektöründe yoğun bir şekilde çalışmışlardır (Özbay, 2003, s.37).

19.yüzyıl'da Osmanlı Toplumunda yaşanan uzun savaşlar, buna bağlı olarak işgücünün örgütlenişini ve hukuki düzenlemeleri de zorunlu kılmıştı. Üretimin büyük bir çoğunluğu savaş ekonomisine hizmet edecek şekilde tasarlanıyordu. Yaşanan savaşlara bağlı olarak da Osmanlı'nın ekonomik faaliyetlerinin Batı'da ki gibi liberal pratikten oldukça uzaklaştığı görülür. Bu dönemde Osmanlı toplumunda ve toplumsal üretim ilişkilerinde önemli bir etkisi olan kanun Mecelle Kanunudur. *“Gerçekten, Roma Hukukunda olduğu gibi, Mecelle’de de, insan çalışması kira akdi içinde düzenlenmiş ve işçi (ecir) “nefsini kiraya veren kimse” olarak tanımlanmıştır. Mecelle’ nin işçi – işveren ilişkileri konusundaki düzenlemesinde kölelik ruhunun sezilmekte olduğu, işçinin sadece hizmet bakımından değil, çoğu zaman beraber yaşadığı ve çalıştığı işverene şahsen ve manen de bağlı bulunduğu ve bu şekli ile yaptığı düzenlemeyi oldukça ilkel, bireyci ve liberal bir görüşe dayandırmış olduğu öne sürülmüştür”* (Çelik, 2006, s. 6-7).

Savaşlara bağlı olarak, toplumsal üretim ilişkilerinde cinsiyete dayalı yapılanma gerçekleşmesinin yanında, yaşanan en önemli gelişmelerden bir tanesi de, sektör temelli bir işçi sınıfının oluşmaya başlamasıdır. Bu devirde fabrikalar, serbest piyasa koşullarından soyutlanmış bir şekilde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle barut, çuha, deri ve silah gibi mühimmatlar üretiyorlardı. Hatta Harbiye Nazırı'nın ihtiyaçları için kurulan ilk fabrikaların işçileri askerlerden oluşuyordu. Osmanlı'da işçiler askerlerdi ve bu işgücü yapılanması nedeniyle, işçilik ve askerlik iç içe geçmiş bir şekilde bir sınıf oluşturmuşlardı. Örneğin, Zonguldak kömür ocaklarının ihtiyacı olan işgücünün sağlanması için dönemin Ereğli Havzası Kaymakamı Dilaver Paşa, bu durum için özel bir Nizaname hazırlatarak, Ereğli'de on dört köyde, 13– 50 yaş arasındaki tüm erkeklerin kömür ocaklarında yarım gün çalışması için celp çıkarmıştır (Karakışla, 1998, s. 28). Dilaver Paşa tarafından hazırlatılan Nizaname'de çocuklar için çalışma yaşının alt sınırı 13 olarak belirlenmiştir. Yetişkinler için bile yüksek yaşam riskini barındıran Ocak ortamında, çocukların çalış(tırıl)ması, çocukların önemli bir işgücü kitlesi haline geldiklerini açıkça göstermektedir.

Ahilik sisteminde çocuklar, ustaları ve kalfaları tarafından yakın ilişkiler ağı içerisinde, olası risklere karşı korunurken, toplumun 1900' lü yıllarda içerisinde bulunduğu döneme paralel olarak, çocukları için daha korunmasız oldukları çalışma koşulları ve çalışma ilişkileri geçerli olmuştu. 20. yüzyılda ise kadın ve çocuk işçiliği birbirleriyle paralel bir

şekilde artmıştır. 1920’li yıllarda Amerikalı bir bilim adamının yaptığı araştırmada, fabrikalarda kadınlar ve çocuklar total olarak işçilerin oranında beşte üçü ile beşte dördünü oluşturmaktadır. Kentlere bakılarak bir inceleme yapıldığında, yapılan işin niteliğine ve büyüklüğüne göre de ücret farklılıkları göze çarpmaktadır (Makal, 2010, s. 21).

20. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde çocuk emeğinin kullanım nedenleri; gerçekleşen savaşların yanında, iş yapısının, örgütlenme biçiminin değişmesi ve aile dokusunun bu değişime göre yeniden organize olmasıyla da ilişkilidir. 20.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde, Balkan bölgelerindeki tütün sanayindeki işçilerin çalışma koşullarını anlatan kaynaklarda, mevsimlik olan tütün sektöründe, özellikle yaz mevsimi gibi iş yoğunluğunun sektörel olarak fazla olduğu dönemlerde, çalışma süreleri 11 - 12 saate kadar uzuyordu. Kışın ise, iş yükü ve çalışma süreleri daha kısa olduğu için işin ve gelirin durumunda istikrarsızlık sürekli hale geliyordu. Dönemin yazılı kaynaklarında göze çarpan diğer bir husus; işveren konumundaki sanayicilerin, hem daha rahat otorite kurabilmek hem de emek maliyetini düşürmek, sendikal faaliyetleri azaltmak amacıyla, kadın bazen çocuk işçileri çalıştırmayı tercih ediyorlardı (Balsoy, 2012, s. 60).

Osmanlı toplumunda çocuk emeğinden faydalanılması durumu oldukça yaygın olmakla beraber, toplumsal yaşamın bir gerekliliği olarak ilk dönemlerde geleneksel bir ilişki ağında tamamlanmış, 19. yüzyıldan sonra daha dışa dönük, piyasa odaklı gerçekleşen üretim ilişkilerinin gerekliliklerine göre üretilen bir olgu haline gelmiştir. İyi insan olmak, ideal insan olmakla eşdeğer tutulmuştur. Zamana yayılan eğitim ve çalışma, yaşamsal bir fonksiyon olarak ifade edildiği için kaçınılmaz olarak çocuğu içerisine alıyordu. 19.yüzyıldan sonra ise dünyadaki gelişmelere paralel olarak Osmanlı Toplumunda da çocukların korunması olgusu gittikçe zayıflamış, hukuki düzenlemeler dahi çalışma yaşamında yer almalarını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu düşünceden hareketle, çalışma ve sosyal yaşamının içerisinde, çocukların korunması gerekliliği düşüncesi gittikçe zayıflamaya başlamıştır. Aynı zamanda, çocuklar, sahip oldukları özellikler (güçsüzlük...) daha kolay otorite kurulabilen, yönetilen, çalışma potansiyeli olan ve bu şekilde faydalanılabilen gruplar haline gelmeye başlamıştır. O dönemde, çocukların emeğinden faydalanılması durumu devam ettiği etmiştir.

B. 1923 -1950 YILLARI

1923 ile 1950 yılları arası, Türkiye için yeni bir ulusal kültürü inşa etme adına önemli bir dönemdir. Genç Türkiye Cumhuriyeti istikrarı sağlamak için, 1950 yılına kadar olan dönemde kalkınma temelli ekonomi politikalarını benimsemişti. Bu politikaların gerçekleşmesi ekonomi-politik temelde uluslararası sözleşmelerin, 1929 yılında patlak veren Büyük Buhran' ın ve İkinci Dünya Savaşı'nın ülke üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulan politikaların kollektif etkisi altında gerçekleşmekteydi. Bu dönemin bir başka özelliği de, planlanan ve uygulanan gelişim stratejilerinin “Devletçilik” ilkelerine uygun olacak şekilde oluşturulmaya çalıştırılması gayretiydi.

1930' lu yıllara kadar kapitalizmle eşdeğer bir anlam atfedilen Devletçilik, kapitalizmin sahip olduğu dinamizmi 1929 Büyük Buhranında kaybetmesiyle, krizden çıkmak için yeni yolların aranmasının gerekliliğini gündeme getirmiştir. Özellikle 1950 yılı ve sonrasında, ekonomik kalkınma ile eşdeğer tutulmuş yeni burjuva yaratmak, Devletçilik ilkesinin en önemli stratejisiydi. Devletçilik adına elverişli koşullar olduğu bu dönemde, fiyat politikalarının ve fiyat ilişkilerinin devletin lehine olması ve kamu yatırımlarının sürekli artışa geçmesi, yerli burjuvazinin oluşmasını geciktirmemiştir. Özellikle günümüze kadar gelmiş olan sermaye gruplarının çoğunun kökeni 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır (Boratav, 2012, s. 65).

Çocukların çalışma yaşamında yer alması Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar, toplumda geçerliliğini koruyan bir durum olmaya devam etmiştir. Çalışan çocuklar için, şartlar her zamankinden daha ağırdı ve üstelik bu durum yasalarla daha da kalıcı ve riskli hale geliyordu. Çocukların çalışma yaşamında yer almasının nedenleri, boyutları ve bunun sürekli bir durum olmasını hazırlayan şartları anlamak için, döneme ait hukuki düzenlemeler ve istatistikler oldukça önemli kaynaklardır. Ülkenin tümünü kapsayacak şekilde 1927 yılında yapılan Sanayi Sayımı sonuçları, çalışan çocuklarla ilgili olarak önemli bir veridir. 4 veya daha fazla işçi çalıştıran kurumlar esas alınarak yapılan bu çalışmada, bu kuruluşlarda çalışan toplam 147.128 işçinin 22.684'ü 14 yaşından küçüktür ve toplam işgücündeki oranları % 15. 42'dir. Toplam sayıları 22.684 olan çalışan çocukların, 14.577' si erkek, 8107' si kız çocuğudur. Çalışılan sektör olarak bakıldığında ise, çalışan çocukların 13.115'i tarımsal kaynaklı sanayilerde, 4646 ise dokumacılık sanayinde

çalışmaktadır ve bu da toplam çalışan çocukların % 67'sine denk gelmektedir (Makal, 2011, s.338). Dönemin istatistiklerinde oldukça yüksek oranda olan çalışan çocuklar, dönemin yasalarında da geniş bir şekilde yer bulur. *“Yasalarda (Medeni Yasa, Anayasa'nın 50. Maddesi, İş Yasası'nın 71. Maddesi) ve kabul edilen Çocuk Haklarına dair sözleşmede Türkiye'de insanların 18 yaşına kadar çocuk kabul edildikleri, ancak, çalışma yaşının bazı durumlarda (Umumi Hıfzısıhha Yasası) 12 yaşa kadar düşürüldüğü görülmektedir. Ülkemizde yasalarca çocukları korumaya dönük bir takım koşullar belirlense de çocukların çalışma yaşının 12'ye kadar düşürülmesi, onların ucuz işgücü olarak kullanılmasının kapılarının açılmasına neden olmuştur. Çocukların henüz gelişimlerini tamamlamadan, erken olarak işgücüne katılmaları onları eğitim sisteminin dışına itmektir”*(Karaman ve Özçalık, 2007, s. 38).

Umumi Hıfzısıhha Kanunu, dönemin çalışma ilişkilerinin ve toplumsal yaşamın anlaşılması adına önemli bir yasadır. Bu yasanın beraberinde çıkartılan diğer yasalar da çocukların emeklerinden faydalanılması durumunu ortadan kaldıracak düzenlemeleri içermemekteydi. *“Hukuksal durum açısından bakıldığında, 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve 1936 tarihli İş Kanunu, çalışma yaşına ilişkin minimum sınırlar getirmişlerdi. Buna göre, 12 yaşından küçük çocukların günde 8 saatten fazla çalıştırılmaları engellemekteydi. 18 yaşından küçükler, belirli işlerde ve geceleri sanayi işlerinde çalıştırılmayacaklardı”* (Makal, 2002, s.521). Dönemin siyasi ve ekonomik önceliklerinin sağlanmasının daha önemli olmasından dolayı, çalışma yaşamına ilişkin düzenleyici kurallar önleyici ve caydırıcı olmaktan uzaktır. Dönemin çalışma koşullarının oldukça ilkel ve riskli olduğu yönünde eleştiriler yaygındır. *“İş hayatını düzenlemeye yönelik önlemler arasında özellikle kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve 1936 İş Kanunu sayılabilir. Bunlardan ilki getirdiği standartlar açısından, 19. Yüzyıl İngiltere'sinde yürürlüğe giren Marx'ın Kapital'in birinci cildinde anlattığı düzenlemelerin çok ilerisinde değil. Ayrıca her iki yasa da, gerekli denetim mekanizmalarının olmaması nedeniyle, gerçekten uygulamaya geçmemiş yasalar”* (Buğra, 2013, s.148-149). Bu dönemde çalışan çocuk oranlarına bakıldığında, önceki dönem ile yakın oranlar söz konusudur. 1930'lu yılların ikinci yarısında yapılan bir araştırma da bunu doğrular niteliktedir. 1937 tarihli gerçekleştirilen bir iş gücü istatistiğinde, 12 -18 yaş arasında çalışan

çocukların nüfusu 23.374 bulunmuştur ve toplam çalışan nüfusun % 8. 8' ini oluşturuyordu (Makal, 2011, s. 339).

Dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmeler, Türkiye' de iş yaşamında denetleyici kurallar yaratarak çocukları korumaktan çok uzakta olup daha çok, siyasi gelişmelere(savaş) bağlı olarak, mevcut toplumsal yapısını korumayı öne almıştır. Bu dönemde çıkmış olan ve mantıksal açıklamasını toplumsal yapıyı korumak üzerine yapan Milli Koruma Kanunu, çocukları koruyucu olmaktan uzaktır. *“18 Ocak 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu, hükümete çalışma yaşamını savaş ekonomisinin gerekliliklerine göre disipline etme imkanı sundu. Yetişkin erkek yurttaşların askere alınması, hem sanayide hem de tarımda önemli bir işgücü darlığına yol açtı. Hükümet işgücü açığını kapatmak için çalışma saatlerini uzattı ve çocuk ile kadın emeği üzerindeki koruyucu hükümleri gevşetti”*(Gürboğa, 2012, s.132).

1950'li yıllara kadar, Türkiye' de, savaş ekonomisinin sosyal yaşam üzerindeki kısıtlayıcı, zorlayıcı etkisine ve ekonomik koşulların yetersizliğine bağlı olarak, çocuklar çalışma yaşamının içerisinde yer almış, böylece yaşamları için en riskli durumlardan birini tecrübe etmek zorunda kalmışlardır. Bu riskli durumun içeriğini eğitime dahil olamama, sağlık hizmetlerinden yoksun olma ya da tam faydalanamama, sağlık sorunlarının kronik hale gelmesi gibi durumlar oluşturmuştur. Bu durumların hepsi çocuklar için ilerleyen yaşlarda kalıcı sorunlar bırakma etkisine sahiptir. Siyasal ve ekonomik olarak mücadele edilmesi gereken diğer alanların önceliğinden dolayı, çocukların çalışmasının nedenlerinin anlaşılması, bu durumun ortadan kaldırılması durumu gerçekleşmemiş, kısa süreliğine çözüm – erteleme veya geçici olarak çözüme ulaştırma şeklinde gerçekleşmiştir.

C. 1950 – 1980 YILLARI

1950'li yıllardan itibaren, savaş sonrası dönemde, sosyal hakların korunması gerektiği, insan haklarının geliştirilmesi, serbest ve devlet kontrollü ticari faaliyetlerin yaygınlaşması, siyasi yapıların ve sivil toplumun en birincil hedefleriydi. 1960 öncesinde Türkiye'nin kendi iç dinamiklerine göre yaşadığı dışa açık ekonomik kalkınma politikalarının sonuçlarının da etkisiyle, 1960 sonrasını, dünya dinamiklerine bağlı olarak yaşamasını

hızlandırmıştır. II. Dünya Savaşından sonra Türkiye, dünyadaki yeni düzenlemelere ve kendi içindeki gelişim dinamiklerine bağlı olarak, ekonomik yapısını, kapitalizmin serbest piyasa ekonomisine göre düzenlemeye başlamıştı. 1940 ve 1960 yılları arasında hükümet politikalarının daha liberal ve piyasa odaklı olmasından dolayı, toplum siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşümler yaşıyordu. Bu dönemde, makineleşmenin tarımsal üretimdeki hacminin artışı, sanayi sektörünün milli gelir içindeki payının artmasına neden olduğu gibi, işçi sınıfının önemli ve oldukça etkili bir sınıf olarak büyümesine neden olmuştu. Devlete ve özel sektöre ait girişimlerinin sayısının artması işgücüne olan talebi arttırmış ve beraberinde 1950’li yıllardan sonra büyük kente göçü ve kentte sanayi merkezleri çerçevesinde bir kentleşme dinamiğini ortaya çıkarmıştı (Akın, 2012, s. 178 -179).

Türkiye’ de Demokrat Parti (DP) ile başlayan ve iktidarda kaldığı süre boyunca, çok hızlı ve dışa endeksli bir şekilde gerçekleşen kalkınma politikaları, 27 Mayıs darbesi ile son bulmuştu. 1960- 1980 yılları arasında oldukça çatışmacı ve karmaşık bir yön haritası çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye siyasi ve ekonomik yaşamı, 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesi ve hemen darbe sonrasında o yıllarda yapılan en özgürlükçü anayasayı da bırakmıştır. Bu dönemde işçi kitle, hak mücadelesini sendikal faaliyetler temelinde, işçi, memur, meslek odaları ve geniş bir kentsel katılımı, geniş bir alanda sürdürüyordu. DİSK temelinde oldukça büyük bir örgütlenme gücü elde eden sendikalar, gittikçe burjuva ve hükümet politikalarına karşı direnç haline gelmişlerdi. Her ne kadar bu dönemin hükümet politikaları, korumacı ithal ikameci politikalar şeklinde gerçekleşse de, çatışmalar ortadan kalkmamış, 1980 yılına kadar devam etmiştir (Yalman, 2004, s.63).

1980’li yıllara kadar, devlet yapılanması serbest piyasa ekonomisinde ve sol temelli politikalar ekseninde devam eden çatışmalarda şekillenmekteydi. İdeolojik zıtlık temelli olarak çatışan olgular, iş yaşamına ilişkin sosyal hakların daha görünür olmasına ve kazanılmasına hizmet etmiştir. Sosyal haklara ait olumlu gelişmelere rağmen, çocukların çalışma yaşamında yer alması bu dönemde de geçerliğini korumuştur. Hemen hemen bütün iş kollarında çocukların emeklerinden faydalanılması olgusu hukuksal düzenlemelerin ışığında incelendiğinde, çocukların çalışma yaşamına ilişkin 12 yaş sınırının 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunu’na kadar devam ettiği ancak 1983 yılında yapılan düzenlemede 15 yaş sınırı getirildiği görülmüştür. Oldukça gecikmeli olarak Türkiye 1937 tarihli 59 sayılı revize edilmiş

sanayi işyerlerine alınacak çocukların asgari yaş sınırını belirleyen sözleşmesini ancak 1992 yılında onaylamıştır. Diğer yandan, 138 sayılı ve 1973 tarihli istihdam için asgari yaş kabulüne ilişkin sözleşmeyi ise 1998 yılında onaylamıştır (Makal, 2011, s.370-371). Çocukların çalışma yaşamında yer alması hukuksal uygulamalarla sağlandığı gibi ortadan kaldırılması da hukuk kurallarının uygulanmasında ve yaptırımında gerçekleşmiştir. Oldukça ağır olan koşullarda çocukların çalışmalarının önünü kesebilecek uygulamalara geç kavuşulmuştur. Bu dönemde, çocuk çalışmalarının sürekli hale gelmesini önleyici olmaktan uzaktır. Toplumsal yaşamın öncelikleri diğer dinamiklerle birleşerek, çocukların bu dezavantajlı durumu, önceki döneme göre sayısal olarak çok da değişmemiştir.

D. 1980' Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE

Kapitalist ekonomi, sabit olmayan bir üretim grafiğinden dolayı, 1980 yılından sonra, birikimini engelleyecek durumları ortadan kaldırmak için gerekli olan sistemi tesis etmeye başlamıştı. Küreselleşme ve Neo-liberalizm olarak da adlandırılan bu yeni sistemde, işgücünün ve piyasaların esnekleşmesi, uluslararası rekabet için ticaretin serbestleşmesi, bireyin işgücü maliyetlerinin minimuma çekilmesi, ekonomik faaliyetlerin kendi kurallarını toplumun oluşumu ile iç içe geçirmesi, sistemin en görünür kavramları olmuştur. Bu kavramlar yaşamın maddi yönünü öne çıkarmakta ve bu da emeğin korunmasında güvensiz durumları beraberinde getirmektedir. Emeğin yeni piyasa kurallarına göre yeniden örgütlendiği 1980 sonrasında, yaşamın ticari alanının dışında kalan alanlar da oldukça ekonomik anlamla yüklenmiştir. 1980 sonrası küresel piyasalar, çalışma yaşamının değişen görüntüsü Marx' ın sanayileşme döneminde tanımladığı fabrika ortamıyla benzerlikleri oldukça azdır. Günümüzde esnek çalışma adı altında, sınırları olmayan bir sistem görünür olsa da, bu sistem içerisindeki sınırlar oldukça katıdır.

Kapitalizmdeki üretim ilişkilerinin, etki alanını genişleten bir üretim sistemi olduğunu belirten Marx, bu üretim sisteminin emeğin yapısını da değiştirdiğini, işçinin hiçbir zaman elde edemeyeceği zenginlik ve sermaye karşısında, emeğe yabancılaşmış ve uzaklaşmış bir şekilde konumlandığını belirtir. Denilebilir ki, işçinin günümüz dünyasında sahip olduğu yoksunluk ve muhtaçlık, sermayenin sahip olduğu bollukla, karşılıklı ve karşıt

ilişki biçiminde süreklilik oluşturmaktadır. Bu ilişkiler ağında, proleterya emek gücünün mekânsal olarak yoğunlaşması ve pazarda yerleşik olarak yer alması için hizmet etmeye başlar çünkü emek bu durumda, sermayenin kalıcı olmasına hizmet etmek için sürekli hazır olmalıdır. Sermayenin kalıcı olabilmesi için, parasal ekonominin de varlığı olmazsa olmazdır. Marx, sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılmış olmasını, sermayenin sabit tutularak daha fazla üretim için işçilerin sayısını arttırmakla ve daha kalifiye işçilerden daha az kalifiye işçilere, yetişkin işçilerden genç işçi ya da çocuk işçilere, erkek işçilerden kadın işçilere doğru tercihler sistemiyle dönüşmesi olarak açıklamıştır (Güler - Müftüoğlu, 2014, s.23). Kapitalist sistemde, toplumsal üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, emeğin sürekli hazır bulunmasını, kolay sağlanan işgücünün sağlanmasına endekslemiştir ve çalışan çocuklar da bu kategori içerisinde yer almışlardır. Çocuklar için oldukça riskli bir durum olan çalışma durumu, siyasal, kültürel, ekonomik anlamda birleşmiş amaçlar bütünü olan toplumsal üretim ilişkilerinin devamına hizmet eden bir olgu haline geldiği için, çocukların çalışması her zaman riskli görülmemiştir. Bu durum, kapitalist sistem içerisinde, çalışmanın anlamının, tarihsel süreç içerisinde, ekonomik anlamının daha baskın hale gelmesiyle de açıklanabilir. Kapitalist sistemin ihtiyaçları, gereklilikleri, ideal formatı oldukça geniş bir biçimde temel olgu olarak özümsetilirken, emeğin durumu daha stabil hatta azalan bir değerde ama sürekli olarak da sorumlulukları olan bir kavram olarak anlatılır. Çalışma kavramının algılanışı, eşitsiz bir biçimde emek kavramının da yeniden tanımlanmasına sebep olur ki bu da kapitalist sistemde bir hiyerarşiye işaret eder. Çalışma kavramı üretkenlik ve gelişim olarak ele alındığında bu durum işçi ile hiç ilişkilendirilmeden direkt olarak kapitalist girişimcinin özellikleri ve sağladığı başarı ile ifade edilir. Bir burjuva değeri olan bu durum, kapitalist iktisat dilinde sürekli tekrar edilerek aktarılan bir olgudur. İktisadi düzenin, üretimin piyasa gerekliliklerine göre işlemesi nedeniyle, mülkiyet ediniminin, rekabet ve kar elde etme amacının ekonomik zorunluluklar temelinde işlediğini, işçilerin de bu noktada sürekli olarak üretkenliklerini arttırmaları gerektiği anlamına gelmektedir (Wood, 2008, s. 234). İşçilerin sosyo-ekonomik koşullarında fazla değişiklik olmadan sadece emek kullanımının değişmesi kapitalist sistemin devamını sağlar. Çocuklar direkt olarak olmasa da, yeni toplumsal üretim ilişkilerinin, emeğin ve işçinin konumunun görev ve sorumluluklarını yeniden belirlemesiyle, işgücünün en altında kalan en zayıf halka olarak yerlerini almışlar ve

ilerleyen dönemde eğitim ve aile yaşantısının bu forma göre oluşturulmasına katkı sağlayacak yasal düzenlemelerin temeli olmaya başlamışlardır.

1980 yılından itibaren toplumsal üretim ilişkilerinin büyük bir oranda küresel finans piyasaları ile özdeşleşmiş olması ve yayılcı bir şekilde dönüşümü zorunlu kılması, emek kavramını buna paralel olarak değiştirmesinin yanında, emeğin yeni sistemde sürekli olmasını sağlayacak düzenlemelerini de gerekli kılmıştı. Sermayenin yayılabilmesi için, emekle çatışmadan emeğin üzerinde baskı kurması, devletin ekonomi üzerindeki baskıcı ve denetleyici politikalarının kalkması, kendi serbestlikleri içerisinde gerçekleşmesi gerekiyordu. Hatta daha serbest olabilmek için devletin düzenlemelerine ihtiyaç duyuyorlardı. 1980’li yıllardaki kapitalist sistem gereklilikleri, dünya üzerinde hem çevre konumunda hem yarı-çevre konumunda ülkelerin yapılanmalarını, ekonomik temelli olarak oluşturuyordu. Bu dönemde, iki ülke tipinde, siyasi hoşnutsuzluklar oldukça ön plandaydı ve OECD ülkeleri mali açıdan daha karlı bir durumda olmadıklarından dolayı tıkanıklıklar yaşıyordu. Bu tıkanıklıklar, komünist ülkelerle olan ilişkilerle, Üçüncü Dünya Ülkelerinin mali yapılarının durumuyla, IMF’ nin sert koşullarını uygulamadaki çeşitliliğinin piyasadaki belirsizliği güncel tutmasıyla ilişkilendiriliyordu. Artık piyasaların gittikçe özelleştirilmeleriyle Keynesçi müdahaleler de bitmişti (Wallerstein, 2003, s. 118-119). 1980’ li yıllarda Türkiye’deki toplumsal üretim ilişkilerine bakıldığında, ekonomik ve siyasi belirsizlik vardı ve hukuksal düzenlemeler yoluyla, emek üzerinde kısıtlayıcı düzenlemeler yapılıyordu. Siyasetin, ekonomik gerekliliklerin sağlanmasına hizmet etmeye başlamasından dolayı, yapılan hukuksal düzenlemeler, sınıf hareketinin baskınlığını engellemeye yönelik olmuştur. 24 Ocak kararları ile IMF’ nin etkinliğini ve denetimi tamamen kabul edilmiş olup, 1960’lı yıllarda oldukça etkin sendikal örgütlenmeler gerçekleştirmiş olan DİSK faaliyetleri durdurulmuş, ücretler dondurulmuş ve toplu sözleşme yerine Yüksek Hakem Kurulu Kararları geçerli olmuştur (Öngen, 2004, s. 83). 1980’li yıllardan başlayarak yapılan siyasi, hukuksal ve ekonomik düzenlemeler, toplumsal üretim ilişkilerinin, ailenin, eğitimin bir dizi olarak, ilerleyen yıllara yayılacak şekilde, kapitalist üretim ilişkilerine göre düzenlemesine hizmet edecekti.

1980’li yıllardan sonra, küreselleşen dünyanın getirileri; sermayenin kendini sürekli yenilemesi, daha geniş alanlara yayılması, sosyal, kültürel ve siyasi araçların

ekonomik olana göre adapte edilmesidir. Sermayenin gelişmesi için rekabet gücünü arttırması gerekiyordu. Bunun için işgücünün ve üretim faaliyetlerinin yüksek rekabeti ve düşük maliyeti zorunluluk arz etmekteydi. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde çocuk istihdamı ile sermaye birikimi arasında yakın bağ vardır. Tarımda, sanayide, kentte, kırsal alanda çocuk emeğinin kullanılması, ailenin, çocuğun ve içerisinde bulunduğu toplumun yoksulluk durumuna göre çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkelerde (özellikle AB ülkeleri) çocuk işçiliği yokken ya da yok denecek kadar az iken, gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda çocuk çalışma yaşamının içerisinde yer almaktadır

Sermayenin 1980 sonrası dönemde, uluslararası piyasa koşullarına göre yapılanması, emek kavramının da yeniden yapılanmasına neden olmuş ve bu bireyler üzerinde çoğunlukla olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Bu olumsuz etki daha çok Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmuştur. Türkiye’ de çocukların iş yaşamında yer alması durumunun ne boyutta olduğunu anlamak için 1980 sonrası piyasa ve iş gücü koşullarının, ekonomik büyümenin, hane halkı gelirlerinin ve yoksulluk kavramlarının geniş bir şekilde açıklanması gerekmektedir. 1980’ler sonrasında, emek kavramının değerinin yeni kazandığı anlam, çocuk emeğinden faydalanılması durumunun da hazırlayıcısı olmuştur. Emeğin bir anlamda işçinin sürekli olarak üretimini arttıran yeni liberal döngü, hukuksal ve siyasal düzenlemelerle, sermaye hareketlerini özgür bırakırken, emek oluşumunu büyük bir kısıtlama içerisinde, sermayenin yönetimine sokmuştur. Sermayenin birikimi için gerekli olan serbestlik, “kolay sağlanan” ve “maliyeti düşük” işgücüne ihtiyaç duyuyordu. Bu işgücünün içerisinde, çocuk işgücü en çabuk elde edilen ve kolayca kontrol eden bir sosyal olgu hâline gelerek, yoksulluk, emeğin kısıtlanması durumuna bağlı olarak tekrarlanmaktadır.

Hane halkının içerisinde yaşadığı yoksulluk çocukları da etkilemekte ve aile yoksullukla mücadele edebilmek için çocuğun çalışması sonucu elde ettiği gelire ihtiyaç duymaktadır. Yüz binlerce çocuk tarımda, kentlerde sanayi kuruluşlarında ya da evde çalışarak ailelerinin geçimine katkı sağlamaktadır. Bir anlamda çocuk doğduğunda yoksulluk ve bunun getirdiği olumsuzlukları yaşamaya başlamaktadır. TÜİK’ in 1999 senesinde çocukların çalışmasına ilişkin olarak yaptığı bir çalışmada, çocukların çalışmasının ana nedenlerinin ailenin sahip olduğu yoksulluk ve gelir düzeyi ile alakalı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada çocukların % 38. 4’ ü aile gelirine katkıda bulunmak, % 19. 8’i

ailedeki ekonomik etkinliklere yardımcı olmak, % 15. 9' u da ailevi nedenlerle çalışıklarına belirtirken, sadece % 10. 4' ü bir meslek sahibi olmak için çalışıklarını belirtmiştir (Ertürk, 2010, s. 33).

Farklı senelerde yapılan çocuk işgücü araştırmalarında çocukların çalışması durumunun azalması veya artmasında ailenin yoksulluğu ile açıklanabileceği gibi, eğitim politikaları nedeni de azalan ve/veya artan oranda değişiklik gösterebilmektedir.

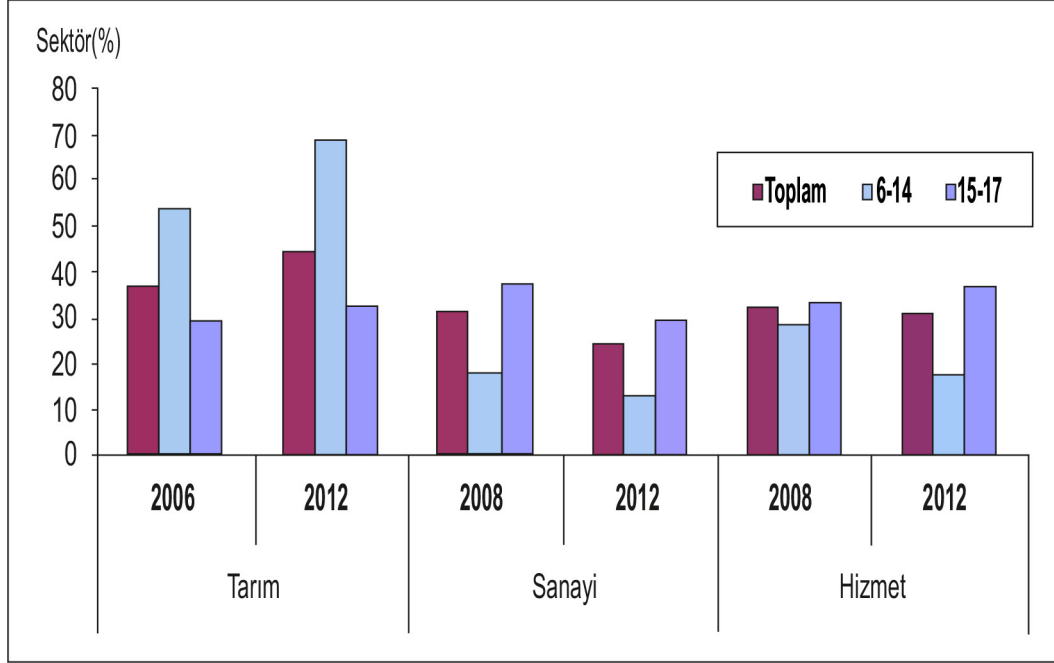
ILO'nun 1991 yılında başlattığı çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi uluslararası programı (IPEC) çerçevesinde ILO ve DİE (TÜİK) arasında yapılan anlaşmalarla 1994, 1999 ve 2006 yıllarında çocuk işçiliğinin boyutlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen üç araştırma yapıldı. Araştırma sonuçlarına ekonomik işlerde çalışmakta olan 6 – 14 yaş arası çocuk sayısı küçümsenemeyecek boyuttadır. Ancak üç araştırma dönemi arasında ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısında önemli bir azalma görülmüştür. 6 – 17 yaş arası çocuk işçi sayısı 1994' de 2. 2 milyonken 1999'da ise bir milyon 625 olarak saptanmıştır. TÜİK tarafından 2006' da yapılan üçüncü araştırmada ise istihdam edilen çocuk sayısı 958 bin olarak saptanmıştır. 1994'de çalışan çocukların 6 – 17 yaş grubu nüfus içinde % 15. 2 iken, 1999'da % 10. 3' e ve 2006'da ise % 5. 9' a gerilemiştir. Araştırmalar mutlak ve oransal açıdan çocuk istihdamında önemli bir azalışı ortaya koymaktadır. Bu azalış 8 yıllık zorunlu eğitim ve tarımsal istihdamın istihdam içindeki payının azalmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk işçiler sayısı 1994 yılında 1. 6 milyona yakinken bu sayı 2006'da 420 bine gerilemiştir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk sayısındaki azalma sistematiktir ve bu düşüş toplum çocuk istihdamında ciddi bir düşüş sağlamıştır. Öte yandan 12 – 17 yaş arası çalışan çocukların işgücüne katılma oranlarında ciddi bir düşüş eğilimi yaşanmaktadır. 1989 yılında % 36. 5 olan 12 – 17 yaş arası işgücüne katılma oranı 2001 yılında % 15. 8' e gerilemiştir. Bu düşüş 8 yıllık zorunlu eğitimle yakından ilgilidir (Çelik, 2010, s. 64).

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2006 -2012 yılları arasında yaptığı çocuk İşgücü anketi sonuçlarında; tarım, sanayi ve hizmet sektöründe, 6 - 14 yaş ve 15 -17 yaş arasındaki çocukların yıllara göre çalışma oranları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, hem 6 -14 yaş grubu için hem de 15 – 17 yaş grubundaki çocuklar için tarım sektöründe artış gözlemlenmiştir. Sanayi sektöründe çalışan çocukların istatistiki verilerine bakıldığında, genel olarak azalan bir oranda olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe ise, 6 -14 yaş grubunda ve ilgili alandaki toplam ortalama da çalışan çocukların oranında azalma gözlemlenirken, 15- 17 yaş arasında çalışan çocukların oranında artış olmuştur.

Şekil 1

Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012

Kaynak: TÜİK Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012. (Orijinal Kaynak): <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>.

II. GÖÇ

Göç, sosyolojik anlamı olan, her toplum için geçerli olabilecek, oldukça kapsamlı ve belli zamanlarda yer değiştirme şekli olarak meydana gelen bir olgudur. Göç, kentten kıra, kırdan kente gerçekleşebildiği gibi, bir ülkeden diğerine şeklinde de gerçekleşebilir. Göç, siyasi ve sosyal birçok sebeple olabileceği gibi genelde ekonomik sebepler neticesinde gerçekleşmektedir.

Eski dönemde göç eden insanlar, daha iyi yiyecek ve yaşam koşullarını elde etmek amacıyla şehirlere göç ederken, günümüzde bunun sebebi kırsal alanda tarımsal faaliyetlere duyulan gereksinimlerin azalması olmuştur. Öte yandan sanayileşme ile beraber

kentlerin, oldukça cazip istihdam merkezi haline gelmesi de bir göç sebebidir (Sağlam, 2006, s.35). Şehir yaşamının her yaş grubunda insanlar için, daha iyi koşullar ve birçok konuda daha fazla alternatifler sunacağına duyulan inançtan dolayı, insanlar üzerindeki “istek” etkisini de korumaktadır.

Göç kavramı, göç eden birey(ler) ve göç edilen bölgedeki insanlar için birçok yeni koşulu, uyum sorunlarını gündeme getirir. Kültürlerin karşılaşması, iç içe geçmesi, birbirlerine üstünlük sağlaması, bireylerin karşılaşma anlarında yaşadığı etkiler, göç sonucu gündeme gelen konulardır. Göç süreci ile beraber göç eden de, göç edilen bölge de değişim yaşar. Aile ve haneler, göç edilen bölgede yaşadıkları uyum sürecinde tutunabilmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Yeni gelinen bölgede, sosyalleşmek, korunmak ve ayakta kalmak amacıyla, ortak özellikleri olan, benzer köklerden, memleketten gelen insanlarla iletişim kurarlar ve ilişki geliştirirler. Daha kapalı bir şekilde geliştirilen bu iletişim ağının çocuklar üzerindeki etkisi, aile üzerindeki etkisinden daha farklı olmaktadır. Okula giden bir çocuk anne ve babaya göre, dış dünyadaki farklılıkları ve bunların etkilerini daha farklı yaşar. Çocuk, evin içindeki kültürle, ev dışında (özellikle okul çevresinde yoğunlaşan) karşılaştığı yeni kültürün farklılıklarına uyum sağlama noktasında ciddi sorunlar yaşar. Bu durum, çocuklarda eğitsel, sosyal ve psikolojik olarak birçok soruna sebep olmakta ve yaşamlarının sonraki dönemlerindeki algısal durumlarını etkilemektedirler (Linderberg, 2013, s. 3). Göçe bağlı olarak yaşanan yoksulluk ve adaptasyon sorunları, çocukların sağlıklı biçimde geçirmeleri gereken dönemlerinde kalıcı sorunları bütün yaşamlarına yaymalarına sebep olmaktadır.

Göç süreci içerisinde yer alan bireyin /grubun yoksulluk tecrübesi ve etkisi, sosyal politika mekanizmasının uygulamalarına göre de değişmektedir. Göç sürecinde bireylerin sahip oldukları yoksulluk, sosyal politika uygulamalarının yetersizliği ve anlamının değişmesi ile birleşince bir kat daha artmaktadır. Sosyal politikanın uygulama alanı olan eğitim, sağlık ve sosyal güvencenin sağlanması yerini, yaşamın devam etmesi için en temel gereksinim olan barınmanın temini, yoksulluğa bağlı durumlarla geçici süreli çözümlerle başa çıkılması olarak anlam kazanmıştır. Sosyal politika alanındaki uygulamaların uzun vadeli olmaması, eksiklikler ve düzensizlikler barındırması, göçle gelen kesimin ağırlıklı olarak yerleştiği gecekonduların daha kalıcı yaşam alanları haline gelmesine neden olmuştur

(Çağlayan, 2008, s. 305). Göçle beraber yaşanan sürecin çoğu zaman yoksullukla özdeşleşmesi geçerli bir durum olsa da, yoksulluğun tek sebebi, sosyal politika uygulamalarındaki yetersizliklerle açıklanamaz. Sosyal, siyasal ve ekonomik politikaların uygulanmasındaki yapısal eksiklikler nedeniyle, yoksulluk özellikle büyük kentlerde göç dinamiğine bağlı olarak daha görünür olmuştur da denilebilir.

Türkiye'deki göç olgusunu anlamak için kent ve kırsal nüfusun oranları ve yıllara göre farklılaşmasının incelenmesi önemlidir. Türkiye' de kırsal-kentsel nüfus oranlarına bakıldığında, 1950'li yıllara kadar toplam nüfusun içerisinde % 25'in altında olan kentli nüfus, 1950'li yıllardan sonraki yoğun iç göç olgusuyla artmış, TÜİK' in 2000 senesi raporlarında bu rakam % 65 olmuştur. Göçle birlikte kentsel nüfusun artması, kentsel yatırımların bu göç artışıyla paralel gitmemesi, yapısal ve sosyal sorunları ortaya çıkarmıştır. Göç sürecini deneyimleyen kitle, kentlerdeki hayat standartlarına adapte olamadıkları için kent merkezinden uzakta, gecekondu olarak adlandırılan mekanlarda yaşamaya başlamışlardır (Eryurt ve Tezcan, 2006 -2007, s. 15).

Dünya genelinde kapitalist politikaların yayılcı bir şekilde gelişmesiyle, siyasi, ekonomik ve hukuksal kuralların kendilerini bu yeni oluşuma göre düzenlemeye başlamışlardır. Her zaman geçerli olabilecek göç olgusu, 1980' li yıllardan sonra piyasaların, kentleşme odaklarının değişmesi ve yoksulluktan dolayı daha sık yaşanan bir olgu haline gelmiştir. Göçe bağlı olarak, bireyin-hanenin sahip olduğu işgücü özelliklerinin değişmesi, ailenin yoksullukla olan mücadelesinde çocukların konumlarının, kuşakları etkileyecek bir şekilde değişmesine sebep olmuştur. Çocukların çalışmasını taşıdığı anlamın Türkiye'de ne şekilde dönüştüğünü anlama adına da 1980 yılı, sınır çizgisi görünümündedir. Türkiye'de 1980 öncesinde ve sonrasında yaşanan göç olgusu birbirlerinden oldukça farklıdır. 1960'larda genellikle kırsal alandan kente gelen kuşak, piyasa koşullarına da bağlı olarak, daha iyi imkanlara sahip olmuş, kentte tutunmayı başararak belli ağırlığı olan, hatırı sayılır bir işçi aristokrasisini oluşturmuştur. 1960' lı kökenli göç kuşağının çocukları ya da genç yetişkinleri olan bireyler ise, 1980' li dönem kuşağını oluşturmuşlar. 1980'lerdeki genç kuşak, iş piyasasında kalıcı bir gelir, mülk, yukarıya doğru toplumsal hareketlilik anlamına gelen eğitim olanaklarından faydalanamamışlardır. Bunun nedeni, 1980 sonrası piyasa koşullarının değişmesi, esnekleşmesi ve kuralsızlaş(tırıl)masıdır. Esnek ve kuralsız bir şekilde yapılanan

işgücü piyasasında işçilerin sayısı, artmış ama sosyal güvencesi olmayan, gününbirlik işlerde çalışan işçiler haline gelmişlerdir. Bu kitle eğitimden kopmuş, gelir getirme potansiyeliyle özdeşleştirilmiş çocuklarının her an çalışmaya hazır durumda olması, hem kendileri hem de toplum için aşağıya doğru bir toplumsal hareketliliğe sebep olmuş, çocukların çalışması durumu varlığını daha da genişleterek, çocuk ailenin gözünde ekonomik yarar ile özdeşleştirilmiştir (Açıklalın, 2008, s. 151).

Göç sonrası, yeni oluşan yaşamda “yoksullukla mücadele” birey ve hane için önemli bir başlık haline gelmiştir. Bu mücadelede, beslenme, barınma gibi harcamalar toplam harcamaların tamamını oluşturmaktadır. Çocukların burada, eğitime dahil olup, daha iyi bir geleceğe sahip olacağı düşüncesi hem oldukça külfetli olmakta, hem de ebeveynlerin zihninden oldukça uzakta durmakta ve doğal bir süreçmiş gibi çocukları iş yaşamının içerisine itmektedir. *“Kentte tutunmak için çocuğa yüklenen değerler çalışma odaklı söylemlerle birlikte ilerlemesi çocukları için yapacak çok fazla şeyi olmayan ailelerin bir seçimidir. Bu seçimler çocukların çalışma yaşamının bir yerine iliştilmesi ve yeni çalışanlar olarak yaşamlarını sürdürmeleri sonucunu doğurmaktadır. Mahallede okul çağındaki çocukların önemli bir kısmı gelir getirme amacıyla çalıştırılmaktadır”*(Yılmaz, 2008, s. 185).

Çocuk emeğinden faydalanılması durumu, göç ve göçün sonucu olan yoksullukla doğru orantılı bir kavram olduğu için, aile de çok sık biçimde, harcamalarını yoksulluk ile mücadele etmek için kullanmaktadır. Ailenin, özellikle kent yaşamında, yaptığı harcamalar içerisinde, eğitim ve sağlık harcamaları oldukça düşüktür. Bunlar, çocukların “kaç yaşında olursa olsun hemen çalışmaya başlaması gerekir” düşüncesinin de sağlayıcısı olmuştur. Kentteki işgücü içerisinde nitelikli işgücü olarak sayılmayan bu kitle, yaşam mücadelesini daha güçlü biçimde verebilmek için, hane içerisinde daha fazla çalışan birey eşittir daha fazla gelir mantığıyla hareket ederler. Çocukların çalışması da, ailenin kent içerisindeki yoksullukla olan mücadelesinde kalıcı çözümler üretmekten çok, kısa süreli etkiye sahip çözümler yaratır. Göç sonucu kente yerleşen kesimin kentin işgücü ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmaması bu kesimin marjinal ya da enformel olarak adlandırılmasına, yoksulluk, işsizlik gibi kötü koşulları yaşamasına neden olur. Ailelerin kentteki yoksulluk ile başa çıkabilmesi için, ailenin reisi konumundaki erkekten başka diğer aile üyelerinin de iş gücü piyasasında yer alması durumu kaçınılmazlaşmıştır. Çocuğun bir iş gücü olarak

ekonomik faaliyetlerde yer alması, ailenin desteği ve onayı ile çalışma yaşamına girmesiyle başlamıştır. Bu noktada ailelerin, çocuğun eğitime devam etmesi konusunda ısrarcı olmamalarını ve çalışmaya yönelmesini sağlayan şeylerden biri de, kırsal alanda ücretsiz tarım işçisi konumunda olan çocuğun, kentte ücretli işçi konumuna gelmiş olmasıdır (Gürçay ve Kumaş, 1996, s. 264).

Tarımsal alanda, ailenin içerisinde bulunduğu ekonomik faaliyetlere katılarak, bedensel gücüyle gerçekleştirdiği çalışma, şehir yaşamında karşılığı olan bir "maddiyat" anlamına geldiği için, çocuğun iş yaşamında yer alması daha cazip ve tercih edilir bir olgu haline gelmektedir. Tarımsal alanda çalışan çocuğun anlamı, kent yaşamında ve kentteki işgücü yapısında oldukça farklıdır. Kentte birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olan göç ve yoksulluk, çocukların çalışmasını öne çıkartıp ve bu durumu normalleştirip, eğitim görmemelerinin haklarının ihlali olduğunu gizlemektedir.

III. YOKSULLUK

Yoksulluk çok yönlü ve geniş bir kavramdır. Yaşamı devam ettirebilmek için gerekli olacak "şeylere" ve "satın alma" gücüne sahip olamama, yoksulluk olarak tanımlanabilir. Yoksulluk sadece maddi anlamda sahiplik ile anlatılamayacağı gibi sadece işsizlik durumuyla da eşdeğer tutularak anlatılamaz. Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluk, temel haklara sahip olma durumuna bile etki eden, sosyal bilimlerde içinde oldukça geniş yer bulan bir kavramdır.

Sadece gelir düzeyinin oranıyla açıklanamayacak olan çok boyutlu kavram olan yoksulluğun en temel tanımı, yaşamını onurlu bir şekilde; kimseye muhtaç olmadan sürdürebilmek için, ihtiyacı olan su, giyecek, konut, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, güvenlik, eğitim gibi temel gereksinimlerden yoksun olma olarak adlandırılmaktadır. Yoksulluk ekonomik göstergeler ve gelir seviyesinin rakamsal değerleriyle açıklansa da, psikolojik, sosyolojik, sosyal ve siyasal anlamlar taşıyan bir olgudur (Oktik, 2008, s. 25).

Yoksulluğu salt bir şekilde sayısal verilerle açıklamak, yoksulluğun birey ve toplum üzerindeki, sosyolojik, psikolojik etkisinin gözden kaçmasına sebep olabilir. Bu

sağlıklı bir sosyal analiz için sorun yaratabileceği gibi, yoksulluğun kişi deneyimlerine, toplumun sosyo-ekonomik durumlarına ve zamana göre değişiklik gösterebileceği detayının da atlanmasına neden olur. Yoksulluk, bütün toplumların en alt kesimini anlatmak için kullanılan, niceliksel olarak sayısal değerlerle anlatılan bir kavram olarak görülür. Yoksulluk her toplumun kendi deneyiminde farklı sayısal değerlerle, bu sayısal değerlerin alt ve üst sınırları belirlenmiş bir şekilde, çok sık bir biçimde genelleyerek tek yönlü anlatılır. Her ülkenin, kendi alt gelir grubunu anlatmak için, bir yoksulluk sınırı vardır. Bu sınır İngiltere gibi gelişmiş bir ülke örneğinde % 5 iken, Nijerya gibi gelişmekte olan ülke örneğinde bu sınır % 25 olabilir. İngiltere ile Nijerya arasında bir kıyaslama yapıldığında, bu İngiltere'nin daha zengin, Nijerya'nın daha fakir olduğunu göstermez. Daha doğrusu, sadece bu sayısal verilerle zenginlik fakirlik durumu açıklanamaz. Daha yaklaşık ifadeyle bir analiz yapılırsa; gelir dağılımı eşitsizliği Nijerya'da daha büyüktür denilebilir. Bu oranlar ve açıklama ilgili olarak söylenilebilecek kesin yargılardan bir tanesi; yoksulluk kavramının niceliksel olduğu kadar niteliksel özelliği de olan bir kavram olduğudur (Dansuk, 1997, s. 6).

Yoksulluk, disiplinler arası analizi gerektiren, niteliksel içeriği olan, bir kavram olmasından dolayı göç, kentleşme, suç, sağlık, eğitim, hak kullanımı gibi birçok dinamikle neden- sonuç odaklı bir bağı vardır. Yoksulluk, toplumun bir kesimini açıklamak için kullanılsa da, toplumdaki göç kentleşme gibi birçok dinamiği de içermektedir. Sosyolojik gerçeklik olan yoksul aile, toplumsal ilişkilerin içerisindeki belli ilişkiler bağlamında oluşur. Sınıf, akraba, arkadaş, göç, aile, kent, kültür, toplumsal değerler bu sosyolojik bağlamı oluşturan olguların hepsidir. Yoksul aileyi açıklarken bu kavramlar kullanılarak açıklanır ve bu kavramın kentsel, küresel, bölgesel ve ulusal toplum ile olan bağı da bu açıklamaların içerisinde yer alır. Özetle, yoksulluk, gelir düzeyi düşük, toplumsal imkanlardan kısıtlı olarak yararlanabilen, toplumsal tabakanın en alt kısmında yer alan insanların oluşturduğu bir kitleyi anlatmak için kullanılır (Yıldırım, 2006, s. 48-49). Disiplinler arası bir çalışmayı gerektiren yoksulluk tanımına ilişkin görüşler de farklıdır.

Sosyolojik açıdan, yoksullukla ilgili çalışmalar iki ana görüş etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki olan Amerikan temelli görüşe göre, bütün süreçlerde ve her toplumda varlığını sürdüren ve altı sınıf kavramı çerçevesinde incelenmekte olan yoksulluk, globalleşmeyle artış göstermektedir. Fransız sosyal bilimcilerin benimsediği ve toplumsal dışlanmayı ana hareket noktası olarak kabul eden araştırmalar ikinci görüşü oluşturmaktadır. Global pazarın gücü, ulus devletinin gittikçe zayıflamasını beraberinde getirirken varlığına gereksinim duyulmayan gruplar sistematik olarak dışlanmakta ve yoksulluğa itelenmektedir. Bu iki görüşte ortak yan, yoksulluğun

globalleşmesiyle birlikte derinleşerek bazı sosyal grupları daha fazla etkiliyor olmasıdır (Oktik, 2008, s.21).

Yoksulluğun toplumda her birey için aynı olmaması, bazı grupları daha fazla etkilemesi, bireyin toplumsal üretim ilişkileri sürecinin içerisindeki konumu ve buna bağlı olarak yoksullukla mücadelede uyguladığı yöntemlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Ailenin /hanenin, yoksullukla mücadelede bütün üyelerinin (çocuklar dahil), çalışmasına sıkça rastlanılmaktadır. Çocukların çalışma nedenleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örneklerinde farklı olmakla beraber, eğitim, gelenekler, göç, gelir dağılımı eşitsizliği de güçlü etmenler olarak sıralanmaktadır. Gelişmekte olan ülke örneğinde çocukların çalışma nedeni genellikle yoksullukla özdeşleşmiştir. Kuralların ve denetimin geçerli olmadığı ortamlarda, işini kaybeden yetişkinlerin yedeği, hatta alternatifi maliyet hesaplarında dahi yeri olmayan çalışan çocuklar olmaktadır. Çocukların işgücü içerisinde yükselen istihdam stratejisi olması, güvencesizliğin ürettiği bir sonuçtur (İpek, 2014, s. 178). Yoksulluk, bir bütün olarak çocukların iş yaşamına girmesini hızlandıran bir süreçtir ve çocuğun eğitimi, gittiği okullar, yaşadıkları çevre gibi çocuğun yaşamındaki temel olguları da etkilemektedir. Yoksul bireylerin / hanelerin yaşadıkları çevrenin özellikleri genellikle daha kalabalık, sağlıksız ve mekânsal olarak daha az olanaklara sahip yerlerdir. Bunun yanında bu hanelerin, çocuklarının gittikleri okullar da, eğitim kalitesi daha düşüktür ve olanakları daha kısıtlıdır. Eğitimcilerin kurdukları dilin tek yönlü ve otoriter olması da, eğitim motivasyonu açısından, olumsuz etkiye sahiptir (Müderrişoğlu, 2010, s.105). Bu durumların hepsi bir bütün olarak, aile kaynaklı sebeple çocuğun, eğitimden uzaklaşmasına ve gelir getirmeye mecbur kalmasını hızlandıran etmenler olmaktadır.

Yoksul ailede, her insanın piyasada ayakta kalabilmek ve yaşamını devam ettirmek için yapması gereken iş mutlaka bulunmaktadır. Yoksulluğun aile içerisindeki bireyleri etkileme şekli aslında, çocuk emeğinden faydalanılması durumunun anlaşılması adına önemlidir. Bununla beraber, çocukların hane içerisinde çalışması ya da çalışmak zorunda kalması, bir neden olarak algılanmaktadır ama çocukların emeğinden faydalanılması aslında bir sonuçtur. Kendi içerisinde de bir takım belirsizlikleri içeren çalışan yoksulluğu kavramı, çocukların çalışmaya başlaması ile hane gelir dağılımı arasında bağ kurar. Çalışan yoksulluğunda, çalışan bireyin sahip olduğu gelir tek başına bir şey ifade etmemektedir. Daha

doğrusu bu gelirin hane içerisinde harcanabilirliği üzerinden yoksulluk sınırı ve tanımlaması yapılır. Hane, bütün aile üyelerinin gelirlerinin toplandığı bir havuz olarak düşünülür ve bütün bireylerin de bu hane içerisinde gelire eşit şekilde ulaştığı kabul edilir. Ama kadınlar ve çocuklar bu gelire en az ulaşan kesimdir hane içerisinde ve geleneksel olarak tanımlanan ilişki hiyerarşisinden dolayı da bu gerçek çoğu zaman görülmez (Erdoğan ve Kutlu, 2014, s. 70). Bu noktada çocukların çalışması ve çalışma kararının verilmesi kaçınılmazdır.

Yoksullukla mücadelede yöntemler çok çeşitli olmakla beraber, asıl amaç ailenin ayakta kalmasıdır. Çocuk, yatırım yapılması gereken bir birey olarak görülmekten çok, ekonomik gelir getirme potansiyeli olan bir unsur olarak görülür. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu kırsal alanda ve daha fazla iş alternatifini barındıran kent yaşamında, çocukların çalışmasının anlamı farklılaşmaktadır. Çünkü kırsal alandaki yoksulluk ve buna bağlı yoksunluk daha sınırlı olabilirken, kent yaşamında yaşanan yoksulluk deneyimi daha fazla yoksunluğu ve riski barındıran bir şekilde gerçekleşebilir. Çocuklar da bu durumda, yetişkin aile üyeleri gibi algılanmakta ve yetişkinler için gerek sosyal yaşamda, gerek iş yaşamında geçerli olan kurallara ve risklere eşit şekilde dahil olmaktadır. Çocuklar çalışma yaşamına, kendi tercihleri olmamasına rağmen dahil olmaktadır. Yoksulluk, çocukların çalışması realitesinin en önemli sebeplerinden biridir. Türkiye’de belirli yıllarda belli dinamiklere göre azalan bir durum olsa da tam anlamıyla ortadan kalkmamıştır ve bütün riskleriyle beraber çocuklar, bu duruma dahil olmaktadır. Çalışan çocuklarla ilgili yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sayısal değerler, hangi zamanlarda hangi sebeplerle, çalışmanın azalan ya da artan bir durum olduğunu anlamak adına önemlidir.

Çocukların çalışma yaşamında yer alması, çocukların tercihi olmayan bir durumdur. Çocukların çalışması durumu, toplumdaki diğer sorun mekanizmalarının bir etkileşimi olarak bir sonucu olmaktadır. Üç farklı dönemde (1923-1950, 1950-1980 ve 1980’lerden günümüze) Türkiye’deki çocuk istatistiklerine bakıldığında, üretim ilişkilerinin kırsal alanda giderek azalması, kentteki işgücüne bağlı olarak emek ihtiyacının olması, eğitim politikalarındaki farklı dönemlerdeki farklı yapılanmalar, çocukların çalışma yaşamında yer alması, çekilmesi ya da hiç katılmaması durumlarına doğrudan etki etmiştir.

A. HANEİÇİ YOKSULLUKLA MÜCADELE VE ÇOCUK EMEĞİ

1. Tarımda

Tarım sektöründe çocuk emeğinin kullanımı, ulusal ve uluslararası ekonomik gelişme dinamiklerine bağlı olarak, tarım sektörünün, tarımsal üretim işleyişinin değişmesiyle ilişkili bir durumdur. 1950' li yıllardan sonra, uluslararası anlaşmaların ve gelişmelerin uygulanışına paralel bir şekilde, Türkiye' de en çok değişime uğrayan sektör tarım sektörü olmuştur. 1980' li yıllara kadar olan dönemde tarım sektörü, 80 sonrasında kadar olmasa da olumsuz anlamda değişimler yaşamıştır. Zaman açısından kademe kademe bir inceleme yapıldığında, Tarım sektörü, 1980' li yıllara gelene kadar, kendi içindeki üretim ve istihdam yapısı azalan (küçülen) yönde değişim yaşadığı söylenebilir.

Türkiye' de tarımdaki işgücü diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak kente İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle tarıma açılan arazilerin artması ile birlikte tarımsal çıktı yılda yaklaşık % 3' lük artış göstermiştir. İşgücü ve toprak verimliliği 1950'lerden itibaren artmaya başlarken, 1960'lardan itibaren entansif tarıma geçilmiştir. Yine 1960'lardan itibaren sulama, tarımsal mekanizasyon, gübre ve verimli toprak kullanımı ile birlikte çıktı ve arazi verimliliği artmıştır. 1980 sonrası ise çıktı ve arazi verimliliği % 2 seviyesine gerilemiştir. Bu dönemdeki kentleşmeyle birlikte emeğin verimliliği artmıştır. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin kullanmaya başladığı yüksek verimli tohumlarla birlikte ekilebilir arazi sınırlarına ulaşsa da, verimlilik ve çıktı artmaya devam etmiştir. Tarımda istihdam edilenlerin sayısı ise 1980'e kadar artış göstermektedir ancak 1990'lardan sonra azalmaya başlamaktadır. GSYH artışı değerlendirildiğinde ise, çalışma 1950 sonrasında beri gözlemlenen artışın özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücünün tarımdan, tarım dışı sektörlerle geçişinden kaynaklandığını belirtmektedir. 1980'deki yerli piyasa odaklı sanayileşmeye kadar tarım ülke ihracatının önemli kısmını ve döviz kazancının önemli kısmını karşılamıştır. Sonrasında ise imalat sanayi kaynaklı ihracat ile tarımın ihracattaki payı azalmaya başlamıştır. Çalışma da bu bilgilere ek olarak, tarımın kentteki sektörlerin uzun dönemli kalkınmasına yardımcı olduğu da ifade edilmektedir (Özertan, 2013, s. 26).

1950'li yıllardan sonra, dünya genelinde tarım işgücü, tarımsal çıktı ve verimlilik oranları artarken, 1980'li yıllardan sonra azalmaya başlamıştır. Dünyadaki örnek ülkelerin istatistiki verileriyle kıyaslandığında, ortalamanın oldukça altında sayısal değerlere sahip olan Türkiye' nin 1980 sonrası yaşadığı tarımsal dönüşüm daha hızlı düşüşlere sahne olmuştur. 1980'li yıllarda başlayan adı "küresel- finansal liberalizasyon" olan dönüşümün yarattığı yapısal değişiklikler, tarım sektörünün ikincil (daha önemsiz) bir planda kalmasına sebep olduğu gibi, tarımı diğer sektörlerin önceliklerine hizmet edecek biçimde

konumlandırmıştır. 1980' li yıllardan sonra, Türkiye' de piyasa, uluslararası piyasalara eklenme adına, kendi içinde yapısal değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışıyordu ve bu süreç belli sektörleri öne çıkarıyordu. İmalat sanayi ihracatındaki hızlı artış, 1980'lerde sanayi sektörünü oldukça büyük bir büyüme oranına ulaştırmıştı. Sanayi sektöründeki bu yüksek büyüme, özel sektör yatırımlarının artışını beraberinde getirmiştir ama finansal liberalizasyon ve yüksek faizlerden dolayı bu yatırımlar imalat sanayinde gerçekleşmemiştir. İstatistiki verilere bakıldığında, 1980 ve 1989 yıllarında imalat sanayi içinde sabit sermaye yatırımları 7'de 1 oranında düşüş göstermiş, yatırımlar imalat ve dış ticaret alanlarından uzaklaşmış inşaat gibi öne çıkan yeni faaliyet alanlarına kaymıştır (Ercan ve Özar, 2004, s. 193-194).

Bütün bu gelişmeler Türkiye'de; 1980'lerden sonra, ekonomik yapıyı uluslararası düzenlemelere göre stratejik bir şekilde planlama, toplumsal üretim ilişkilerinin uluslararası finans piyasalarıyla bütünleşik ve uyumlu olması gereksinimi sonucu ortaya çıkmıştır. Tarım sektörü, kapitalizmin yeni finansal - küresel modelinde, dünyadaki gelişmelere paralel, Türkiye'de çok olumlu gelişmeler yaşamamıştır. Her ne kadar, 1980'li yıllardan sonra, tarıma yönelik destekleyici politikalar geliştirilmesi gerekliliği vurgulansa da, stratejik anlamda bütünleşik plan temelinde somut bir gelişme olmamıştır. Bunun en önemli nedeni, devlet politikalarının bu yıllarda bütçe açıklarıyla mücadele etmek için işlevsel ve uzun vadede çözüm getiren sağlam bir vergi politikası oluşturmaktan çok yabancı sermaye girişi, sıcak paraya bağımlı, bütçe açıklarını kapatmak için sosyal yönlü ve tarım sektörü destekli harcamaları kısan uygulamalar zincirinde politikalar geliştirmesiydi. Tarım sektörü destekli harcamaların kesilmesi, 1980'lere kadar milli gelir içinde % 40 oranında olan tarımın 1990'lar sonunda % 15 oranına gerilemesi olarak yansımıştır. Uluslararası finans sektörünün gerekliliklerine göre düzenlenen tarım sektörünün yeni dizaynı, zaten bu standartlar içerisinde fazla mobilizasyon şansı olmayan, düşük yaşam standartlarına sahip bu kesimi unutulmuş bir görüntüye getirmiştir (Oyan, 2004, s. 64- 65). Özetle, tarım sektörünün yoksullaşması, matematiksel veriler ve hesaplamalar ile açıklanmış olup, ölçülebilen iktisadi sonuçların oluşturulmasıyla doğrulanmaktadır. Bu dönüşüm içerisinde, tarımdaki değişimin sosyal boyutunun sonucu ise yoksullaşma olarak belirmiştir ki, bu da bireylerin mücadele adına yeni stratejiler oluşturmasını sağlamıştır.

Türkiye’de tarım sektörünün yoksullaşması, istihdamın değişmesi ve ücretlerin düşmesiyle, kırsal alanda ailenin yoksullukla mücadele etmek adına çocukların çalışmasına izin verme, göç etme, mevsimsel çalışma gibi birçok stratejiyi uygulamaya koyması, bu durumu daha görünür hale getirmiştir. Tarım sektörü çalışanlar için, sabit olmayan iş koşullarından dolayı birçok riski de barındırmaktadır. 1980’ li yıllardan sonra, tarım sektörünün daralma ve ücretlerin kısılması yönünde değişim yaşaması, bu işgücünün tarımdan hariç, bayındırlık, inşaat gibi işlere yönelmelerini ve büyük bir mevsimsel işgücü haline gelmelerine neden olmuştur. Mevsimlik ve geçici işçi olarak işgücü içerisinde yer almak, güvencesizlik başta olmak üzere birçok riski de barındırmaktadır.

Tarım sektöründe çalışan, kendine ait toprağı olmayan ya da az olan kesim daha fazla iş olanağı ve gelir için mevsimlik ve dönemlik olarak göç ederek iş ararlar. Tarımsal üretimin kendine has koşullarından dolayı, bu sektörün işçileri oldukça zor koşullar altında çalışmaktadır. Tarım sektöründe mevsimlik olarak çalışan aileler ekonomik ve sosyal sebepli, çocuklarını da götürmektedir. Bu, çocukların mecburi olarak yani kendi istekleri dışında, yaşlarına hiç de uygun olmayan ve birçok riski barındıran tarımsal işgücü içerisinde yer almasına neden olmaktadır. Bu sektördeki çocuklar, aileleriyle beraber ya da ailelerinden başka birinin yanında tek başına ücretli olarak, şeker pancarı, pamuk, tütün gibi sanayi bitkilerinin yoğun olduğu tarımda çalışmaktadır. Mevsimlik çalışan çocuklar, 4 – 7 ay gibi bir çalışma süresinde çalışmak için başka yere göç eden, bitki çapalama, ot alma, hasat ve bitkisel üretim için çalışanlar olarak adlandırılır. Tarım sektörü, çalışma koşulları açısından kayıt dışı sektör gibidir. Sanitasyon, barınma, ulaşım, beslenme, su elde etme koşulları çocuklar için risklidir. Kayıt dışı sektör ile bağlantı kurulmasının sebebi; her iki sektörde de çocuk çalışanlar için dezavantajlı durumları barındırması, sosyal güvencelerinin olmaması ve işverene karşı korunmasız olmalarıdır (Gülçubuk, 2012, s. 79-80). Çocukların tarım sektöründe yoğun biçimde yer alması çocukta, sağlık ve güvence alanında dezavantajlı durumları yaratmasının yanında, eğitime dahil olamama gibi bir durumu da meydana getirir. Batı Karadeniz bölgesinde yapılan bir saha çalışmasında, mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan çocukların % 64’ünün ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın % 42’si, 6-14 yaş grubunda yer almaktadır. Ayrıca ilköğretim çağından sonra çocukların önemli bir oranı okula devam etmemektedir. Yapılan araştırmadan, göze çarpan diğer bir husus da, Mayıs ile Kasım arasında yaygın olan mevsimlik gezici tarım işçiliği (MGTİ) nedeniyle lise

veya dengi bir okula devam etmedikleridir (Etiler ve Lordoğlu, 2014, s.123). Tarım işgücünde istihdam edilen çocukların eğitim durumları, eğitimden kopuş yaşları hem tarım sektörünün içerisindeki yevmiyeli, mevsimlik çalışan işgücünün oluşumunu, hem de yoksulluğun ve çocuk emeğinden faydalanılmasının sürekliliğini anlama adına önemlidir. Tarımda çalışan çocukların ilerde yetişkin olduklarında da bu sektörün içerisinde yer almaları, bu sektörün işgücü mobilizasyonunun kısıtlı olduğunu da doğrular niteliktedir.

Tarım sektöründe çocuk emeğinden faydalanılması, bu sürecin çocukların eğitim yaşamı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu, başka bölgelerde yapılan çalışmalarla da ortaya çıkmaktadır. Tarımda Pamuk üretiminde çalışan çocuklar ile ilgili yapılan saha çalışmasında, çocukların eğitim süreci ile ilişkilerinin oldukça zayıf ve kopuk olduğu görülmektedir. Pamuk üretimi, yıl içerisinde uzun döneme yayılmış bir çalışma ile gerçekleşmektedir. Mart ayında toprağı ekim için hazırlamayla başlayan bu süreç, Eylül-Ekim- Kasım ayları aralığında yapılan hasada kadar devam etmektedir. Üretim sürecinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, insan emeğine duyulan gereksinim azalsa da, Türkiye’de özellikle pamuk çapalama hasadında yüz binlerce insan emeğinden faydalanılmaktadır. Mevsimlik ve gezici tarım işçiliğı modelinin en yaygın olduğu pamuk üretiminde, aileler, yakınları ve özellikle 6-14 yaş aralığında kalan çocuklarla beraber çalışmaktadırlar. Özellikle, pamuk çapalamanın okulların kapanmasına yakın dönemde başlaması, pamuk hasadının da okulların açıldığı döneme denk gelmesi, çocuk çalışanların, eğitim ve öğretimden uzak kalmalarına, sağlıklarının bozulmasına neden olmaktadır (www.kalkinmaatolyesi.com, 2013, s.8).

Adana – Karataş’ da gerçekleştirilen bir çalışmada çocukların sağlıkları için de riskli koşullar söz konusudur.

Çocukların çalışma koşullarına ilişkin bulgular, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri içinde pamuk toplayıcılığı olduğunu ortaya koymuştur: Çocukların günde ortalama 12 saat, pamuk mevsimi boyunca 43 gün ve haftada 7 gün çalıştıkları görülmüştür. Çocukların ve ailelerinin yaşam koşullarının ise son derece çetin olduğu bulunmuştur: Çocuklar ve aileleri akarsuyun bulunmadığı, hijyenik tuvaletlerin olmadığı naylon çadırlarda yaşamaktadır. Çocukların içinde buldukları zor hayat ve çalışma koşulları, sağlıklarına da olumsuz yönde etkilemiştir. Görüşme yapılan çocukların üçte biri, en az bir kez ciddi bir hastalık geçirdiğini söylemiştir. % 12’sinin ise işle bağlantılı bir kaza geçirdiğı saptanmıştır (Dayıoğlu ve Gündüz Hoşgör, 2010, s. 102).

TÜİK' in 2012 yılında yaptığı Çocuk İşgücü Anketinde (Bkz. Şekil 1,s. 42), 2006 ile 2012 yılları arasındaki tarım işgücünde 6-14 yaş, 15-17 yaş ve toplam işgücü oranları artmış ve en büyük artış aynı sektörde 6-14 yaş grubunda meydana gelmiştir.

Çocukların tarım sektöründe, işgücü olarak yer alması, çocukların kendilerinin dışında ailelerinin, ailelerin kendilerinin dışında zorunlu olarak sosyoekonomik politikaların, sosyoekonomik politikalarında finansal liberalizasyon sürecinin dayatması nedeniyle zincirleme şekilde meydana gelir. Çocuk bu tersine piramidin en altında yer alan, en zayıf kesimdir. Bu sektörün içerisinde yer alan çalışan çocuklar, güvencesiz, savunmasız, işgücünün önemli ve kayıtlı olmayan parçasını oluştururlar.

2. Sokakta

Sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve siyasi anlamı olan ve disiplinler arası bir analizle açıklaması yapılan yoksulluk, toplumsal yaşamda çocuk, birey, aile ve ülkeleri oldukça çeşitli olumsuz etkilerle karşı karşıya bırakarak, bunların arasında en ağır etkiyi çocuklar üzerinde bırakmıştır. Küresel liberalizasyonun sürecinin başlamasıyla, dünya üzerindeki birçok devletin ekonomik politikalarını, küresel finansal piyasalarına göre düzenlemelerinden dolayı, eşit olmayan bazı ekonomik ve sosyal koşullar, etkilerini daha da sertleştirmiştir. Küreselleşme, toplum üzerindeki hızlı etkisi ile bireyleri sayıca çok fazla yeni “şey” ile buluşturmaktadır. Küreselleşmede birçok insan bundan etkilenir ama bu yeni “şey” ler riskle özdeşleşmiş olup, riskler ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak çok bireyler için geçerli olmaktadır. Küreselleşmenin aileyi, toplumu, bireyleri çok hızlı bir biçimde dönüştürmesiyle çocuklar eşitsizlik, risk, tehlike, durumlarıyla karşı karşıya kalmıştır. En hızlı dönüşümü endüstrileşmekte olan ülkeler yaşamaktadır ve buna bağlı olarak kırsal alanda toprak miktarında azalma görülmüştür. Bu durum beraberinde yoksullukla mücadele edebilmek ve ekonomik anlamda ayakta kalabilmek için çocukların emeğinden faydalanılması durumunu ortaya çıkarmıştır. Çocukların ailenin sahip olduğu yoksullukla mücadelesinde çalışma yaşamının içerisinde yer alması ailelerin yaşamının devamı için hayati önem kazanmıştır. Çocukların çalışması kırsal alanda tarım sektöründe meydana gelirken kentte sokakta meydana gelmektedir. Çocukların kentte, marjinal olarak adlandırılacak sektörlerde

çalışması, çocukların sokak kültürü içerisinde yetişmesi, kendileri ve toplum için bir çok riski barındırmaktadır (Barış, 2009, s. 88).

Kentsel alanda çalışan çocuk, büyük bir çoğunluğuyla, gelir sahibi olmak ya da aileye gelir getirmek amacıyla sokakta çalışan çocuk konumundadır. Yoksulluk ile hane halkının mücadelesinde, farklı şekilde örnekler mevcut olsa da, ortak amaç hane gelirinin arttırılmasıdır. Çocukların da bu noktada üstlendiği roller hayatidir. Ekonomik faydacıl çocuk teorisinde çocuk, özellikle az gelişmiş bölgelerde ve kırsal alan pratiklerinde yani bir anlamda, sosyal güvence sisteminin olmadığı ya da zayıf olduğu bölgelerde, bir çeşit sosyal güvence olarak görülmektedir. Çocuk yoksulluğun yoğun olduğu bölgelerde, yoksullukla mücadelede sosyal güvencenin sağlayıcısı olduğu gibi, ebeveynlerin yaşlandığı zamanda yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan kişi konumundadır (Kağıtçıbaşı, 2012, s.150).

Kentsel alanda çocukların çalışma yaşamında yer alması tıpkı tarım işgücünde çocukların çalışma yaşamında yer alması neden(ler)iyle benzerlik gösterir. Burada, çocukların işgücü içerisinde yer almalarının ailenin ekonomik koşullarına bağlı olarak oluşmasının yanında, ailenin davranış biçiminin ve algısının değişmesiyle de oluştuğunun bilinmesi gerekir. Ailenin çocuk üzerindeki, korumacı, müdahaleleri yoğun bir biçimde geliştirdiği rolü, ekonomik koşullara bağlı olarak, kentsel yaşamda daha çok, çocuğun ekonomik ve gelir getirici faaliyetlerinin kontrolünü sağlayan mekanizma durumuna gelmiştir.

Sokakta çalışan çocuklar için, sokakta çalışmalarını engelleme adına aile denetimi yoktur ya da oldukça azdır. Sokaktaki çalışma yaşamına girişin ciddi bir birikim, sokaktaki ticari faaliyetlere girişin yüksek maliyetler gerektirmemesi dolayısıyla, çocukların sokakta çalışmaya başlaması çocuklar adına oldukça kolay olmaktadır. Altıntaş'ın (2003) Ankara sokaklarında çalışan çocuklar ile yaptığı çalışmasında, çalışma nedenleri ve çocukların sokakta hiyerarşik olarak ne şekilde yer aldığını göstermektedir.

İş seçiminde dört grup açısından ortak özellikler şunlardır: İşin hiç sermaye gerektirmemesi ya da çok az sermaye gerektirmemesi; herhangi bir özel beceri gerektirmemesi; iş türlerinin hızlı iş değişimine imkan tanıyacak biçimde örgütsüz oluşu; işin bir süreklilik gerektirmemesi ve eğitimle beraber sürdürülebilir olması. Sokakta çalışmayı düşünen her çocuk asgari düzeyde sermayeyle işe başlayabilmekte, beceri edinmesi için zamana da ihtiyaç duymamaktadır. Eğer burada eğitimini de sürdürüyorsa çalışma saatlerini okul saatleriyle çelişmeyecek şekilde ayarlayabilmektedir. Çeşitli

işler arasında geçiş yapmak da güç olmamaktadır. Kağıt mendil, gül, yara bandı vb. satan çocuk grubu, yaş ortalaması en küçük gruptur. Satışı doğrudan üstlenen çocukların yaş ortalaması iyice düşüktür. Yapılan işin herhangi bir beceriyi gerektirmemesinin bunda etkili olduğu düşünülmektedir. Ayakkabı boyacıları, simit satıcıları ve çöp toplayan çocukların ise genellikle yaşça daha büyük olduğu görülmüştür (Altıntaş, 2003, s. 175-176).

Sokak, yoksullukla mücadele eden bir ailenin çocuğu için, çalışma hayatına girmesi adına kolay bir ortamdır. Sokakta çalışan çocuklar sokakta yaptıkları işlerden dolayı birçok riskli durumla karşı karşıyadırlar. Bunların en başında fiziksel olarak gelişimleri üzerindeki olumsuz etkiler sıralanabilir. Çocukların çalışması, çalışma koşulları ve bunun çocukların üzerinde yarattığı etkilerin neler olduğunu anlamak için, Ergün, Erol ve Kolaç' ın (2006) İstanbul Kadıköy' de, semtin en yoğun ve kalabalık olduğu 3 semt pazarında, Haziran ve Temmuz aylarında, 8 -18 yaş arasındaki çalışan 89 çocukla bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada çocukların fiziksel ve bedensel sorunlarının ve bununla ilgili şikayetlerinin fazla olduğu görülmüştür. *“Çocukların en sık yaşadıkları sağlık sorunları; % 42. 7'sinin yorgunluk / halsizlik, % 28. 1'inin bel ağrısı, % 21. 3'ünün ayak ağrısı, % 9'unun sırt ağrısı, % 21. 3'ünün burun kanamasıdır.* (Ergün, Erol ve Kolaç, 2006, s. 33). Çocukların yaşadığı fiziksel sorunlarının yanında, çalıştıkları ortamın fiziksel şartları da çocuklar için riskleri barındırmaktadır. *Çocukların pazarda çevre koşullarından etkilenme durumu sorulduğunda % 66. 3' ü aşırı sıcaktan, % 22. 5'i gürültüden, % 13. 5'i aşırı soğuktan ve %11. 2'si hava kirliliğinden olumsuz etkilendiğini belirtmektedir”* (Ergün, Erol ve Kolaç, 2006, s. 33).

Beden üzerindeki yıpratıcı durumlar, çocuklar için hayat boyu kalıcı sorunlar anlamına gelmektedir. Semt pazarında yapılan çalışma örneğinde görülen, sokakta çalışmanın, çocukların fiziksel ve biyolojik gelişimlerinin üzerinde olumsuz etkilerinin olduğudur. Çalışma durumu çocukların psikolojik gelişimlerine de olumsuz etki etmektedir. Çocukların yasal ve biyolojik olarak henüz yetişkin olmadıkları bir yaş döneminde, fiziksel, biyolojik, bilişsel ve psikolojik gelişimi hızlı gerçekleşmektedir. Bu dönemde karakter oluşumunun birçok belirleyeni vardır. Anne, baba, kardeş, akran, öğretmen, diğer aile büyükleri bu belirleyenlerden bazıları ve en önemlileridir. Sokakta çalışan çocuklar, sokak ortamında, fiziksel olarak gelişimleri için riskli durumları yaşamalarının yanında psikolojik olarak da risk altındadırlar. Psikolojilerinde meydana gelen değişimler, kendilerini nasıl hissettikleri ve geliştirdikleri davranışlar üzerinden açıklanabilir. Çocukların, sokakta çalışma

durumunda değişen algıları, girdiği diyaloglar, kendilerini, toplumu, toplumdaki aktörleri, toplum içerisinde yeniden tanımlayarak, kendi davranışlarını yeniden yapılandırmasına sebep olur. En büyük algısal değişiklik, bu çocukların kendilerini artık çocuk olarak görmemeleri ya da çocuk olduklarını fark etmemeleri durumudur. Bu durum ciddi ve tehlikeli sorunlara yol açabilmektedir. Sokakta çalışan ve bunun karşılığı olarak bir miktar gelir elde eden çocuk, bu gelir ile kısa vadede, isteklerini ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmiş olduğundan dolayı sahip olduğu güven duygusuyla kendilerini yetişkin olarak değerlendirmektedir. Erişkin davranışı olarak eş tuttukları, gece geç saatlere kadar sokakta bulunma, sigara kullanımı, bıçak taşıma, madde kullanımı gibi birçok zararlı davranışı gerçekleştirmektedirler. Bu davranışları erişkin davranışı olarak gören çocuklar, bu davranışları gerçekleştirerek bir anlamda erişkin olduklarını da ispatlamaya çalışırlar (Ergenç. Ö, T. Karali, E. Mclaughney ve M. Seyman 2007, s. 25).

Çocukların sokakta çalışma durumu kaynaklı bu davranışları, kalıcı bir davranış şekli haline gelmekte ve bu da birçok konuda onları savunmasız bırakmaktadır. Çünkü bu psikolojideki çocuklar, kendilerini yetişkin olarak gördükleri için kendilerini korumalarını gerektiren alanların farkına varamamakta ya da bunu önemsememektedirler. Kentleşme, göç, yoksulluk, çocukların sokakta çalışmasının en önemli sebepleridir. Çocukların kendilerini, çocuk olmaktan farklı tanımlamalarına sebep olan bu süreç, çocuklardan önce ailenin zorunlu tercihleri ya da bilinçsizliği ile başlamaktadır. Sokakta çalışma durumunda, çocuklar çoğu zaman çalışmaya başladıkları anda veya kısa bir süre sonra bu durumu normal olarak algılamaktadırlar. Bu süreçte çocuklar, birçok açıdan sömürülmeye ve suistimale açık hale gelmektedirler. Çocukların on sekiz yaşına kadar korunmaları gerekmektedir. Çalışma yaşamının içerisinde yer alarak, yabancı insanlarla çocukluk döneminde iş ilişkisi içerisine girmesi, fiziksel, cinsel, psikolojik, sözel ve duygusal olarak çocukların kullanılmasına da sebebiyet vermektedir Bunlar, algısal olarak en başta farkında olmadan içine girdikleri sürecin en son, en kalıcı ve ağır noktası olmaktadır. Kendilerinden sonraki kuşakta, çocukları olduğunda da bu durum çoğu zaman bir tekrar şeklinde devam etmektedir.

3. Sanayide

Sosyoekonomik koşulların eşit olmamasının toplumsal yaşamdaki en olumsuz görüntüsü olan çocukların çalışması, sayısal olarak incelendiğinde, aile, yoksulluk başta olmak üzere birçok sebepten dolayı, Türkiye’de geçerliliğini korumaktadır. TÜİK’ in 2012 yılında gerçekleştirmiş olduğu Çocuk İşgücü Çalışmasında (Bkz. Şekil 1, s.42), çalışan 6 -17 yaş arasındaki toplam 893.000 olan çalışan çocuğun, 217 bini sanayi sektöründe çalışmaktadır. Toplam çocuk işgücünün yaklaşık dörtte birine denk gelen sanayi işgücü içerisindeki çocuklar, Türkiye’deki ticari yaşamda hacim olarak önemli bir oranda olan, orta veya küçük ölçekli işletmelerde çalışmaktadırlar.

Çocukların sanayi sektöründe çalışmaya başlaması, genellikle kent yaşamında gerçekleşen, ailenin gelir ve sosyoekonomik seviyesi ile ilişkili bir durum olduğu için, ailenin içinde bulunduğu çevre ve iş ilişkileri, çocuğun iş yaşamının içerisinde yer almasının anlaşılması adına önemli araştırma konu başlıklarıdır. Yaşanan küresel gelişmelere bağlı olarak, geleneksel yapı ve iletişim eskisi kadar sıkı olmadığı için, ilişkiler korumacı olmaktan oldukça uzak olabilmekte ve çocuk için birçok riski barındırabilmektedir.

Sanayide çocukların çalışması çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Çıraklık kent yaşamında da halen güncelliğini korumaktadır ve bu da çocuğun sistematik biçimde iş yaşamında yer aldığını gösterir. Çocuğun geleneksel çıraklık iş ilişkileri çerçevesinde mesleki olarak yetişmesini anlamak için, Güler - Müftüoğlu’ nun (2000), Gedikpaşa’ da fason ayakkabı üreticileriyle yaptığı alan çalışması başarılı bir örnektir. Gedikpaşa’ da yapılan alan araştırması, çocukların sanayi sektöründe mesleğe girişleri, işe başlama yaşları, işde geçirdikleri zaman, çalışma yaşamında yer almalarının nedenleri, iş yaşamındaki hiyerarşik yapının anlaşılması başlıklarında önemlidir. Gedikpaşa’ da bilginin, mesleğin nesilden nesile aktarıldığı ve kıdemin oldukça önemli olduğu bir iş hiyerarşisi mevcuttur. Bölgede yapılan çalışmada, bölgede çalışan işçi ve işverenlerin geçmişteki işe giriş bilgileri öğrenildiğinde, 3’te 2’sinin 7 – 14 yaşları arasında, çırak olarak çalışmaya başladıkları görülmüştür. Mesleğe girişte akrabaların, birinci derecede yakınların referansı ve girişimi önemli bir faktördür. İşyerinde enformel bir şekilde gerçekleşen usta- çırak ilişkisinde, çıraklar beceri kazanmakla ve çalışmakla yükümlüdürler. Günümüzde çocukların çalışması ve iş araması, usta- çırak ilişkisi ve hiyerarşisi gibi yakın ilişkilerin içerisinde gerçekleşmesinin yanında, çocukların

kendi çabalarıyla ve girişimleriyle de gerçekleşmektedir. Bu sistemde çocukların bir kısmı işçi olarak bağımsız bir şekilde çalışırken, bir kısmı da usta- çırak ilişkisi içerisinde çalışmaktadır (Güler - Müftüoğlu, 2000, s. 131). Ailenin durumuna ve koşullarına bağlı olarak çocukların dahil olduğu çıraklık kurumunda, ailenin ve yakın çevresinin, bir anlamda geleneksel ilişkilerin etkisi de hissedilir. Geleneksel ilişkilerin zayıflamasının yanında, işe girişte ve iş aramada halen geleneksel yöntemlere başvurulmakta ve hanenin networkü belirleyici olmaktadır.

Sanayide çalışan çocuklar ilgili, Akyan ve Atak (2004) tarafından yapılan araştırmada çocukların çalışmaya başlama tercihleri ile ailenin eğitimi, statüsü arasındaki bağı analiz etmiştir.

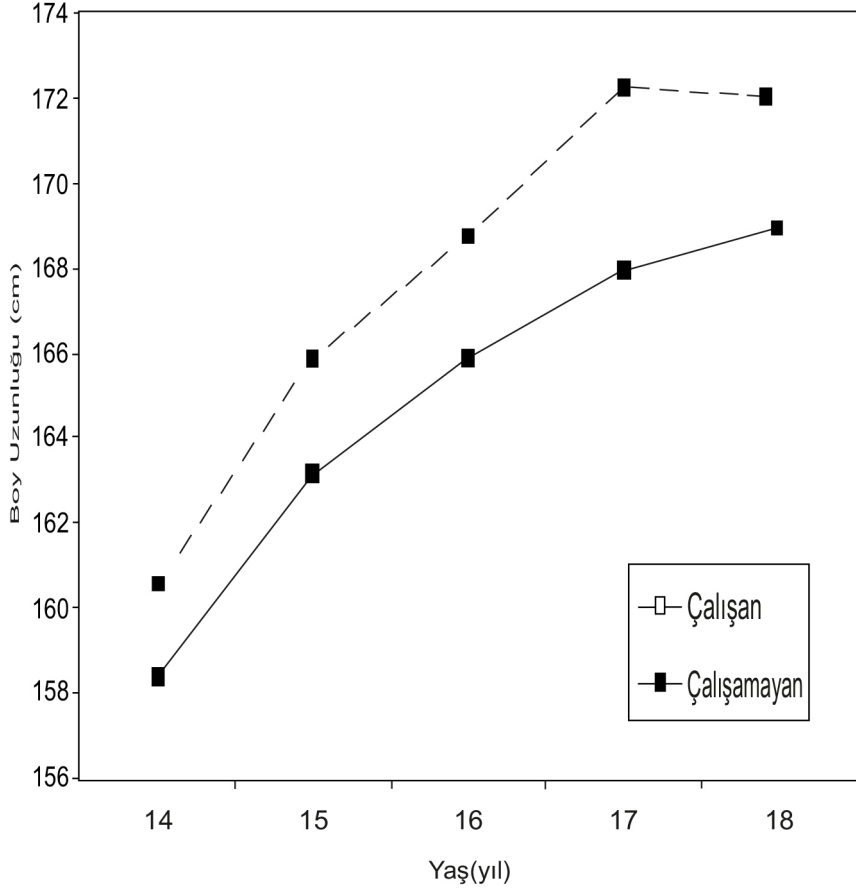
Çankırı sanayi sitesinde bulunan işyerlerinin % 57. 4'ünde 1, % 36. 2'sinde 2, % 6. 4'ünde 3 çocuk çalışmaktadır. Çocukların % 46. 8'i 15- 20 milyon % 21. 3' ü 5 -10 milyon ve 50 – 100 milyon lira haftalık ücreti almaktadır. % 91.5' inin babası, % 2. 1' inin annesi, %44. 7'nin kardeşleri de çalışmaktadır. Çocukların % 53. 2'sinin babası ilkokul, % 19. 1' inin ortaokul, % 12. 8'inin lise mezunudur. Çocukların % 72. 3' ünün annesi ilkokul, %12. 8'inin ki ortaokuldur. Çocukların % 48. 9'u ortalama 9 – 12 saat çalışmakta; % 66. 0'sı 20: 00 – 21: 00 arasında paydos etmekte, % 29. 8'i ise işin durumuna göre yemek arası vermektedir (Akyan ve Atak, 2004, s. 141)

Çalışan çocuklar meslek hastalıklarından, kazalara kadar birçok alanda risk barındıran koşullarda çalışmaktadırlar. Duyar (2013), Ankara Tuzluçayır, Bağlıca ve Keçiören semtlerindeki gecekondu bölgelerinde, oto tamir ve torna tesviye atölyeleri gibi küçük işletme ya da tamirhanelerindeki çırak çocuklar ile ilgili yaptığı araştırmasında, çalışan çocukların, çalışmayan yaşıtı çocuklarla vücut ağırlığı ve boy uzunluğu üzerinden farklılıklarını tespit etmiştir.

18 yaş ortalamasında 1. 68 cm olan boy uzunluğu ortalaması çalışan çocukların ortalaması iken, çalışmayan yaşıtılarında bu oran ortalama olarak 1.72 cm olarak hesaplanmıştır. 14 yaş için; çalışmayan çocuklarda boy uzunluğu ortalama 1.58 cm iken, çalışmayan çocuklarda bu oran ortalama 1. 60 olarak ölçülmüştür.

Şekil 2

Çalışan ve Çalışmayan Çocuklarda Boy Uzunluğu Değerlerinin Karşılaştırılması

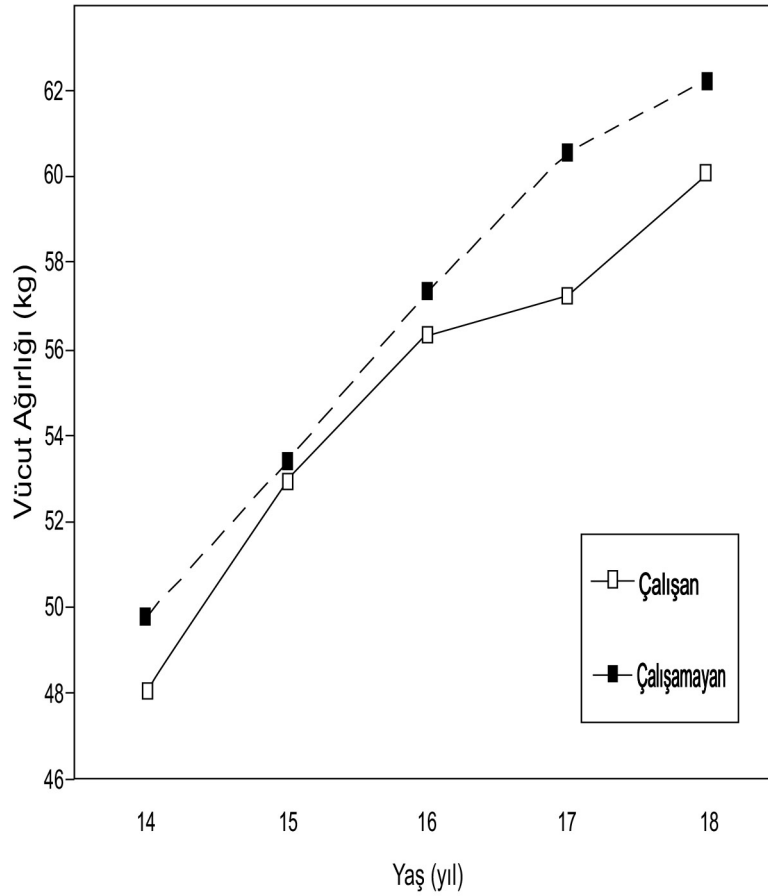
Kaynak: Duyar, 2013, s.7 (İstanbul Üniversitesi İnanbilim Dergisi).

Aynı çalışmada, 14 -18 yaş aralığında, vücut ağırlıklarının yaşa göre gelişimi kısmında çalışan çocukların, çalışmayan çocuklara oranla vücut ağırlıklarının daha az olduğu tespit edilmiştir. 14 yaş grubunda, çalışan çocukların vücut ağırlığı ortalama 48 kilogram iken, çalışmayan çocuklarda ortalama ağırlık 50 kilogramdır. Çalışmada, 14 yaşından 17 yaşına kadar, iki gruptaki çocuk arasındaki vücut ağırlığı farklılığı ortalama 2 kilogramdır. 17 yaşta ise çalışan çocuklarda yaklaşık 56 kilogram olan vücut ağırlığı ortalaması, çalışmayan çocuklarda 60 kilogramdır. 17 yaş grubunda vücut ağırlığı farklılığı yaklaşık 4 kilogramdır. 18 yaş grubunda ise çalışan çocuklarda ortalama vücut ağırlıklarının ortalama 58 ile 60

kilogram arasında kaldığı görülmüştür. Çalışmayan çocuklarda aynı yaş grubunda yapılan çalışmada, bu oranın 62 kilogram olduğu ölçülmüştür.

Şekil 3

Çalışan ve Çalışmayan Çocuklarda Vücut Ağırlığı Değerlerinin Karşılaştırılması

Kaynak: Duyar, 2013, s.7 (İstanbul Üniversitesi İnsanbilim Dergisi)

Çocuklar bedensel olarak, kilo ve boy uzunluğu açısından incelendiğinde, çalışan ve çalışmayan çocuklar arasındaki farklılıklar vardır. Türkiye’de, yine çırak çocuklar ile yapılan çalışmada, çalışan çocuklar çalışmayan yaşıtı çocuklara göre daha az vücut yağına sahiptir. Çalışan çocuklar yaptıkları işlere bağlı olarak daha fazla enerji harcadıklarından

dolayı vücutları daha aktiftir ve vücut yağ oranlarında azalmalar vardır. Toplam deri kıvrımı oranı, çalışmayan çocuklarda 15 yaş sonrasında artarken, çalışan çocuklarda azalmaktadır (Duyar ve Özener, 2003, s. 186). Özetle, çalışan çocukların vücut yağ oranları da, tıpkı boy ve kilo ortalamalarında olduğu gibi çalışmayan çocuklara göre daha geridedir.

Çalışan çocukların, iş yaşamında yaşadıkları tek risk, çalışma durumunun ve şartlarının bedensel gelişimlerini olumsuz etkilemesi değildir. İş kazaları da çocuklar için oldukça büyük bir risktir. İş kazası açısından oldukça riskli grupta olan çocuklar, sanayi tarım, sokakta hatta ev içi hizmetlerde bile çalışma yaşamının içerisinde yer almalarından dolayı, kazalara oldukça açık bir konumdadırlar. Yetişkinler için bile fazlaca risk barındıran bu sektörler çocuklar için daha dramatik sonuçları ortaya çıkarmaktadır. İş kazası açısından çalışan çocuklar ile ilgili yapılan bir çalışmada:

Çocuk çalışanların özel bir risk grubu olmaları, çalışma hayatı ile ilgili iş kazası kayıtlarında net şekilde görülmektedir. Meslek hastalığı ile ilgili bilgiler yeterli ve güvenilir olmadığı için bu konuda fikir edinme olanağı yoktur. Ancak iş kazası sıklığı genç çalışanlarda bütün yaşlardaki iş kazası sıklığının iki katı dolayındadır. Türkiye’de 2005 yılında bütün yaşlarda 100 işçinin 1.07’si iş kazası geçirirken, 15 -17 yaş yaş grubunda iş kazası sıklığı % 2 olarak saptanmıştır. Yaşı 18 ile 24 arasında olan grupta iş kazası sıklığı % 1. 2 ve 25 yaşın üstündeki grupta da % 1. 1 olarak bulunmuştur. Genç yaş grubundaki 49754 çalışanın 1002 (%2. 0) tanesi iş kazası geçirmiştir (Çiftçi, 2014, s. 89).

Çocukların çalışması, aile kaynaklı, sınıfsal konumunun çocuğa aktarılması şeklinde gerçekleşmektedir. Ailenin, yoksulluğa bağlı olarak, yeme, içme, barınma gibi gündelik hayatın devamını sağlayacak ihtiyaçlarının ön plana çıkmasından dolayı, gelir amacıyla, çocuk da çalışma yaşamının içerisinde yer almaktadır. Benzer ve/veya aynı olarak gerçekleşen iş süreçlerinde çocuk, çok fazla uzmanlaşmadığı gibi yukarıya doğru hareketliliği de ya azdır ya yoktur. Çocuk bu şekilde devam eden iş ve sosyal yaşamında, emekle olan ilişkisi üzerinden konumlanır. Emek ile olan ilişkisinde çocuk ve emeği algısal olarak da toplumsal bir düzenin, üretim ilişkilerinin, sermayenin oluşmasına katkı sağlar. Çocuklar üzerinden de gerçekleşen emeğin dönüşümü, aslında toplumsal üretim ilişkilerinin toplum, yapısının tamamı için geçerli bir durumdur. Emeğin ve ürünlerin metalar biçimine gelmesi ve bütün olarak metalar arası ilişkiyi oluşturmasından dolayı, emekle sermaye

arasındaki ilişki gizli kalır. Sermaye ve emek arasında anlatılan karşılıklı değişim, sanki eşdeğer kavramlar arasındaki özgür bir değişimmiş gibi görünmesinden dolayı yanıltıcıdır. Bu da toplumsal ilişkilerin mistifikasyonuna yol açmaktadır. Meta fetişizmi adı verilen ve emeğin toplumsal karakterini gizleyen bu süreçte, insanlar yani işçiler de yanıltıcı bir durumu yaşarlar. İşçilerin bu yaşadıkları aslında, kendi aleyhlerine dönmüş olan süreçte, şeylerin dünyasında, kapitalist ekonomik sistemin işleyişinde nesnel bağımsız bir güçmüş gibi kendilerini zannetmeleri ve sermayenin bir parçası durumuna geldiğini görmemeleridir (Öngen, 2002, s. 18- 19). Çocuklar da, emeğin yeniden üretiminde, sermayenin gerekliliklerine göre, ailenin de benzer statülerini miras gibi devralarak, çalışma yaşamının en zayıf halkasının içerisinde yer alırlar.

4. Ev İçi Hizmetlerde

Çocukların ev içi hizmetlerde çalışması, toplumdan topluma, çocukların yaşına ve cinsiyetine göre farklılıklar gösteren bir çalışma şeklidir. Ev içi çalışma, tarihin en eski dönemlerinden günümüz kapitalist dünyasına kadar, üretim ilişkilerinin içerisinde önemli oranda yer tutmaktadır. Günümüzde ücretli bir iş alanı olarak görülmeyen ev içi çalışma daha çok, bütün iş ilişkilerinin devamına hizmet eden, ahlak, gelenekler, ailenin devamı kavramlarının yeniden üretilmesine karşılık gelmektedir. Bununla ilgili olarak Andre Gorz;

Ev içi çalışma ve kendi için çalışma: Ticari değişim amacıyla değil, temel hedefi ve yararlanıcısı doğrudan insanın kendisi olan bir sonuç amacıyla gerçekleştirilen çalışmadır. “yeniden üretim çalışması”nın, yani yaşamın doğrudan gerekli temellerini her gün sağlayan ev içi çalışmanın durumu, bunun bir örneğidir. Yiyecekleri hazırlamak, gövdenin ve konutun temizliğine dikkat etmek, dünyaya çocuk getirmek ve yetiştirmek vs. Bu çalışma, genellikle kadınlara iktisadi amaçlı çalışmanın üstüne dayatıldı ve dayatılmaya devam edilmektedir.

Ev içi topluluğun (aile ve genişlemiş aile), ticari değişim ve hesaplanabilirlik üzerinde değil, ortaklaşma üzerinde temellenen bir topluluk olmasından dolayı, ev içi çalışmanın ücretlendirilmesi bu son zamanlara kadar düşünülmemiştir. Tersine, ev içi çalışma bölünemeyen ev içi topluluğu tarafından ve bu topluluk için yapılan bir çalışma olarak kabul edildi. Belirtmek gerekir ki, eğer topluluk üyeleri görevleri adil biçimde paylaşırsa bu bakış açısı meşrudur (Gorz, 2007, s. 268).

Ev içi çalışma pratiğinde, aile üyeleri arasında bir eşitlikten bahsetmek oldukça güçtür. Çalışma durumunda, bir bütün olarak işgücü piyasasında, cinsiyete yaşa, mesleğe göre farklılaşsa da, ev içi emek, kadın emeği ile eşdeğer bir emektir. Ev emeği çok çeşitlidir. Kadın ve erkek için, çocukluktan itibaren toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi anlamına da gelmektedir. Çocuk bakmaktan, temizlik yapmaya, alışveriş yapmaktan yemek pişirmeye, alışveriş yapmaya kadar birçok şekilde tekrarlanan işlerin hepsi ev içi hizmetlerdir. Çocukların, ev içinde yaptıkları işlerin, çocukların çalışması olarak anlaşılması oldukça güçtür. Çünkü çocukların ev içinde yaptıkları işler, genellikle sorumlulukları ve yükümlülükleri olarak algılanmaktadır. Geleneksel toplum yapılarında, oldukça yaygın, şikayet edil(e)meyen, doğal bir olgu olarak algılanan ev içi çalışma durumu, çocuğun bunu erken yaştan itibaren tekrarlayarak yapmasından dolayı içselleştirmesine neden olmaktadır. Ev içinde çocuk emeğinin kullanımı ve yaygınlığıyla ilgili yapılan çalışmalar vardır.

Türkiye özelinde ev işlerinde çalışan çocuk iş gücünün çok önemli olduğu bilindiğinden bu verilerin oldukça anlamlı olduğu düşünülmektedir. Verilere göre 6 – 17 yaş grubundaki çocukların % 5. 9' u gelir getirici işlerde çalışırken, % 43. 1' i ev işlerinde çalışmakta, % 51' i ise hiçbir işte çalışmamaktadır. Ev işlerinde ailesine yardımcı olduğunu ifade eden 7 milyon 4 bin çocuğun, % 61. 2'sini (4 milyon 289 bin kişi) kız çocukları oluşturmaktadır. Bu toplumsal cinsiyet rollerinin pekişmesi açısından Türkiye'de kız çocuklarının durumunun vahametini göstermektedir. Bu kız çocukları toplumdaki henüz küçük yaşta dışlanmaktadır. Okula devam eden çocukların % 42. 8'si ev işlerine yardımcı olurken, okul devam etmeyen çocukların % 44. 4'ü ev işlerine yardımcı olmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye'de çocukların formel sektör ya da sokaklarda çalışmadığı durumlarda dahi önemli bir kısmı evde çalışmaktadır (Karatay, 2010, s. 43).

Çocukların ev içinde çalışması, yapması gereken görevler olarak görüldüğü için doğal bir durum olarak kabul edilmektedir. Verilen görevlerin cinsiyete göre farklılaşması sonucu, cinsiyet rollerinin küçüklükten itibaren günlük davranış pratikleriyle sağlaştırılması durumu geçerlidir. Genellikle ev içinde tek başına ya da diğer bir aile üyesiyle beraber yardım etme sorumluluğu olarak gerçekleşen çalışma durumu, geleneksel olarak da oldukça kabul gören bir durumdur. Toplumdaki geleneksel ve cinsiyete dayalı iş bölümünün en yoğun olarak görüldüğü ve öğretildiği süreçlerden biri olan “çocuğun hane içinde çalışması” durumu, ev içi işlere ve üretime katkı sunmanın yanında cinsiyet rollerinin de öğrenildiği alanlardan en önemlileridir. Çünkü toplumsal cinsiyet ilişkileri ve bunun sağlayıcısı olan toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumu çocukluk döneminden itibaren başlar.

Ev içi hizmetler ve toplumsal cinsiyet bağı başlıklarında yapılan alan çalışmalarının çoğunda, kız çocuklarının küçüklüklerinden itibaren, ev içi sorumlulukları fazlasıyla aldıkları, yaşamlarının ailelerinin geleneksel düşünce yapısına göre belirlendiğini göstermektedir. Erkeklerden farklı yetiştiklerini ve ileride farklı rol beklentilerine sahip olduklarını belirtmektedir. Kız ve erkek çocuklarının ev içi hizmetleri yerine getirerek çalışma yaşamında yer alması, özellikle kız çocuklarının kendi geliri üzerinde söz sahibi olmaması ve buna bağlı farklılıklar, çoğu zaman yetişkin biri olduğunda da devam eder. Ev içinde, çalışma ile öğrenilen cinsiyet rolleri, kız ve erkek çocuklarının yetişkin bireyler olduklarında da, yine çalışma üzerinden farklılıklarının devam ettiğini gösterir. *“Kadınların ev içindeki yeniden üretim rolleri çocuk büyütme ev işlerine kadar geniş bir alanı kapsamakta ve onların çalışma yaşamları üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Kadınların ev dışında çalışmaya başlamasıyla birlikte, iş yüklerinin erkeklerin ev işlerine sınırlı katılımı ya da hiç katılmaması nedeniyle ikiye katlandığı birçok kez vurgulanmıştır”* (Dedeoğlu, 2004, s. 270).

Bunun yanında, iş yaşamındaki durum incelendiğinde, gerek işverenler gerek işçiler olarak, tarafların çoğu zaman geleneksel uygulamaları kabul etmişliği söz konusudur. Bu da, çocukluktan itibaren hane içi çalışma ve bunun cinsiyete göre farklılaşması üzerinden gerçekleşmektedir.

Erkeklerle aile ücretinin ödenmesi genellikle cinsiyete dayalı iş bölümüne başvurulması gerekçelendirilir ve geleneksel olarak bu, her iki cinsiyetin birbirini tamamlayıcı hale gelmesini sağlayan adil bir sorumluluk bölüşümü olarak görülür. Ne var ki; cinsiyete dayalı iş bölümü salt teknik bir işbölümü değildir, çünkü ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan hakimiyet ve tabiiyet ilişkilerini dayatır. Bunun kadınlar açısından, birbirleriyle iç içe girmiş olan ev içi ve ev dışı uzantıları vardır. Kadınlar, ücretli kesimde çalışsalar bile, evdeki sorumluluk onların sırtına yüklenir; ücretli kesimde çalıştıklarında çoğu en düşük ücretli ve en durağan işlere dağılmış durumdadır. Ev içi görevlerine bir de ücretli işlerin doyurucu olmayışı eklendiğinde bu, kadınların ev dışında çalışmaları önünde önemli bir engel haline gelir ve kadınları bu konuda cesaretsizlendirebilir (Molyneux, 2012, s. 147).

Çocukluktan itibaren ailesinin ev içi hizmetlerde sürekli görev vermesiyle, kadının, kendi cinsiyetiyle, kişiliğiyle özdeşleştiği ev içi çalışma, ev dışında çalışma yaşamında yer alsın bile çoğu zaman yine kendi sorumluluğu olmaktadır. Marx, kapitalist toplumun dışında bir kavram olarak nitelendiği ev emeğini ayrı ve özel bir yere koymamış,

emek kavramları içerisinde, zorunlu emeğin içerisinde koymuştur. Marx' a göre, çoğalma, doğurma, çocuk yetiştirme gibi, kuşakların emek gücünün yeniden üretilmesine hizmet sağlayacak olguların hepsi ev içi emeğin içindedir. Ev içi emek, bir ücrete tabi değildir. Piyasadaki kapitalist üretim ilişkilerinde emeğin karşılığı ise ücrettir. Özetle, piyasada birçok emek çeşidi vardır ve Marx' a göre ev içi emek bir ücret karşılığı olmayan zorunlu emek içerisinde yer almaktadır (Vogel, 2003, s. 181)

Toplumsal cinsiyetin ve cinsiyete dayalı işbölümünün öğrenildiği en önemli kurum olan ailede, çocukların ev içi hizmetlerde çalışması, çocukların, fiziksel, psikolojik, bilişsel gelişimlerini de olumsuz etkilemektedir. 2012 senesinde yapılan kız çocuklarının ev içi hizmet alan çalışmasında; ev içi işlerin, kız çocuklarının hayatının büyük bir bölümünü kapsadığını göstermektedir. Araştırmada, çocuk bakımı (kardeş bakımı) genç kızların en sık yaptığı ev içi iş yükü olarak ortaya çıkmıştır. Daha derinlemesine görüşmelerde, genç kızların yarısından fazlası yemek yapma sorumluluklarının olduğunu ve genel olarak kardeş bakımı, ev temizliği, yemek yapmak ve ev içinde yapılan diğer işlerden dolayı derslerine yeterli ilgiyi gösteremediklerini belirtmişlerdir. Yapılan çalışmada ortaya çıkan diğer önemli bir durum da; kız çocuklarının evdeki çalışma ortamından kurtulmak için çözüm olarak dışarıda çalışmayı istedikleridir. Bu istekleri, evin içerisinde otorite konumundaki aktörlerin, dış ortamın güvencesizliğini gerekçe göstermeleri nedeniyle mümkün olmamaktadır (Uyan Semerci ve diğerleri, 2012, s. 126).

Kadınların, çocukluklarından itibaren hane içinde çalışması ve üstlendiği roller annesiyle yakın ilişkisinde, bilgi alışverişinde, deneyim aktarımında gerçekleşmektedir. Kız çocuğu, hane içerisinde, en çok anne ile vakit geçirmektedir. Annenin de çocuğu ile geçirdiği vakit, ağırlıklı olarak, evdeki üretim sisteminin tekrarlayacak olguların yeniden üretilmesi üzerinedir. Anne, bu sistemde çoğu zaman, üretim ilişkilerinin pratiklerini aktaran aktarıcı rolündedir. Gerek ekonomik şartlar gerekse geleneksel konumdan dolayı, kız çocuk, erkek çocuktan evde daha fazla vakit geçirmektedir. Kendini tekrar şeklinde devam eden bu süreç, çocuğun yetişkin bir kadın olunca da kendi çocuklarıyla benzer şekilde bir diyalog ve sosyalleşme geliştirmesi şekline gelir. Bu durum özellikle, belli bir ekonomik gelir seviyesinin altında, kentin belirli yerlerinde yaşayan, daha geleneksel bir şekilde cinsiyet rollerini benimsemiş kesimde daha baskın bir biçimde oluşmaktadır. Aynı şekilde, daha farklı

ve daha üst gelir grubunda ise, daha geleneksel olmamakla beraber, toplumsal cinsiyet rolleri, yine çeşitli görev ve sorumluluklar çocuklara yüklenerek, çocuklara öğretilmektedir. Sonuç olarak, çocuğun hane içinde çalışması, çocukların sosyalizasyon süreci iç içe geçmiş ailenin ve üretim ilişkilerinin sistematik birlikteliğinde gerçekleşmektedir.

IV. EĞİTİM VE ÇOCUK EMEĞİNİN KULLANIMI İLİŞKİSİ

Eğitim, kapsamlı bir süreçtir. Bireyin aile içerisinde ilk çocukluk döneminde evde öğrendiği, devam ettiği eğitim kurumunda ve çalıştığı iş yerinde aldığı bilgilerin hepsi eğitimidir. Eğitim bireye, farklılaşma, olgunlaşma, mesleki olarak yetkinleşme, teorik bilgi kazanma, teorik bilgisini pratik bilgiye dökme, farkındalık kazanma süreçlerini, sistematik ve disipline bir şekilde öğreten bir sistem bütünü olarak düşünülür. Bireyin yetişmesi için eğitim görmesi, toplumda siyasi, ekonomik ve kültürel olarak bağlayıcı görevi gören bir noktadır da aynı zamanda. Eğitimin amaçladıkları, insan hayatındaki önemi, bireyin eğitim göreceği seviye, toplumdaki eğitim sisteminin, eğitim politikalarının oluşumu, eğitimin toplumda iş bölümü, sınıfsal oluşum / farklılaşma ile ilişkisi, eğitim ile iş gücü arasındaki bağ, cinsiyete dayalı farklılaşma ile ilişkisinin her biri önemli konu başlıklarıdır. J. J. Rousseau, insanın doğum anında zayıf olduğunu, daha sonra geliştikçe güçlendiğini, bunun en büyük sağlayıcısının da eğitim olduğunu belirtir. Eğitim, Rousseau'ya göre bir anlamda, yeteneklerin belli bir süreç dahilinde ortaya çıkarılmasıdır. Bunların hepsi bir bütün olarak düşünüldüğünde, birey bu süreçlerden sonra olgunlaşıyor ama bu süreçlerin tam anlamıyla bir uyum içerisinde çalıştığını söylemek de oldukça güçtür. Buna ek olarak, eğitimin kim tarafından verildiği ve ne amaçlandığı da, “istenilen ve amaçlanan insan modeli” ile paralel bir durumdur. Bütün bunların hepsinin bileşiminde insan, hayatını tam olarak algılayamadan bir kargaşa içerisinde sonlandırmaktadır (Rousseau, 2009, s. 12-13). Eğitimi, olgunlaşma sürecinin içerisinde önemli olarak gören Rousseau, bilgiye sahip olundukça gücün de beraberinde geldiğini ileri sürerek, çocukluktan itibaren bireyin geçirdiği süreçlere hayati önem atfeder. Rousseau, çocukluğu kendi içinde önemli bir dönem olarak görür ve bunun yetişkinliğin tezatı olmaktan değil, bir bütünün içinde kendine has, özel bir durum olarak anlatır. Çocukluk, diğer dönemlerden farklı olarak, bireyin en saf olduğu dönemi anlatır. Bu dönem, çocukların toplumun gerekliliklerini ve isteklerini keşfetme adına oldukça önemlidir.

Aynı zamanda, çocuklar bu dönemi, çocukluk çağının gerektirdiği gibi yaşamalıdır. Eğitimin içinde olarak iyi yönlerini geliştirebildikleri bir dönemdir. Bu yönlerin gelişmesini, eşitlik, özgürlük içindeki bir eğitim ortamında tasvir eden Rousseau, dinsel dogmalarla karşı karşıya geldiği gibi, çocukların görevlerinden önce haklarını çizen anlayışıyla, çocukluğun siyasal ve toplumsal anlamını da vurgulamıştır (Öztan, 2011, s. 25).

Bireyin ve toplumun gelişmesinde, toplumsal değerlerin ve kuralların oluşmasında önemli etkisi olan eğitim, öncelikle siyasal, ekonomik ve kültürel anlamı olan bir süreçtir. Çocukların eğitime ne şekilde ve ne sürede dahil olacağı, eğitimden beklentilerin ne olduğu, ailenin sahip olduğu ekonomik duruma ve sosyal algısına göre değişiklik yaşar. Eğitim, bireye üretken olması için, bilgi, yetenek ve beceri kazandırmayı amaçlar. Kişilerin meslekleri, meslekteki pozisyonları ile toplumda sahip oldukları statüler ve algılanışları arasında yakın bir bağ vardır. Çünkü mesleki yeterlilik ilkesi dahilinde yetenekler ve birikimler sistematik bir şekilde gelişmekte ve ön plana çıkmaktadır. Bireylerin, bu yeteneklere ve donanımlara sahip olmaları için gerekli olan eğitime ulaşma durumları, içerisinde bulunduğu sosyoekonomik ve sosyokültürel yapıyla ilişkilidir. Eğitim hizmetine ulaşabilmek için gerekli olanaklara sahip olamayan birey için eğitimin kazandırdıklarından önce, eşitsizlikten söz etmek gerekir. Toplumsal hareketliliğin yukarıya doğru gerçekleşmemesi, aileden ve çevreden devrolunan sosyoekonomik ve sosyokültürel yoksunluk mirası, çocukların var olan yeteneklerini ön plana çıkarmak bir yana farkına bile varamama durumunu yaratmaktadır. Eğitim, fırsat eşitliğinin sağlanmadığı ya da şartlarda eşitsizliğin minimize edilmediği toplumsal yapıda bireylerin farkında olduğu, önemli bir kavram durumunda değildir (Açıkalin, 2008, s. 138).

Toplumsal ilişkilerde, istenilen, talep edilen birey olma çocukluktan itibaren eğitime dahil olma süreciyle bu da “ideal” olma ile eşdeğer tutulmaktadır. Eğitimde geçirilen süre ne kadar fazla olursa, eğitimin içeriği ne kadar kaliteli olursa, istenilen birey olmaya da o kadar yaklaşmış olur. Eğitimin belli zamanlarda belli alanlarının popüler olması, toplumsal üretim ilişkilerinin ve piyasa önceliklerinin yönelimleriyle de yakından alakalıdır. Günümüzdeki toplumsal üretim ilişkileri, bireylerden, iş yaşamına hemen adapte olabilmelerini ve bunu erken yaşlardan itibaren gerçekleştirmesini bekler. Bunun en büyük sağlayıcısı da piyasa gerekliliklerine göre yeniden düzenlenmiş olan eğitim sürecidir. “*Çağdaş kapitalist*

toplumda eğitimle iş arasındaki ilişki sermaye temelinde mesleki hazırlık şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Birleşik Krallık' ta bu çeşitli şekillerde "işe hazır" mezunlar üretmek, istihdam edilebilirliği arttırmak ve öğrencilerin endüstriyel ve ticari yaşamı "anlamalarını" teşvik eden iş deneyimi programları şeklinde olur. O yüzden, öğrenim kurumları (Britanya koşullarında öğrenim politikası belgeleri ve girişimleriyle teşvik edilen işveren örgütlerince cesaretlendirilen) öğrenimi giderek emek –gücü hazırlanması ve geliştirilmesi şeklinde görmeye zorlamışlardır" (Rikowski, 2011, s. 23-24).

Birleşik Krallık kapitalizminde gerekli olan işgücü örneği, günümüzdeki kapitalist sistemin de "olmazsa olmaz" ı olmuştur. Sermayenin devamı için daha geniş bir şekilde yayılması gerekmektedir ve bunun için de esnek ve genç bir işgücüne ihtiyaç duyulur. Günümüzde ekonomik olanın, siyasi, ideolojik ve kültürel olanı dönüştürmesi hatta tamamen kendi içine çekmesi dolayısıyla, eğitim kapitalizmin devamını sağlayacak bireyleri, çocukluktan itibaren yetiştirmeye ihtiyaç duyar. Eğitim, bu noktada, bireyin kendisini yetiştirmesi için gerekli olan bilgilerin ve değerlerin sağlayıcısı olduğu düşüncesinden çıkmış, piyasa için yapılabilecekler ve buna bağlı şekilde bireyin sisteme katkısı ve kendisi için de ayakta kalmak için edinecekleri anlamına gelmiştir. *"Eğitim böylece toplumsal ilişkilerin baştan aşağıya değiştiği dönemde yeni toplumsal ilişkilere uygun bireyler yetiştirilmesine yer ararken, zamanla bu eğitim anlayışı sermayenin birikim koşulları için altyapıyı oluşturacak bir işlem değişimine uğramıştır"* (Ercan, 1998, s. 21). Böyle bir sistemde çocuk ve genç olarak erken yaşlarda gerekli eğitimin içerisinde yer almak, çalışmak ya da çalışmaya hazır olmak, amaçlanan durumlardır.

Eğitimin başka bir özelliği de, toplumsal yapıyı dönüştürme, devamını sağlama, mevcut toplumsal uygulamaların ve davranışların devamını meşru kılacak bir özelliğe sahip olmasıdır. Çocukların eğitime dahil olmaması ya da olması, yoksul aileler için, aileden devralınan göç ve yoksulluk gibi dezavantajlı durumların şartlarına göre oluşmaktadır. Çocuğun sahip olduğu daha doğrusu devraldığı yoksullukla başa çıkmak için çalışmaya yönelmesi ya da teşvik edilmesi, hedeflenen ideal birey konumuna gelmek için eğitime dahil olmasını engeller. Çocuğun becerilerini, yeteneklerini geliştirmesi için yapabilirliklerini amaçlayan eğitim, yoksulluktan dolayı çocuğun çalışması neticesiyle başlamadan sonuçlanan bir süreç haline gelmektedir. Sınıfsal olarak eğitimin kazandığı anlam "sahip olunan" ya da

“yoksun olunan” bir süreç haline gelmesidir. Bazı çalışmalarda, çocukların çalışma deneyimleri, hikayeleri incelendiğinde, eğitim ile ilgili kısımda çok sık biçimde, önemli kırılma noktaları gerçekleşmiştir. Çoğu zaman, yoksulluğa bağlı nedenlerle, yarım bırakılan ya da başlanamayan bir eğitim hikayesi üzerinden çalışma durumları açıklanır. Aynı zamanda çocuğun, sosyo-ekonomik durumu, toplumsal üretim ilişkilerinin içerisinde yer alacağı kademeyi de büyük oranda belirlediği gibi, iş yaşamı ile direkt bağlantısı olduğu kabul edilen eğitim türüne dahil olması, çalışma fikrini daha kolay kabul etmesini de sağlamaktadır. Böylelikle piyasanın ihtiyaç duyduğu işgücü de sistematik biçimde yetişmektedir.

A. EĞİTİM, TOPLUM VE ÇOCUK

Çocuklar Ortaçağ'dan sonra, yetişkinlerden ayrı bireyler olarak görülseler de, hukuksal olarak haklarına ilişkin en kapsamlı düzenlemeler yüzyıllar sonra yapılmıştır. Toplumsal yaşamda bireylerin haklarına kavuşması ve bu hakların sürekli uygulanabilirlik şeklinde işlenmesi ve geçerli olması oldukça zor dönemlerden sonra gerçekleşmiştir. Bu hakların içerisinde en önemlilerinden bir tanesi eğitim hakkıdır. Bu hak, uluslararası birçok düzenlemede temel insan hakkı olarak belirtilmiş olsa da, bu hakka ulaşım, bu hakkın kullanımı problemleri bir durumdur ve her insan için eşit anlam ve katılım ifade etmediğinden dolayı geliştirilmesi gereken bir alandır.

Gelişimin en önemli dönemi olan çocukluk dönemi, bireyin bütün yaşantısının üstüne inşa edildiği dönem olması nedeniyle, eğitim, yaşamın toplum kurallarına göre şekillenmesi için pedagojik açıdan onaylanan, sistematik bilgi aktarımının gerçekleştiği süreç olarak, gittikçe önem kazanmıştır. Toplumsal kuralların ve üretim ilişkilerinin de yeniden üretildiği alanlardan biri olan eğitim sürecinde, bu sürecin uygulayıcısı olan okulların sistematik bir şekilde aktardığı bilgiler siyasal, ekonomik, dinsel, kültürel şifreleri içerisinde barındırır. Toplum ile birey yani çocuk arasındaki ilişki karşılıklıdır ve diyaloglar aracılığıyla söylemlerin aktarımıyla gerçekleşir. *“Toplumlar bireyleri söylenceler ve düşüncelerle evcilleştirir, ardından bireyler de toplumları evcilleştirir, ancak bireylerde buna karşılık olarak kendilerini denetleyen toplumları denetlerler, aynı zamanda kendi düşüncelerini de denetlerler”* (Morin, 2013, s. 10). Bu döngü, kişiye bireysel bir biçimde kendini

denetlemesini öğretmektedir. Birey de bunu kabul ettiği sürece toplumsal yaşamda problematik olmayan ilişkiyi tesis ederek ve ettirerek, sosyal anlamda konforlu konuma gelmektedir. Çocukların eğitim kurumunda sunulan bilgileri alması, pratiğe dökmesi, bireylerle girilen diyaloglar ve düşüncelerin hepsi eğitimin amacını sistematik hale getirmektedir. Gündelik hayatın içerisinde gerçekleştirdiğimiz bu eylem aslında, toplum yapısını ve toplumsal üretim ilişkilerini oluşturan, oldukça önemli ve büyük bir parçadır.

İnsanların diyalogları, bireylerin birbirleriyle ve toplumdaki kurumlarla karşılaşma anlarında, eylemlerde yeniden anlam kazanır, tekrarlanır ve değişirler. Dilin, toplumsal ilişkilerin ve eğitimin oluşumu da gündelik hayatın içerisinde oldukça siyasal ve ideolojik yüklü anlamlar bütünlüğünde gerçekleşir. Bu sürecin gerçekleşmesi için toplumda her bireyin, mesleğin de üstlendiği önemli görevler vardır. Gündelik hayattaki eylemlerimizin gerçekleştirilmesi üzerine kurulu olan diyaloglarımız, davranışlarımız hız ile eşleşmiştir. Başarılı olmak, maddi ve manevi olarak kazanmak, toplumda kabul görmek, sürekli gözde olmanın yanı sıra, kaybetmek gibi birçok duygunun içerisinde, yaptıklarımızın üzerinde düşünmeyiz, hatta çoğu zaman farkında bile olmayız. Eğitimci ise farklı olarak, daha organize ve mesleğini gerçekleştirirken yaptığı eylemi ne için yaptığını bilmesi gereken biridir. Eğitim bilincinin oluşması kuram ediminin eğitime yönelmesiyle olur. Eğitim kuramı, sistematik ve disipline bir şekilde eğitim pratiğini üreten, anlamlandıran, yöneten, yönlendiren bilinçlerin tümüdür. Eğitimci de, bu birbirine bağlı süreçlerin içerisinde, yapılması gereken ve yapılanların sağlayıcısı konumundadır (Taşdelen, 2003, s. 159). Rousseau' nun (2009) belirttiği gibi eğitimin kimler tarafından ne amaçla organize edildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Eğitimci, siyasi bir yapı olan devletin, resmi ideolojisinin aktarıcısı konumundadır. Sistematik bir şekilde, bireye yüklenen bilgilerde, siyasal, cinsiyet dayalı, dinsel, kültürel, ahlaksal birçok anlam vardır. Bu anlamların hepsi toplumun devamını sağlayacak özelliktedir ve küçüklükten itibaren bireye nasıl davranması gerektiğini öğretir. *“Çocuk, devlet okuluna girdiği andan itibaren otoriteye boyun eğmek, doğal olarak başkalarının isteğini yerine getirmek yönünde eğitilir ve bunun sonucunda yetişkin yaşamında yönetici sınıfın işine yarayan düşünce alışkanlıklarına sahip olur”* (Spring, 2014, s. 25). Bu düşünce alışkanlıklarına sahip olunması, karşılıklı kabul etmeyi sağlayarak, çatışmaların eritildiği diyaloglarda, eğitimin daha rahat yol almasına imkan sağlar ki bu da toplumsal yaşamın devamını oluşturan total bir bilinç sistemini üretir.

Eğitimi, bilme etkinliklerinin bütünü, çocuğun yeteneklerini ortaya çıkarma, iyilik, mutluluk sağlayan bir kavram olarak gormek, eğitimin anlamını kısıtlamaktır çünkü eğitim siyasal, ideolojik ve ekonomik koşullardan etkilenerak bir bağlam içerisinde düzenlenmiş bir süreçtir. Bu süreci düzenleyen en önemli kurum devlettir ve özellikle ulus-devlet oluşumu mevcut siyasi örgütlenmeler içerisinde ağırlık kazanmaya başladığında, eğitim daha da önem kazanmıştır. Machiavelli, Fichte ve Hegel’ de bu düşünceyi onaylayarak, devletin her daim çıkarlarını daha ileriye taşımak için eğitimi kullandıklarını belirtmişlerdir. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi’nden sonra eğitimin propaganda olarak kullanılmaya başlandığını örnek göstermişlerdir. Böylece, devletin kendini inşaa etmesi, kendi düzenini koruması ve sürdürmesi için gerekli olan milliyetçilik ideolojisi büyük lde, eğitim aracılığıyla sağlanabilirdi (İnal, 2008, s. 107). Kendinden nceki rejimi epistemolojik olarak tamamen reddetme ve kendini yeni bir sosyo-ekonomik ve sosyo-politik syem üzerine meydana getiren Fransız Devrimi, yeni bir Cumhuriyet değerleri sistemi yaratmayı hedefliyordu. Reddedilen “eski” ve oluşturulmaya çalışılan “yeni” de, ocuk eğitimi ve çocuklara ilişkin değerler de önemli bir yer kaplıyordu. Aslında eğitime yüklenen misyon; toplumu okul, halkı ise uslu ve akıllı öğrencilere dönüştürmeye çalışan mekanizma görünümü kazanmıştı. Eğitim nceki dönemin aksine, Fransız Devriminden sonra, sınıfsal ve zümresel bir konumdan daha genelleştirilmiş bir konuma getirilmeye çalışılmıştır. ocuk için eğitim ve pedagoji oluşturulması fikri oldukça önem kazanmış, ocuk ulus-devletin devamı için en önemli özne konumuna gelmişti. “İdeal ocuk”, cumhuriyetçi ulus-devletin aidiyetinde ve sorumluluğunda, devletin değerlerine sahip standart bir vatansever olarak yetişmesi gereken bir çocuktur. Bu ocuk formatının sosyo-politik olarak oluşması için çocuğun eğitiminin devletçi bir temel anlayışıyla gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu eğitim anlayışı gcl inanç, ulus-devlet lk ve anlayışıyla oluşturulunca her sorunun aşılacağına inanılmaktaydı. Bu durum, dönemin okullaşma oranını da ciddi oranda arttırmıştır. Bunun yanında, 19. Yüzyılda ulus- devletin yaygın siyasal yönetim olmasından dolayı, kilise ve devlet arasında eğitimi kontrol altına alma adına devam eden mücadele, devletin eğitim üzerindeki otoriteyi büyük lde kazanımıyla sonuçlanmış olup, Fransa ve Prusya’ dan başlayarak siyasi anlamda milliyetçi bir temelde Batı’da hakim siyasi form konumuna gelmeye başlamıştır (ztan, 2011, s. 26-27).

Eğitim, siyasi yapı için de ideal insanı yetiştirme görevini de üstlenmiştir. Eğitimin çocukluktan itibaren, sistematik bir birey yaratma süreci olduğunu söyleyen Marksist düşünce, bireyin toplumla, toplumsal üretim ilişkileriyle, toplumsal normlarla, karşılıklı kabul eder.

Marksizm, hem “geleneksel” (prekapitalist) hem modern eğitim düşüncesini toplumsal sınıf kavramıyla ele almıştır. Buna göre eğitim, egemen sınıfların egemen düşüncelerinin aktarılması; sınıflı yapının sürdürülmesinin aracıdır. Tarihte çok farklı toplum ve sistemlerde yönetici konumundaki egemen sınıflar, toplumsal meşruiyetlerini eğitim kurumunu da kullanarak sürdürmeye çalışmışlardır. Öğretim pratiğiyle bireysel ve haliyle kolektif bilinç dönüşümleri ve yeniden üretimi okul gibi ortamlarda da sağlanmıştır. Fakat özellikle ilerici düşüncelerin, icat ve tekniklerin ortaya çıkarılmasında kapitalizmin gelişimci (modernleştirici) yönünü alkışlayan Marx, kapitalizmde bilincin çarpıtılmasında eğitimin ideolojik rolünü fark etmiş ve eleştirmiştir de (İnal, 2008, s. 351-352).

Toplumsal yapının değişmesi ile beraber toplumun beklentileri, bireyler ve kurumlar arası diyaloglar ve beklentiler de değişmiştir. Eğitim kurumları ve politikaları da buna uygun şekilde değişmektedir. Birey sosyalizasyonunun en önemli dönemi olan çocukluk, bilgileri kabul edilebilirlik başlığında, en açık ve önemli süreçtir. Bu dönemde, toplumun gereklerinin kabulü ve bireyle çatışmaması eğitim yoluyla öğretilir. Durkheim, eğitim sürecini sosyolojik bir bakış açısıyla açıklamaya çalışırken oldukça eleştirel davranmıştır. Eğitimi çocuğun kendisinin keşfedip öğrendiği şeyler(in) toplamı olmadığını, hangi toplumda hangi zaman diliminde bakılırsa bakılsın, belirli davranış ve düşünce kalıpları öğretim süreci olduğunu belirtir. Bu davranışlara örnek vermek gerekirse, belirli saatlerde uyumak, büyüklere karşı saygılı ve düşünceli olmak, saatlere sadık bir şekilde yeme içme alışkanlıkları geliştirmek, gelenek ve göreneklere uyma ile erdemli olmayı anlamak gibi davranışlar sayılabilir. Çocuklara eğitim yoluyla öğretilen bir çok kavramın, çocuklar tarafından özümsemiği, çocukların bu davranışları öğrenme konusunda itaatkar olmasıyla açıklanabilir. Bu davranışları kazanma ve içselleştirme, baskı ve alışkanlık temelli davranış kalıplarıyla oluşturulmuştur. Durkheim’ den farklı olarak Spencer, gerçekte hayatta karşılık bulamamış, daha idealist bir bakış açısıyla eğitim sürecini çözümlenmeye çalışır. Spencer, Durkheim’ in açıkladığı eğitim anlayışından farklı olarak, çocuğun tam anlamıyla özgür olması gerektiğini belirtir. Spencer’ in bu görüşleri kişisel bir temenni olmaktan öteye

geçmemiştir. Özetle, eğitimin kaynağı, topluma hangi tarihsel dönemine bakarsak bakalım, toplumsal bir varlık olarak, insanı şekillendirmek ve oluşturmaktır. İnsanın ne şekilde şekillendiği ve oluştuğunu anlamının yolu da Durkheim' e göre, eğitim sistemini inceleyerek anlaşılabilir bir durumdur. Toplumsal baskı şeklinde, bireye çocukluktan itibaren dayatılan kurallar, öğretilen gelenekler, görenekler, eğitim yoluyla, toplumun istediği bireyi yaratabilmek için uygulanmaktadır. Eğitim kurumları, öğretmenler, hatta anne ve babalar toplumsal baskının sadece temsilcileridir (Durkheim, 2010, s. 57 - 58). Eğitim sistemi, sistematik insan oluşturma sürecidir. Çocuğun eğitim ile diyaloga girmeden önce, çocuğun nasıl bir siyasi, ekonomik, kültürel yol üzerinde gideceği ve nasıl bir insan olarak oluşacağı, ulaşılması gereken hedef olarak önceden belirlenmiştir.

B. EĞİTİM SİSTEMİ, MESLEKİ EĞİTİM VE ÇOCUĞUN ÇALIŞMASI İLİŞKİSİ

Bireyin toplumsal konumunun, statüsünün oluşumunda, zihinsel, bilişsel becerilerinin gelişmesinde, toplumsal değerlerin yeniden üretilmesinde, kilit role sahip bir süreç olan eğitim sadece bireyin tercihleriyle oluşan bir süreç değildir. Yüklenmiş olduğu misyondan dolayı eğitime dahil olununca, ideal ve medeni insan olunacağı, statüsünün yükseleceği ve insanlar arasındaki eşitsizliğin kapanacağına inanılır. Çocuğun, istediği okulda, istediği eğitimi alma hakkı vardır. Bu bütün çocukların hakkıdır. Çocuğun bu hakka yoksullukla ilgili sebepler başta olmak üzere birçok diğer sebepten dolayı ulaşamaması, hukuksal düzenlemelere rağmen halen geçerli bir durumdur. Bu durum özellikle, 1980 sonrası dönemde, Neo-liberal iktisat kuramının yaygınlaşması ile oldukça görünür olmaya başlamıştır. *“Sermayenin 1940’lı yıllarla birlikte başlayan yoğun sermaye birikimi rejiminin 1970’ li yılların başında kendine içkin olan birikim krizlerini açığa çıkarması ile birlikte, sermayenin gerek belirli mekanlarda yoğunlaşarak, gerekse mekânsal olarak dünya ölçeğine yayılan var olan potansiyellerini kullanmaya yönelmesi, sosyal yaşamın devamlılığı için gerekli olan çok önemli alanların da sermayeleşmesini gündeme getirmiştir. Eğitim ve sağlık özellikle üzerinde durulması gereken iki önemli alandır. Bireysel olanla toplumsal olanın kesiştiği iki alan olarak eğitim ve sağlığın sermayeleştirme süreci, bu alanların ekonomik ilişkilere taşınması, bu hizmetlerde kullanılanın maliyeti karşılama esasının getirilmesine bağlı*

olarak kısa sürede bireyler, uzun erimde ise toplumsal yapının hızla tahrip edilmesini gündeme getirmiştir” (Ercan, 1998, s. 18).

Sermayenin oldukça geniş alana yayılması, toplumdaki eşitsizlikleri daha da arttırmıştır. Çocuklar, bu eşitsizlikten en çok etkilenen kesimdir. Statü anlamında, yukarıya doğru hareketliliği sağlayacağına ve eşitsizlikleri kapatacağına inanılan eğitimin, sermaye içerisinde ücret karşılığı olan bir kavram konumuna gelmesiyle, var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktan çok, sabit kalmasına hatta artmasına hizmet eden süreç özelliğini kazanmıştır. Bir işçi çocuğu ya da bir çiftçinin çocuğunun köyden kalkıp kente gelerek eğitim görmesi, eğitim sonucu iyi bir mevkiye gelmesi pekala mümkündür. Bilim, sanat, siyaset gibi bir çok camiada, öne çıkan insanların, başarılı hikaye örnekleri vardır. Bu kişilerin bazılarının geçmiş yaşantılarında, yoksul oldukları, zorluklarla büyüdüğü ve kısıtlı imkanlarda eğitim gördükleri, medyada görünür olan, haber değeri taşıyan durumlardır. Bu hikayelere bakarak bunları genellemek ise oldukça yanıltıcıdır. Çünkü eğitim bir hak olmasına rağmen, eğitime ulaşma ve sahip olma, her çocuk için aynı anlama gelmeyen, sınıfsal farklılıklara göre çocuğun farklı imkanlarla dahil olabildiği bir süreçtir. Çocukların meslek seçmeleri ve eğitim görmeleri, ailenin dinamiklerine göre, bir anlamda aileyi devam ve tekrar etmedir çoğu zaman. Örneğin; işçi bir ailenin çocuğunun, işçi olması, köylü bir ailenin çocuğunun genellikle çiftçi olması gibidir. Hukuksal olarak çocukların eşit şartlarda eğitim görmesini engelleyen bir durum yoktur. Anayasaya bakıldığında, eğitim hakkının herkese tanınmış olduğu görülür. Ama sahip olunan sosyoekonomik durum daha en başta eğitime girmeden ya da eğitime girişin ilk aşamasında eşitsizlikleri çocuklara sunduğu için, çocukların bireysel başarıları ve eğitimi deneyimlemeleri de farklıdır (Yörükoğlu, 1992, s. 127 -128). Başarı hikayeleri eşitsizliklerle dolu bir ortamda, daha görünür ve dikkat çekici olmaktadır. Çünkü zor olan başarılmıştır.

Eğitimin çocukları şekillendirmesi, kamu kuruluşlarının eğitim harcamaları, mesleki eğitim politikaları, mesleki eğitimin çalışma yaşamına katılım ile de ilişkilidir. Bir toplumda çalışan çocuk olgusunun sebepleri incelenirken, eğitim harcamaları ve oluşturulan eğitim politikalarının içeriği önemli kaynaklardır. 1970’ li yıllardan itibaren birikim krizlerini yaşamaya başlayan kapitalizm, 1980’li yıllarda toplumsal yapıyı, eğitim politikalarını, iş gücü

piyasalarını da dönüştürmüştür. Ülkeler için bu yıllardan itibaren kalkınma kriterleri ve anlamı sadece ekonomik olmuştur.

Ülkelerin kalkınma düzeyleri ile eğitim harcamaları arasında da yakın bir bağ vardır. Dünya genelinde özellikle gelişmiş ülke örneklerine bakıldığında, eğitim harcamalarının bu ülkelerde yüksek olduğunu ve gelişmekte olan ülke örnekleriyle kıyaslama yapıldığında da, arasındaki farkların büyük olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir toplumun gelişmişliği, eğitime ayrılan kaynakları ve toplam harcamaları içerisinde, eğitim harcamalarının yüksek oluşu ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Oranları içerisinde, eğitim harcamalarının oranı, eğitime yapılan yatırımları anlama adına önemli göstergelerdir.

Tablo 1

Toplam Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)

ÜLKELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Almanya	4,4	4,5	4,7	4,7	4,6	4,5	4,4	4,4	4,5	5,0
Avusturya	5,6	5,7	5,6	5,5	5,4	5,4	5,4	5,3	5,4	6,0
Belçika	:	5,9	6,0	6,0	5,9	5,9	5,9	6,0	6,4	6,5
Danimarka	8,2	8,4	8,4	8,3	8,4	8,3	7,9	7,8	7,6	8,7
Finlandiya	6,0	6,0	6,2	6,4	6,4	6,3	6,1	5,9	6,1	6,8
Fransa	6,0	5,9	5,9	5,9	5,8	5,6	5,6	5,6	5,6	5,8
Hollanda	4,5	5,0	5,3	5,9	5,4	5,4	5,4	5,2	5,1	5,1
İngiltere	4,9	5,5	5,4	5,6	5,3	5,0	5,4	5,3	5,4	5,4
İrlanda	4,2	4,2	4,2	4,3	4,6	4,7	4,7	4,8	5,6	6,5
İspanya	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,6	5,0
İsveç	7,3	7,0	7,3	7,2	7,0	6,8	6,7	6,6	6,7	7,2
İtalya	4,4	4,8	4,6	4,7	4,5	4,4	4,6	4,2	4,5	4,7
Lüksemburg	:	3,7	3,7	3,7	3,8	3,7	3,4	3,1	:	:
Portekiz	5,4	5,3	5,3	5,3	5,1	5,2	5,0	5,1	4,8	5,7
Yunanistan	3,7	3,5	3,5	3,5	3,8	4,0	:	:	:	:
Lihtenştayn	:	:	2,9	2,4	2,4	2,2	2,0	1,9	2,0	:
ABD	4,9	5,5	5,4	5,6	5,3	5,0	5,4	5,3	5,4	5,4
Japonya	3,8	3,6	3,6	3,6	3,5	3,4	5,4	5,3	5,4	5,4
AB Ort.	4,9	4,9	5,1	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	5,0	5,4
TÜRKİYE	2,9	3,9	4,0	3,4	4,0	4,3	4,2	4,7	3,2	3,8

Kaynak: Göksu, A, ve G. Güngör” Türkiye’de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma,2013,s.68/**OrijinalKaynak:**http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/main_tables.

Eğitim harcamalarının GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) içerisindeki yzdelikleri ve bunların 2000 senesinden 2009 senesine kadar değişimleri ile ilgili olarak yapılan Avrupa lkeleri ve Japonya çalışmasında, içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 19 lkenin eğitim harcamaları gösterilmiştir. Avrupa Birliği lkeleri ve Japonya'nın da içerisinde bulunduğu listede Danimarka, 2006, 2007, 2008 senesinde dşuş göstermiş olmakla beraber, eğitim harcamaları 19 lke içerisinde en yükseğidir. Avrupa Birliği'nin en son 2009 senesindeki % 5. 4' lk ortalamasının üzerinde kalarak % 8. 7 ile yer almıştır. Listedeki lkeler içerisinde, GSYİH ortalaması, AB ortalamasının altında kalan lke Türkiye'dir. Genel olarak 2000 senesinden 2009 senesine kadar olan dönemde harcamaları toplam GSYİH içerisinde artmış olsa da, 2009 senesi itibariyle % 5. 4'lk AB ortalamasının altında kalarak, %3. 8 olmuştur. Özetle, Türkiye'nin toplam eğitim harcamaları, AB ortalamasının oldukça altındadır.

Eğitim harcamaları için, lkenin toplam bütçe içerisinde ayırdığı oranı, her lkeye göre değişmektedir. 1980 sonrasında geçerli olan durum, eşitsiz gelir dağılımı paylaşımının, bu paylaşımın zaten dengesiz olan sermaye emek dengesini, sermaye lehine daha çok kaydırmasıyla ortaya çıkan ürkütücü görüntüsüdür. Eşitsizliğin ve dengesizliğin geçerli olduğu diğer bir alanda eğitim sektryd. Yeni liberal piyasanın gerektirdiği ekonomik politikalara göre düzenlenen eğitim, fırsat eşitliği konusunda ciddi gerilemiştir. Devlet bütçesinden eğitime harcanan kaynaklar ve ğrenci başına yapılan harcamalar ciddi dşuşler göstermiştir (Gök, 2004, s. 101). Bazı lkelerin, eğitim harcamaları oranlarına bakıldığında, ortalamaları arasındaki farklılıklar ve Türkiye'deki eğitim harcamaları oranları da bu düşünceyi destekler niteliktedir.

1980 yıllarından sonra, eğitimin sermaye gerekliliklerine göre düzenlenmesi, eğitimin yeni işlevlerini ortaya çıkarmıştır. İş yaşamında daha esnek, daha hızlı ve yeni çalışma şekillerinin kalıcı olmaya başlaması, eğitim sektörünün mesleki eğitim alanının yeniden ve genişleyen biçimde düzenlenmesine sebep olmuştur. Değişen bir iş hayatı mevcuttur ve işgücü potansiyelini karşılamak için, eğitilmiş yeni işçilere ihtiyaç duymaktadır. Bu işçilerin de erken yaşlardan itibaren eğitilmeye başlanması gerekmektedir. Denilebilir ki, 1980'li yıllardan sonra iş yaşamı ve mesleki eğitim beraber anılan kavramlar olmuştur. Toplumsal retim ilişkilerinin değişmesi, emeğin, sermayenin konumunun yeniden tanımlanması, eğitimin Modernleşme' de, Sanayileşme' de olduğu gibi günümüz Neo-Liberal

toplum yapısında da dönüştürücü görevini üstlenmesine neden olmuştur. Tarih ötesi ve üstü bir kavram olan emek kavramı, tarihsel dönemde yaşanan değişimlere bağlı olarak, farklı biçimlere girmiş, kapitalist toplumlarda ise, Antik ve Feodal toplumlardan farklı olarak sermayenin bir biçimi haline gelmiştir. Kapitalist toplumda, emek gücü, insanı esir alan bir yapıya sahiptir ve Marx' a göre insan kapitalist üretim ilişkileri içerisinde beşeri sermaye haline gelmiştir. İnsanın emek gücünden dolayı beşeri sermaye biçimi olarak gelişmesi yeni işçi tipini ortaya çıkmasına neden olmuştur ki, bu yeni işçi tipi de uygun eğitim politikası temelinde gelişir. Parlamento' nun, yasaların ve önergelerin bütün kaynaklarında, eğitim, kapitalizmdeki emek gücünün vekaletnamesine sahip bir ön süreç olarak görülmüştür ve hazırlanmıştır (Rikowski, 2011, s. 165).

Toplam eğitim faaliyetlerinin içerisinde, mesleki eğitimin genişlemesi ve eğitim kurumlarının bu şekilde dönüşmesi, çocukların mesleki eğitimle beraber iş yaşamına girmesinin yanında, erken yaşta çalışmayı da çocukların zihinlerinde meşrulaştırmaktadır. Çocukların iş yaşamında yer almasıyla yakın ilişkisi bulunan mesleki eğitim, özellikle son yapılan düzenlemelerle daha da görünür olmuştur. Mesleki eğitimin içeriği de, Türkiye'de sürekli değişen ve yeni çıkarılan yasalarla güncellenen de bir durumdur.

Meslek Liselerinin Türk Eğitim Sisteminin içerisindeki yeri, kalitesi, gençlerin teorik bilgilerini meslek yaşantılarında pratiğe çevirme konusundaki yeterlilikleri, meslek liseli kökenli işgücünün ekonomideki verimlilik ile ilişkisi, mesleki eğitimin içeriğinin değiştirilmesi, mesleki eğitimin kendi içerisinde farklı kategorilere ayrılmasına ilişkin görüşlerin ve önerilerin sürekli gündeme gelmesi ve konuşulması oldukça eski bir olgudur. Meslek Lisesi olgusunun başarılı ve işlevsel bir sonuç olabilmesine yönelik olarak, iş gücü içerisinde bazı rakamsal değerler ve içerik sonuçları referans gösterilerek ölçülmektedir. Meslek liselerinden mezun olan gençlerin iş gücündeki yerleri ve GSYH üzerindeki etkileri ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada; 1923 yılından 2011 senesine kadar GSYİH üzerindeki değişiklikler üzerinden bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1923- 2011 dönemi için Türkiye özelinde araştırılmıştır. Yapılan eş bütünleşme analizinde eğitim değişkenleri olarak eğitim basamaklarındaki öğrenci sayıları ve yıllara göre GSYH verileri modele dahil edilmiştir. Lise ve yükseköğretim basamaklarındaki öğrenci sayıları ile GSYH arasında pozitif bir ilişkinin

varlığı belirlenmiştir. Elde edilen takım bulgularına göre lise seviyesindeki öğrenci sayısındaki her % 1'lik artış GSYH' yi de yaklaşık % 0. 6 artırmaktadır. Aynı zamanda, ilköğretim basamağındaki öğrenci sayısındaki artışın, GSYH üzerinde anlamlı bir değişikliğe sahip olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Benzer şekilde, meslek liselerindeki öğrenci sayısındaki artışta, GSYH' de anlamlı bir farklılığa yol açmamıştır (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2013, s. 44).

Durkheim (2010), eğitimin kaynağı ve ne şekilde oluştuğu ile ilgili savında, tarihsel süreç içerisinde toplumun durumu, buna bağlı olarak çocuğun yetiştirilmesini, çocuğa ait olan her olguyu anlamak için eğitim sisteminin yaşadığı değişimlerin incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Eğitim sistemi çocukların yaşamını işleme ve yönlendirme görevini üstlenmesi dolayısıyla, toplumun ne şekilde yönlendirilmesi gerektiği ve nasıl şekillendiği konusunda da bilgi verir. Yapılan araştırmada (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2013) mesleki eğitimin içeriği, kalitesi, GSYH' de kayda değer bir artışa sebep olmasa da tercih edilmektedir. Türkiye'de son yıllarda mesleki eğitimin öneminin arttığına dair inancın yaygınlaşması, eğitimin oransal olarak büyük bir yüzdeliğinin mesleki eğitim şeklinde dizayn edilmesi, ekonomik büyümenin uluslararası ve ulusal piyasanın gerekliliklerine göre oluşturulması söylemini doğrular niteliktedir. Mesleki Teknik Eğitimin (MTE) amacını anlamak için Dünya Bankası' nın (DB) 1991 yılında yayınladığı Mesleki Eğitim Sistemi ve İşletmelerdeki Beceri Eğitimi Sorunlar ve Çözümler adlı raporu referans kaynak değerindedir. Raporda, günümüzün gelişmiş teknoloji ve keskin ekonomik gelişmelerine paralel biçimde, ülkelerin ekonomik alan başta olmak üzere bütün alanlarda verimliliklerini arttırmaları gerekmektedir ki bunun da en önemli sağlayıcısı insan kaynaklarıdır. İşgücünün özel sektör içerisinde yetiştirilmesi de bunu sağlayan bir durum olmasına rağmen sınırlı bir durumdur. Bu sebeple, mesleki eğitimin devlet okullarında sürdürülmesi şartı oluşmuştur. MTE, ülkenin kalkınması ile eşdeğer bir anlamda, ülkelerin ekonomik verimliliğine ve verimliliğine katkı sağlarken, daha yoksul olan kesimin meslek sahibi olmalarını sağlayarak, eğitimin eşitlik görevini yerine getirmekte olduğu düşüncesine de katkı sunmaktadır. DB 1991 yılında yayınladığı bu politika belgesinde, MTE' nin amacına ilişkin olarak ayrıca, insanların daha az yetenekli olanlarının yükseköğretimden ve sokaklardan uzak tutulması gerekliliğine vurgu yapmasıdır (Özdemir, 2008, s. 64 - 65).

Oluşturulmaya çalışılan ideal birey, piyasadaki toplumsal üretim ilişkilerinin devamını sağlamaya katkı sunacak birey olmalıdır ve çocukluktan itibaren bu yönde

yetişmelidir. Fransız Devrimi'nde nasıl ulus-devlet temelli devlet yapısına uygun milliyetçi gençler yetiştirilmesi hedeflenmişse (Öztan, 2011), şimdi de uluslararası piyasa gerekliliklerine göre düzenlenen ulusal ekonomilerin, bu sisteme dahil olabilmek için eğitim aracılığıyla gereken insan gücünün ve bireyin yetişmesini sağlamaları gerekmektedir. Mesleki Eğitim Kavramı, aranılan insan gücü kavramını, piyasa gerekliliklerine uygun insan gücü olarak tanımlansa da, çocukların aldığı eğitimin içeriği ve kalitesi, sürdürülebilir olması, mesleki eğitimin temel eğitimle ilişkisi, eğitimin kalitesi, yoksulluk ile arasındaki ilişki ve mesleki eğitimin istihdam dinamikleri içerisindeki kalıcılığı ve sürekliliği de incelenmesi gereken başlıklardır.

Meslek Liselerine ilişkin olarak İnal (2008); dört madde üzerinden meslek liselerinin amaçları ve mevcut durumlarını analiz ettiği çalışma gerçekteşmiştir.

İlk olarak başlangıçta ülke kalkınması için tasarlanan bu okullar günümüzde daha özel bir amaç (piyasaya uyarlanma) için yeniden tanımlanmış; dahası ülke kalkınması piyasayla eşitlenmiştir. İkinci olarak, yoksul aile çocuklarına ekonomik olarak bir olanak sunulan bu okullar, yoksulluğun eğitsel- işgücü düzeyinde yeniden üretilmesine meydan vermeye devam etmektedir. Üçüncü olarak, mesleki – teknik eğitim meselesi günümüzde çarpıtılarak egemenler katında bir katsayı sorununa kurban edilmekte, dillerden düşmeyen tartışma kavramlarının (katsayı, AOBP, meslek yüksekokulları, sınavsız geçiş vb.) hiçbirinde yoksul çocukların gerçekte sorunları ele alınmamaktadır. Dördüncü olarak, sermaye meslek- teknik liselilerinin hem “kaliteli eleman” hem de “ucuz işgücü” olmasını istemekte; bu konuda devlete nasıl bir eleman istediğini çeşitli şekillerde (okullarda kendi adlarıyla eğitim atölyesi kurma, müfredatların yenilenmesine müdahale etme, öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimi yönlendirme, istediği eleman tanımını bakanlığın önüne koyma vb.) dikte etmektedir. Bu dikte ya da kontrol, ideolojik bir söylem şemsiyesi altında çeşitli sloganlarla da zaman zaman tarif edilmektedir (İnal, 2008, s. 397).

Sermayenin rahat dolaşabilmesi, iş gücünün ve küreselleşmenin, kapitalizmin gereklerine bağlı biçimde organize olabilmesi, eğitim kuralları ve kanunlarını da yakından etkilemiştir. İş hayatında mesleki bilgilerin ve kavramların yerleştirilmesi ana hedef iken, temel eğitimi, tekrar eden bir olgu görünümündedir. Mesleki eğitimin günümüz piyasasında, oldukça donanımlı bir iş gücü yaratması amacıyla olması gerekmektedir. Piyasanın nasıl bir işgücüne ihtiyaç duyduğu, ülkelerin sosyoekonomik gelişmişliklerine göre şekillenmektedir. Okullar bu noktada, bir işgücü oluştururken içerisinde buldukları toplumun gereklerine göre, toplumun ve sistemin meşruiyetini sağlayacak şekilde işgücü yaratma ve toplumdaki

eşitsizlikleri meşru bir şekilde aktarma gibi görevleri de ortaya çıkar. Devletlerin resmi ideolojilerinin devamını sağlayan eğitim ve okullar, sermaye birikimi ve bunun meşrutiyetinin kazanılması için hayati önem taşımışlardır. Sermaye birikimi ve meşrutiyet kavramları her ne kadar beraber hareket eden olgular gibi gözükse de, kendi içlerinde çatışan iki kavramdır. Okulların piyasanın gerekliliklerine göre düzenlenmesi zaman içerisinde değişen bir kavramdır. Mesela, piyasa yüksek maaşla çalışacak nitelikli personele ihtiyaç duymadığı zamanda, okullarda bu yönde eğitim verilerek, mesleki anlamda yetkin bireylerin sayıca fazla bir şekilde yetişmesi, piyasanın ihtiyaçları ve buna göre oluşturulması gereken meşrutiyet politikaları ile çelişmektedir. Bu analize bakıldığında okulun birçok gerilimi barındıran bir kurum olduğu görülür. Bu gerilim, ideolojik zorunluluklara göre davranma referans alınarak, farklı gerçeklerle karşılaşma ihtiyacı ortaya çıkınca daha sık yaşanmaktadır. Toplumun dinamik bir yapıya sahip olması için eleştirel olmak gibi bireyin kişisel özellikleri sürekli vurgulanır. Okulların bu görevi öğretme konusunda büyük görevi olduğu sürekli işlenir ama eleştirel düşünceye sahip olmak, sermayenin gelişimi için tehdit olabilme anlamına da gelebilir. Sonuç olarak okullar, içerisinde ideolojik çelişkileri, çatışmaları barındıran, kurumlar olarak çalışmalarını sürdürmeye devam ederler (Apple, 2006, s. 57- 58).

2000’li yıllardan sonra Türkiye’de eğitimde birçok düzenleme ve reform yapılmıştır. Kendi içerisinde birçok cevap verilmesi gereken soruyu barındıran, yeni bir sistem olarak, eğitimin kısımlara ayrılarak, mesleki eğitimin önemine vurgunun öne çıkarılmaya çalışıldığı 4+4+4 eğitim sistemidir. Kanunun değiştirilen 3. Maddesinde, çocukların okula başlama yaşları belirtilmiştir. *“MADDE 7 – 14/ 6/ 1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 22 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. MADDE 22 – Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül ayı sonunda başlar, 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter.”* (www.resmigazete.gov.tr, 2012).

İlk ve ortaöğretim sistemi dörder yıllık eğitim süreleriyle on iki senelik bir bütün olmuştur. Görünüş itibarıyla eski sistemden çok farklı görünmeyen sistem, birçok eleştiriyi ve çekinceyi de beraberinde getirmiştir. *“Yeni taslakta ilköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin açık öğretim ve evde eğitim gibi olanaklarla da öğretim görebilme önerisi özellikle alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen kız ve erkek çocuklarını okullaştırma süreci dışına*

çıkacaktır ve şu anda kız erkek farklarının belirlediği tek eğitim aşaması olarak çağ nüfusunun % 69.33'ünü, erkek çağ nüfusunun % 72. 35' i ile kız çağ nüfusunun % 66. 14'ünü kapsayan ortaöğretim içinde bulunma oranın bu gruplar aleyhine düşürecektir. Böylece, önerinin kuvvetli yanı olarak benimsediğimiz, ortaöğretimi zorunlu hale getirme ve tüm çağ nüfusunu kapsama amacı büyük tehlike altına girecektir. Ayrıca, açık öğretim veya evde eğitim gibi olanaklar eğitimin niteliğini tehlike altına sokacak ve kontrolü zorlaştıracaktır” (www.fed.boun.edu.tr, 2012)

Eğitimin kısımlara bölünerek kesintisiz hale geldiği 4+4+4 eğitim sistemi, eğitime katılımın düşeceği yönünde çekinceleri barındırmasının yanında, rehberlik ve pedagojik gelişim açısından da oldukça eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, eğitimin kısımlara bölünmesinden dolayı temel eğitimin aksayacağı düşüncesinde yoğunlaşmaktadır. 2012 yılından uygulanan yeni eğitim sistemiyle, sistemin ikinci dördüncü kısmı olan 10 – 14 yaş arasında, öğrencilerin mesleki eğitime yönlendirilmesinin önü açılmaktadır. Kanun teklifinde belirtildiği gibi bu yaş grubundaki çocukların meslek okullarına gitmesinin sakıncaları olabilmektedir. 10 – 14 yaş grubundaki çocukları mesleki eğitime tabi tutmak, yine kanun teklifinde belirtilen amaçlardan biri olan öğrencilerin ilgi, beceri alanlarının belirlenmesiyle ilgili olarak yapılacak rehberlik çalışması / eğitimi amacıyla çalışmaktadır. 10 – 14 yaşları arasında çocukların mesleki eğitime dahil olmaları bu yaş aralığının daha öncesinde bir yaş grubunda bir karar verme sürecini gerektirir ki bu çocukların karar verme, düşünme, yeti ve yeteneklerini becerilerini geliştirme ve keşfetmelerinin üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir (Bahtiyar Karadeniz, 2012, s. 47).

Yeni sistem, ders seçimlerinde sayıca fazla uygulamalar getiren yönüyle olumlu olarak görülmüştür. Bireysel, okullar arası ve bölgesel farklılıklar, eğitim hizmetlerine her bireyin eşit şekilde ulaşamaması durumunu ortaya çıkartmaktadır ki bu da eğitimde kalma süresinin durumu ile ilgili çekinceleri de beraberinde getirmektedir. Bunun yanında, eşit olmayan durumların daha da kalıcı hale geleceği çekinceleri mevcuttur. “4+4+4 öncesi süreçte daha çok ilkokula başlama yaşı, seçilen dersler ve okul dönüşümleri gibi konulara odaklanıldı ve orta öğretimin zorunlu hale getirilmesi gerek kamuoyu gerekse Bakanlık 'ın gündeminde görece arka planda kaldı. Ortaöğretim kurumlarının yeni sistemle gelen değişikliklere hazırlık süreci acilen üzerinde durulması, aydınlatılması ve tartışılması gereken

bir konudur. Ayrıca, ortaöğretimin yasal olarak zorunlu kılınmasının doğrudan ortaöğretime % 100 katılımı güvence altına almayacağı unutulmamalıdır” (www.erg.sabanciuniv.edu.tr, 2012, s.7).

İlgili yasa ile mesleki eğitim ve açık öğretim daha görünür olmuştur. Yeni yasa ile erken yaşta mesleki eğitimin içerisinde yer alınmasından dolayı, temel eğitim ile verilecek belli temel bilgilerin eksik kalacağına ve buna bağlı olarak öğrencilerin edinimlerinin, zorunlu eğitimi alanlara göre daha geride kalacağı riskine inanılmaktadır. Ayrıca, 4’ üncü ve 8’inci sınıftan sonra zorunlu eğitimden ayrılacak çocukların gelir seviyesi düşük çocukların olacağı düşünüldüğünden, bu durumun eğitim hakkının herkes için eşit şekilde geçerli olduğu düşüncesiyle çeliştiği de altı çizilen başka bir konudur (Okçabol, 2012, s. 31).

Uygulanan mesleki eğitim politikaları, piyasa gerekliliklerine göre, belli seviyede eksik işgücünün ve buna bağlı olarak bütün eğitimi yeniden dizayn edildiği yönüyle sıkça eleştirilmektedir. *“Gerekçede kesintisiz eğitimle ilgili olarak “olumsuzlukların bir diğerinin ise bu uygulamanın mesleki eğitime vurduğu darbe oluşturmaktadır” denmektedir. Oysa kesintisiz zorunlu eğitime başlamadan önce 973.153 olan meslek lisesi öğrenci sayısı (MEB,1996), bir iki yıl azaldıktan artmış ve geçen yıl 2.072.482’ ye ulaşmıştır (MEB, 2011)”* (Okçabol, 2012, s. 32). Bu yeni uygulama, açıkça işgücü yaratmak için tasarlanmıştır demek anlamına gelmese de, çocukların erken yaşlarda tercih yapmaya zorlanması, çalışma fikrini daha erken bir yaşta zihinlerinde görünür kılmakta, mesleki gelişim ve karar alma süreçlerinden önce, bireysel olarak çocuğun kendini eğitim hayatında geliştirmesini de sınırlı bir noktada bırakmaktadır. Çocukların çalışma yaşamında yer almasını, gündeme getirmektedir. 4+4+4 eğitim ve uygulanan sınav sistemiyle, okul seçimleri oldukça sınırlı bir alana taşınmıştır.

Mevcut 4+4+4 eğitim sistemine ilişkin olarak; çocuklar istedikleri eğitimi alamadıklarını, tercihlerinin daha çok ailelerin kendi yerlerine yapmalarıyla, sistemin sunduğunun birleşimi olarak ortaya çıktığını belirtir. 4+4+4 yasasında çocuğa verilen eğitim erken yaşlardan itibaren verilmektedir. 4+4+4’ de eğitim parçalara bölünmüş bir görüntüdedir. Bu sistem içerisinde çocuklar erken yaşta seçim yapmak zorunda kalmaktadırlar ve bu seçimin yapılması için önceden geçerli olan sekiz yıllık eğitim süresi

bile yeterli bir süre değildir. Çocukların yapmak zorunda kaldıkları bu tercih, çocukların değil ailelerin tercihi olmaktadır. 1997 senesinde meslek lisesinde okuyan öğrencilerle yapılan bir memnuniyet araştırmasında, çocukların okudukları alanı yani bir anlamda mesleklerini ailelerin seçtiği, çocukların aslında okudukları alanda okumaktan memnun olmadıkları ve üniversitede tamamen farklı bir alanda okumak istedikleri ortaya çıkmıştır (Okçabol, 2012, s. 31).

Ekonomik olan olgunun yaşam biçiminin tamamını oluşturması, iş yaşamında sürekli olarak, bilgiyi ve yeteneği tüketip yeniden üreten, personel gerekliliğini vurguluyor ki bu da sürekli birbirinin aynı özelliklere sahip benzer eğitimden geçmiş kitle demektir. Son yapılan düzenlemeyle ilgili olarak, eleştirilen, çekince olarak görülen birçok nokta, birey odaklı bir eğitim anlayışının benimsenmemesi düşüncesi nedeniyle meydana gelmektedir. Mesleki eğitim gereklidir ama iş dünyasında karşılığı olmalı ve nitelikli bir mesleki eğitim olmalıdır. Bu hem işletmeler, hem de işgücü konumundaki potansiyel işgücü adayları için önemlidir. Apple' (2006) ın belirttiği, sermaye ve meşrutiyetin çelişmesi durumu bu noktada belirginleşmektedir. Meslek lisesi eğitiminin yaygınlaşması, kalkınmacı ekonomi söylemiyle eşdeğer tutulmakta ve bu eğitimin yaygınlaşması meşrulaştırılmaktadır. Bu söylemin doğrulamasının yapılması ve tam anlamıyla işlenmesi, ancak, meslek lisesi mezunlarının büyük bir oranda, eğitim gördükleri alanda istihdam edilmeleriyle sağlanmış olur.

Meslek Lisesi mezunlarının istihdamlarıyla ilgili araştırmalar, meslek lisesi mezunlarının çalışma yaşamına ve istihdam oranlarının bilinmesine katkı sağlamaktadır. Meslek lisesi olgusunun başarılı olabilmesi için mezunları, eğitim gördükleri alanda istihdamı edilmelidir.

Türkiye'de MTE mezunu öğrencilerin istihdam oranları, MTE ile istihdam arasında doğrudan bir ilişki kuran açıklama tarzının test edilebilmesi açısından oldukça önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu anlamda Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığının (EARGED) 2008 yılında gerçekleştirdiği “ Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumları Mezunlarının İzlenmesi Projesi” isimli araştırma (EARGED, 2008) oldukça anlamlıdır. Araştırma, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi olarak faaliyet gösteren mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarından 2001 – 2002 ile 2007 -2008 öğretim yılları arasında mezun olmuş ve bu proje kapsamında hazırlanan anketleri doldurmuş 26427 mezun ile bu okulların bulunduğu yerleşim yerlerinde proje kapsamında işbirliği yapılarak işletme yönetici anketini dolduran ve bu okullardan mezun olan öğrencileri çalıştıran veya çalıştırmayan 5137 işletme yetkilisinin katılımı ile gerçekleşmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre mezun öğrencilerin yalnızca % 29.66'sı bir işte çalışmaktadır. Çalışan öğrencilerin % 45.51'i geçici olarak çalışırken, % 54.49'u sürekli olarak çalışmaktadır. Diğer yandan bir işte çalışanların yalnızca % 41.70'si çalışmakta olduğu işin mezun olduğu bölümle tamamen ilgili olduğunu ifade ederken, % 32.99' su işlerinin okudukları bölümle kısmen alakalı olduğunu ve % 25.31'si ise çalıştıkları işin mezun oldukları bölümle hiçbir alakasının olmadığını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan mezun öğrencilerin %20.93'ü ise hiçbir sosyal güvencesi olmadan çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalışan mezunların % 22.88'si asgari ücretten az ve % 30.25'i de asgari ücret olarak çalışmaktadır (EARGED, 2008). Sonuçlar incelendiğinde, MTE okullarından mezun olan öğrencilerin üçte birinden azının bir işte çalışıyor olması, egemen söylemin aksine bu okulların istihdam ile ilişkilerinin oldukça zayıf olduğunu ortaya koymaktadır (Özdemir, 2008, s. 72-73).

4+4+4 olarak düzenlenen sistemden önce yapılan çalışma, mesleki eğitim gören öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun, eğitim gördükleri alanda çalışmadıklarını göstermektedir. Yapılan araştırmada, işsizlik oranlarının da küçümsenmeyecek bir oranda olduğu görülür. Dikkat çeken diğer bir başlık da, meslek lisesi mezunu öğrencilerin, eğitim gördükleri alana yakın ya da ilgisi olmayan bir alanda çalıştıklarıdır. Bu araştırmadan çıkan sonuçlardan en önemlileri, işgücü yapısının değişmesine bağlı olarak, meslek lisesinde eğitim gören öğrencilerin belli bir alanda istihdam edilmelerinden ziyade, hızlı değişen piyasa gerekliliklerine uyum sağlayacak, bu uyumu hızlı dönüşümle gerçekleştirecek işgücünü oluşturmalarıdır. Hatta bu olgu gittikçe, iş yaşamında esnekliği ve dönüşüm hızını gösterenlerin istihdamda kalabilecekleri realitesini ortaya çıkarmaktadır. Eşitlik ve uygun olan iş için, uygun olan eğitimin sağlanmasından oldukça uzakta olan bu görüntü, çocukların yoksulluk, eğitimde daha uzun süre kalamama, ailenin baskı derecesindeki yönlendirmeleriyle çoğu zaman günü kurtaran (kalıcılığı, sosyal güvenliğe dahil olamayan) işgücü görüntüsüne gelmesine neden olmaktadır.

Mesleki eğitim, çoğu zaman erken yaşta çocuğun çalışma yaşamına girmesi ya da hazırlanması olarak algılanmaktadır. Bu bir anlamda doğrudur. 1980' li yıllardan itibaren küreselleşen iş gücü piyasaları, daha hızlı, daha sistematik, daha benzer, daha çok işi yapabilen işçilere ihtiyaç duymaktadır. Mesleki eğitim de her ülke de olduğu gibi gelişmekte olan ülke olan Türkiye örneğinde de, çocukların çalışma yaşamına eğitim aracılığıyla katılma dinamiklerinin değişmesine neden olmuştur. Mesleki eğitimin birey odaklı bir şekilde uygulanmaması, nitelikli bir eğitim programına sahip olmaması, çocukların potansiyel işgücü olarak görülmelerine sebebiyet vereceği gibi, erken yaşlardan itibaren çalışma fikrini meşrulaştırmaktadır. Bu çalışma sürecinde, içerik itibarıyla çocuklar, kalifiye işgücü olmaktan

oldukça uzak olmakla beraber, toplumsal üretim ilişkilerinin tamamen rekabet üzerine kurulu olması dolayısıyla, ucuz emek gücü haline gelmektedirler. Bu etmenlerin aynı etkide devam etmesi de, çocuk emeğinin kullanımının sürekliliğini sağlamaktadır.

V. KÜRESELLEŞME VE ÇALIŞMA YAŞAMININ DEĞİŞEN YAPISI

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler “hızlılık”, “süreklilik”, “yenilik” kavramlarını kaçınılmaz olarak hayatımızın içerisine sokmuştur. Bu kavramlar küreselleşmenin de ana kavramlarıdır. Küreselleşme, kendine ait değerler toplamı yaratarak, toplumsal yaşamın içindeki, bireysel ilişkilerimizi, siyasal yaşamı, kentsel ve bölgesel düzenlemeleri, kültürel yaşamı, ekolojik politikaları, iş yaşamını etkileyerek değişmesine ve yeniden yapılanmasına sebep olur. Uluslararası anlam taşıyan kavramlar ve süreçler hızlı iletişim ağları sayesinde ulaşılabilirlik açısından, çok kısa sürede yerel konumuna gelmektedir. Diğer bir yandan da “yerel olan” da küreselleşmektedir.

Küreselleşme iki yönden incelenebilir. Bu yönler farklı görüşleri belirtmekle beraber, halen tartışılmakta olan kavramlardır. Küreselleşme olumlu yönleri açısından incelendiğinde özel girişim, zenginliğin üretimi konularında arzu edilen ve aranılan bir sistem olarak anlatılır. Küreselleşme bireylere özerklik, özgürlük verme konusunda oldukça geniş bir alan sunmaktadır ve buna bağlı olarak küresel rekabette, yaratıcı ve girişimci insan kaynakları ve teknoloji öne çıkmıştır. Küreselleşmenin olumlu yönleri olarak öne çıkartılan bu yönlerinin yanında, küreselleşmenin olumsuz yönleri de oldukça fazladır. Bunlardan ilki, birçok insanın sosyal güvenlik ağı içerisinde yer alamamalarından dolayı küresel piyasaların dışında kalmış olduklarıdır. İkincisi ise, piyasalar zenginlik üretiminde başarılı olsalar da, sosyal ihtiyaçların karşılanması, özel, kamusal kaynakların dağılımında eşitsiz dağılıma neden olmuştur. Üçüncü olumsuz özelliği ise, finansal küresel piyasaların krizlerle çok yoğun bir şekilde mücadele etmek zorunda olmasıdır. Sonuncusu başta olmak üzere tüm etkiler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkilerini daha yoğun biçimde hissettirmektedirler (Soros, 2003, s. 3 -4).

En çok liberal sistemlerle özdeşleşen, kendi kurallarını ülke ve toplumsal yapı farklılıklarını çok fazla gözetmeden, standart bir şekilde düzenleyen küreselleşme bu yönüyle

en büyük etkisini, sermaye - emek- iş gücü yapısında meydana getirmektedir. Kendi kurallarını bir standart olarak oluşturan ve uygulayan küreselleşme bir anlamda kuralsızlaştırma yaratmaktadır. *“Kuralsızlaştırma uygulaması, her ne kadar tüm ekonomilerde uygulanıyor olsa da, küreselleşme politikalarının bir alt aracı olarak, merkez ekonomilerin çevresel konumlu ekonomiler üzerindeki hegemonik ilişkisinin bir sembolü ve uygulama aracı olarak görülmelidir. Diğer bir deyişle, merkezî sermaye öneriler ile kuralsızlaştırılan çevresel konumlu ekonomiler, ulus-devlet uygulamaları konumlarından daha güçsüz olarak merkez ekonomilerin hakimiyeti altına girme konumuna itilmekteler”* (Arı, 2006, s. 24). Küreselleşme günümüzde kaçınılmaz bir durum olmakla beraber gelişmekte olan ülkelerde kuralsızlaşma halinin dramatik etkileri daha çok görülmektedir. Kuralsızlaştırma ve sermayenin yayılcı yapısı dünyadaki gelişmekte olan ülkelerin istihdam yapısı üzerinden eşitsizliği daha kalıcı hale getirmektedir. Matt Perry, Marksist bir bakış açısıyla, üretim ilişkileri üzerinden, sınıf temelli sosyal yapının oluşumunu anlatmış ve sistemin amacının aynı şekilde kar elde etme amacıyla işlediğini, uygulayıcılarının değiştiğini belirtmiştir. Perry’ e göre;

İnsanlar arasındaki etkileşim üretimin sosyal ilişkileridir. Karmaşık fakat sabit işbölümüne sahip arı kovanının tersine, insan toplumunun süratle gelişme kabiliyeti vardır. Her ne kadar, tarihin büyük bölümünde insan toplulukları güdük bir teknoloji ve çok az mülkle çoğu kez göçebe hayatı için de ufak eşitlikçi avcı – toplayıcı klanlar halinde yaşasalar da, üretimin sosyal ilişkileri sınıfsal ilişkiler oluşturacak şekilde de gelişebilir. Son on bin yılda çeşitli sınıf toplumları ortaya çıktı. İşbölümünde fikri ve maddi üretim, artı değere özel mülkiyete izin veren, dinin onayı ve fiziksel zorlamayla başkaldırının emeğinden geçinen zümrenin önünü açan şekilde zamanla giderek ayrıldı. Her sınıflı toplumda, üretimin sosyal ilişkileri sömürüyü de beraberinde getirir ki bunun yardımıyla hakim sınıfın kendine özel yetkileri, nüfuzu ve ayrıcalıkları olsun ve çoğunluğun emeğinin semeresini sürebilsinler. Sınıf ilişkilerinin biçimi tarih boyunca çeşitlilik gösterir. Bu, eski Roma’ da efendi ile köle, Ortaçağ Avrupa’ında derebeyi ile serf, atölyede lonca ustası ile kalfa olurken, günümüzde kapitalist ile ücretli emekçi olabilir (Perry, 2010, s. 72).

Perry ifadesinde, sınıflı olan her toplumun temelinde sömürü olduğunu belirtir. Sanayileşme döneminde Marx’ ın oldukça katı kurallar içerisinde anlattığı Kapitalist sistem, küresel ekonominin yaygınlaşmasıyla, daha uçucu bir hale geldiği gibi zayıf işgücü olarak adlandırılacak kadınlar ve çocuklarda yarattığı etki, sanayileşme döneminden çok da farklı değildir. Kapitalizmin genel olarak hızlı dönüşümü beraberinde getirmesinden dolayı en ağır ve olumsuz etkisinin özellikle gelişmekte olan ülke örneğinde gerçekleştiği kabul edilmekle beraber, çocuk işgücünün kullanımını daha görünür hale getirmektedir.

Tarihsel kapitalizmde, iş yaşamının yaşadığı değişim, üretim ilişkilerinin gerçekleştirildiği işyerlerinden, aile kurumuna, siyasi mekanizmalarından eğitim kurumlarına kadar birçok kavrama da değişim yaşatmıştır. İş yaşamı küreselleşme ile esnekleşse de, hiyerarşik ilişkiler ve buna bağlı etkileşimler her daim var olmuştur. Toplumsal üretim ilişkilerinin küreselleşme sürecine hizmet etmesi, istihdam yapısının, emeğin önemsizleşmesi, artan yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlikler küreselleşme kavramında diğer amaçların sağlanmasının daha görünür olması dolayısıyla önem olarak ikinci planda kalmıştır. Bu toplum yapısını da değiştirmiştir. Neredeyse bütün toplumsal ilişkiler ekonomik kazanım temelinde şekillenmiştir.

Zamansal olarak küreselleşme başlangıcı genellikle 1990'lı yıllar olarak gösterilmekte ve etkisini en çok 2000'li yıllarda arttırdığı belirtilmektedir. Küreselleşme aslında, kapitalizmin 1970'li yıllarda yaşadığı kırılma noktasından sonra daha çok tartışılmaya ve gündeme gelmeye başlamıştır. 1970'li yıllardaki sermaye birikim krizi, standart ve kitlesel üretim modellerinin daha esnek üretim modellerine dönüşmesi gerektiği yönünde fikirlerin öne sürüldüğü dönemdir. Emek de bu süreçte, değişime uğraması gereken bir kavramdır. Küreselleşmenin yayılması ve etkin bir söylem haline gelmesi, kendini meşrulaştırması ve kendini yeniden üretmesi, iş yapısını, devlet yapısını ve insan ilişkilerini, insan bilincini önemli ölçüde değiştirmiş ve yeniden yapılandırmıştır. Bu yıllardaki toplum yapıları da doğal olarak, bir sonraki süreç olan günümüz dünyasını hazırlayan bir alt süreç haline gelmiştir.

Emek kavramı 1980'li yıllardan sonra, tamamen sermaye faaliyetlerinin üreticisi ve kolaylaştırıcısı olma haline gelmiştir. Emeğin, eşitsizlikler temelinde, resmi eğitim sürecinin, hatta çoğu zaman sosyal güvenlik ağının dahi dışında kalması, 1990'lardan sonra hızını arttıran küreselleşmenin olumsuz etkilerinin sonucu olarak meydana gelmiştir. 1990 sonrası, işsizlik toplumsal yaşamın ve üretim ilişkilerinin içerisinde sıkça yer alan bir olgudur. Küreselleşme sürecinin içerisinde daha çok yer bulmuş ve telaffuz edilmiş kavram olan işsizlik kavramının, kitlesel bir gerilim ve hareket yaratmaması için, işsizlikle mücadele politikalarının dikkatlice, herkesi kapsayacak şekilde oluşturulması gerekiyordu. Bu politikalar çoğu zaman uygulanmış olmakla beraber, uzun süreli çalışmayı, sosyal güvenliğe dahil olma durumunu, sıkı denetim mekanizmasını beraberinde eş zamanlı olarak

getirememiştir. “İşgücü piyasası politikaları açısından çalışan yoksullara dönük tedbirlere eğildiğimizde, bunların ağırlıklı olarak aktif işgücü programlarını içerdiği görülmektedir. Aktif işgücü programları, işgücüne beceri ve nitelik kazandırma ve mesleki eğitimin yanında, işgücü arzı ile talebini çeşitli eşleştirme politikaları ile birleştirmeyi amaç edinir. Bu haliyle, işgücünün arz boyutunu düzenleyen bu politikalar, çoğunlukla işsizleri, işgücü piyasasındaki açık işlere yerleştirmeyi amaçlayarak, çalışan işsiz ve yoksulluğunu dolaylı olarak kontrol altına almayı hedefler (Erdoğan ve Kutlu, 2014, s. 82). Çalışmanın eğitim kısmında vurgulandığı üzere, küresel kapitalizmde eğitimin slogan şeklinde yaratmaya çalıştığı işgücü potansiyeli, tam da bu kontrol altına alınmayı gerektiren işgücünün ta kendisidir. Çünkü toplumsal üretim ilişkilerinin aksamaması için gerekli olan belli oranda işgücünün ve bunun içeriğinin piyasa gerekliliklerine uygun olarak düzenlenmesinin, önce insanların zihinlerinde normalleşmiş ve kabul edilmiş olması gerekiyordu. Hızlı bir şekilde doldurulan işgücü bu noktada işsizlikten çok da farklı değildir.

Küreselleşen kapitalizm en büyük etkiyi istihdam yapısında meydana getirmiştir. Bu etki ile beraber daha esnek çalışma biçimleri gündeme gelmiştir. Daha esnek çalışma şekillerinin geçerli olması, aile yapısını ve eğitim düzenlemelerini de değiştirmiştir. Küreselleşme olumsuz etkisini en çok gelişmekte olan ülkelerde hissettirmektedir ve bütün toplumsal üretim ilişkileri sermaye hareketliliğinin gerekliliklerine göre düzenlenmektedir. Çocuk işgücünden faydalanılması, gelişmekte olan ülkeler içerisinde güncelliğini korumaktadır. İstihdam yapısının değişmesi, ekonomik ilişkilerin ve kuralların bu düzene göre yeniden “kuralsız kurallar” olarak oluşturulmasını sağlamıştır. Siyasetin ve hukukun bu işleyişin sorunsuz işlemesi amacıyla, kontrol ve denetleme hizmetini gerçekleştirecek otorite görevini üstlenmişlerdir. Hukuk ve siyaset de, iş yaşamının değişen yapısında bu yönde yeni görevler üstlenmişlerdir.

A. KÜRESELLEŞME VE ESNEKLEŞEN İSTİHDAM

Küreselleşme sürecinde, çalışma ilişkilerinin esnek biçimde yeniden yapılanması, teknolojik gelişmelerin çalışma yaşamında yer alması, finans piyasalarının aşırı büyümesi, serbestlik, 1980 yıllarından sonra ekonomi ve siyaset kavramlarının piyasanın

devamı için kontrolör durumuna gelmesi oldukça sıkça duyulan konu başlıklarıdır. Teknolojiye bağlı olarak toplumsal üretim ilişkilerinin değişmesi, iş akışlarının küresel ölçek gerekliliklerine göre yerine gelmesi, buna göre hareket etme kabiliyeti, işgücünün yapısını da büyük ölçüde değiştirmiştir. Teknolojinin her alanda gelişmesi ve bilgisayarlaşmanın çalışma yaşamında artması, bireyin iş yaşamındaki konumunu değiştirmiştir. Yeni teknolojinin sık bir şekilde kullanılması, çalışanların ve insanların entelektüel bilgi düzeylerini geliştirmiş, bilgiye ulaşımı da kolaylaştırmıştır. Daha geniş ölçekte iş yaşamına bakıldığında, sanayi sektörlerinin tüm sektörler içerisindeki hacmi giderek azalmış, ağırlık, imalat ve hizmetler sektörüne kaymıştır. Bankacılık, reklamcılık, tasarımcılık gibi bilginin işlenmesi, elde edilmesi, saklanması gibi uygulamaların yaygın olduğu sektörler ortaya çıkmıştır (Uyanık, 2008, s. 218). Bu sektörlerin hepsinin ortak özelliği, iş örgütlenmelerini bilginin üzerinden bilgiyi işleyerek yapmaları ve organize etmeleridir. Sermaye de bunun içerisinde 1980’li yıllardan sonra oldukça sık yer almıştır. Bilgi çağı olarak adlandırılan dönemde, iş yaşamına ilişkin kavramlar, süreçler çoğalmıştır. Bunun yanında bireyin iş yaşamında gerçekleştirmesi gerekenler, nasıl bir çalışan olması gerektiği de sıkça değişen ve tekrarlanan bir durum haline gelmiştir. Teknolojiye bağlı olarak, bireyin bilgiye ulaşım kolaylığı yaşaması ve bunun sonucu olarak bilginin çeşitlenmesi, olumlu bir gelişme olarak bireyin işe ilişkin farkındalıklarını daha doğrusu motivasyonunu sürekli açık tutmaktadır. Bilginin sürekli yenilenen durumda olması, çalışanın kendine ilişkin farkındalığını azaltmıştır. Sürekli güncellenen bilgiye ve bunun edinimine bağlı olarak oluşturulan iş pozisyonlarında, bütün yoğunluk bilginin edinimi, işlenmesi ve kategorilere ayrılması haline gelmiştir.

Yeniden tasarlanan iş örgüt yapıları, buna bağlı olarak eğitim sistemlerini, aile yaşantısını, istihdam yapısını da değiştirmiştir. İstihdam yapısının köklü bir şekilde esnekleşerek değişmesi, personelin niteliğini ve çalışma şekillerinin de değişmesini de sağlamıştır. Sermaye birikiminin hiyerarşik olarak yapılanması, küresel sistemde ağırlıklı olarak finans sektörüne kaymıştır. Günümüzdeki bu görüntü, aslında görünmeyen bir varlığı andırmaktadır. Piyasa ve sermaye hareketleri, görünmez bir şekilde, ama her an hissedilmektedir. Günümüzdeki üretim ilişkilerine ve yaşama bakıldığında, sınıai üretim bütün hatlarıyla, 19. Yüzyılda tarımın yaşadığı süreçle eşdeğerdir. O dönemde sanayide işçilerin doyma noktası çoktan geçmiş, üretim artmış, işgücünde azalma olmuştu. Örnek olarak, gıda üretiminde çalışan nüfus oranı yüzyıl başında % 40’larda iken, bu oran yüzyıl sonunda %

3'lere gerilemiştir. Bu durumu günümüze yorumladığımızda, benzeri durumlarla karşılaşmaktayız. Günümüzde sınıai üretimin görüntüsü, 19. Yüzyılda tarım sektörünün görüntüsüyle benzer bir görüntüdedir. Yapılan hesaplamalar günümüzde endüstrinin toplam ürün hacmi, çeyrek yüzyılda toplam işgücünün % 5'ine ihtiyaç duyacak hale gelecektir. Bu, işçilerin (el emekçilerinin) yerini, teknolojik gelişmelerden dolayı, otomasyon ve robotların alacağını göstermektedir. Bunlar canlı işçilerden daha ulaşılabilir ve daha ucuz durumdadır. Baumann' a göre günümüzdeki işgücü yapısı, eskisi gibi, proleter hiddet ve devrim söyleminin tavan yaptığı toplama kampı görüntüsünden uzaktır (Baumann, 2014, s. 211).

Esneklik adı verilen bu yeni çalışma şeklinde, üretim ilişkilerinin de hızlı değişimi, en çok ilgili olduğu emeği de değiştirmiştir. Üretimin sonucu ve toplumsal emek arasındaki bağ günümüz koşullarında oldukça gevşemiş durumdadır. İşbirliğinin, aynı yerde çalışmak fikrinin ortadan kalkması bu gevşemiş ilişkinin örnekleridir. Bu durumda ücretli emek kavramı mekânsal üretilmesi, işyerinde bulunma kurallarının gevşetilmesi, kısmi ya da tam süreli çalışma, tele çalışma, evden çalışma ile işin alt işlevlerinin dışardan satın alınması şeklinde değişikliğe uğramıştır. İşgücünün ve işletme karakterinin yapısı görünürlükten görünmezliğe kaymıştır (Beck, 2014, s. 215). İşgücü yapısı içerisinde, personelin sahip olduğu deneyime bağlı olarak işyeri hiyerarşisi içerisinde en tepede yer alacağı düşünülse de, tam aksine bunun kalıplaşmış ve birikmiş bir bilgi olarak, gelişimi ve hızı engelleyeceğine inanılır (Sennett, 2011, s. 64).

İstihdam içerisinde oldukça geniş bir alanda dönüştürücü etkisi olan esnek çalışmanın sürekli olması, bu yapının içerisindeki rolüyle alakalıdır. Küreselleşen piyasalarda, iş, sabit bir içeriğe sahip olmayan, sürekli değişen, mülk olmayan bir ağ içerisinde bir konumdur sadece. Bu konum Max Weber' in anlattığı şekilde bir makamı tanımlamaktan çok, ağ –yönetim dilinde, daha dar bir alanda anlatılmaktadır. Makam, küresel kapitalizmde ulaşılacak için vahşice savaşılan ve elde edildiğinde terk edilen bir konumdur. İnsanlar vahşice savaştıkları bir mevkide, elindekiyle yetinmez ki bu da sadece hırslarla açıklanmaz. Kurumlar yeniden icat edildiğinde, mesleki kimlikler hemen eskir ve harcanır (Sennett. 2011, s. 90). Esnek olan kavramların yaygınlığının nedenleri, günümüz işgücü yapısında oldukça açıktır. Esneklik kavramı tam bir açıklaması olmayan, kısa vade başta olmak üzere birçok süreçte piyasa taleplerine cevap vermesi gerekmekte olan bir kavramdır. Esnek olan, aynı

zamanda çabuk tüketilen olduğu için, piyasadaki var oluşu da sürekli dir. Daha detaylı bir biçimde analizi yapıldığında, esnek işgücünü gerektiren piyasada, üretilen malların /nesnelerin hepsi teknik olarak oldukça donanımlı bir altyapıda standartlaşmış ürünlerdir. Bu ürünlerin tüketiminin sürekli olması için davranış kalıplarının ve eylem tarzlarının da sürekli olması gerekmektedir. Nesnelere/mallar çeşitlendikçe davranışlar bireyselleşiyor ve buna bağlı olarak da kullanıcıların/tüketicilerin seçme özgürlükleri zenginleşiyordu. Bu yüzden esnek üretim, yine standart bir biçimde, genel /ortalama tüketicinin sahip olacağı/tüketeceği ürünlerin/nesnelerin çeşitliliğini arttırmayı hedefler (Wagner, 2005, s. 242). Ürünleri üreten de satın alan da aynı toplum içerisinde, toplumu oluşturan mekanizmalar olarak yer aldığı için esneklik, etkileşimi yüksek bir görünümde toplumsal üretim ilişkilerinden itibaren başlayan dönüşümle getirdiği yaşam tarzı sürekli ve kalıcı hale gelir.

Esnek çalışma şekilleri sadece çalışma yaşamını ve tüketim alışkanlıklarını değişikliğe uğratmakla kalmayıp, aile hayatı başta olmak üzere birçok kurumu da değiştirmiştir. Esnekliğin, yoksulluğun oluşumuna birincil katkı sağlayan bir süreç olup olmadığı tartışılmaktadır. Esneklik yoksulluğu doğrudan üreten bir kavram olmasa da, işgücü piyasasında kalıcılık adına süreçleri kısaltması ve işin niteliğini çabuk elde edilip, kullanılan kalıba sokması, işgücünün ve emeğin yapısını da bu yönde değiştirerek güvencesizliği üretir bir anlamda. Eğitimin uygulanan politikalarla hızlı adaptasyonu gerektirecek şekilde planlanması, hanenin de yoksulluktan dolayı bu çalışma şartlarını kabul etmişliği en çok çocukları ilgilendirmektedir. Güvencesizlik, çalışma içerisinde yer alırken, hiçbir şeyin kalıcı ve garanti olmaması, sürekli bir arayış içerisinde olmak, esnekliği tekrar ettiren ve güçlendiren olgulardır.

B. İŞ VE MESLEK KAVRAMLARININ DEĞİŞİMİ: ÇOCUK EMEĞİ

Çalışma yaşamı, ilk insanların avcılık toplayıcılık deneyimlerinden günümüzün esnek çalışma yaşamı deneyimine kadar, insanoğlunun en büyük mücadelelerin geçtiği alandır. İnsanın çalışma yaşamında yer alması, cinsiyeti, yaşı yaşadığı coğrafi bölge, eğitim ile belirlenen bir aşamadır. Meslek kavramının yaşadığı değişim emek kavramının yaşadığı değişim ile iç içe geçmiştir ve birbirlerinin konumlarını yeniden üretmişlerdir. Emek

kavramı yeniden üretim, yabancılaşma gibi toplumsal nitelikteki başlıkların tanımı, doğa ve toplum arasındaki ilişkinin ifadesi, siyasal, hukuksal ve ekonomik sistemin yeniden üretilmesinin odak noktası olması dolayısıyla başlangıç noktasıdır da aynı zamanda.

Emek kavramı, insan ve diğer toplumsal dinamiklerle girdiği diyalogda ortaya çıkan ama insanın üzerinde bir olgudur. İnsanın emekle girdiği etkileşim neticesinde ortaya çıkardığı kavramlardan biri de meslek kavramıdır. Meslek kavramının günümüzde özellikle küreselleşme sürecinde yaşadığı dönüşümü anlamak için emek ve nesne arasındaki ilişkinin değişimini anlamak gerekmektedir. “*Emek ürünü, bir nesne içinde saptanmış, bir nesne içinde somutlaşmış emektir, emeğin nesneleşmesidir. Emeğin gerçekleşmesi, onun nesneleştirilmesidir. Ekonomi politik alanında, emeğin bu gerçekleşmesi, işçi için gerçekliğin yitirilmesi olarak, nesneleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, sahiplenme, yabancılaşma, yoksunlaşma olarak görülür* (Marx, 2003, s. 21). Emek kavramı nesne ile olan ilişkisinde kendini yeniden tanımlamaktadır ve bu siyasal ve hukuksal oluşumları da belirleme anlamına sahiptir.

Küreselleşme etki alanını genişletmesi, bütün ilişkileri bir ağ şekline getirmiş ve bu ağı da ekonomik temel üzerine inşa etmeye başlamıştır. Kapitalist sistem içerisinde, diğer unsurlarla eşdeğer olmaktan kurtulmuş özerk bir konuma gelen ekonomi kavramı, aile, statü, eğitim, teknoloji, bilim ve sanat gibi unsurların en tepesinde bulunan, diğer bütün unsurların bağımsız olmalarını engelleyen bir mekanizma haline gelmiştir. Ekonomi, kapitalist sistem içerisinde yükselen bir değerdir ve bütün toplumu etkisi altına almıştır. Tüm çıkarların pazarda bir karşılığı olmalıdır ve herkes / her şey pazar kurallarına boyun eğmelidir. Marx’ ın da ifade ettiği gibi, ekonomi, sivil toplumun ve politik yaşamın bir evresi değil, sivil toplumu oluşturan esasların ta kendisidir (Poggi, 2005, s. 142- 143).

Kapitalizmin küreselleşme ile beraber geniş alana yayılmasının en önemli unsurlarından bir tanesi teknoloji ve bilişim sektöründe meydana gelen gelişmelerdir. Bilginin teknolojiyle daha sistematik bir şekilde geliştirilmesi, bunun iş yaşamında, üretim süreçlerinde yer alması, işçi ve işyeri arasında yepyeni ve işin denetimi açısından oldukça etkili firma kültürü mantığı meydana getirmiştir. Bilgi teknolojisinin denetimli bir hal alması için, işçinin üzerinde baskı yaratarak, öznel ve nesnel algının bütünleşmesi yaratılmış ve sonuç olarak işçinin kendi rızası olduğu durumu olarak normalleştirilmiştir. İşyeri bu noktada

baskıyı üreten hegemonik kurum konumundadır. Yeniden ve sürekli olarak kendini üreten bu kültür, her üretimde daha da kontrolcü olmaktadır. Bu yeni durum “ yeni emek rejimi” olarak adlandırılmaktadır. 1970’li yıllarda tesis etmeye başlanan Neo-liberal dönüşümlerle başlamış, küreselleşme ile daha da güçlenmiştir. Bu yeni politika; özelleştirme, yabancı sermayeye açılma, ihracata dayalı büyüme, kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Neo-liberal sistem sayısal ve sosyal olarak da toplum yapısının dönüştürmeye başlamıştır. Kamusal harcama düzenlemeleri ve emek piyasasının esnekleştirilmesi, sosyal güvenlik reformunun yeniden yapılandırılması, sendikasılaştırma, serbestleştirme piyasaları dönüştürmenin önemli stratejileri olmuştur. Siyasal olanın ekonomik sistemin içine geçmesi, emek piyasalarını dönüştürmesi gibi emek piyasalarının ve emeğin yaşadığı değişimler de siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının değişmesinde etkilidir (Balkız, 2013, s. 196- 197). Farklıymış ve ayrıymış gibi görünen unsurlar, bir bütün olarak, ekonomik bir temelde ekonomik hegemonyayı inşa etmekte ve güçlendirmektedirler. Neo-liberal ekonomik sistemin küreselleşme ile beraber toplum yapısını esnek çalışma biçimleriyle değiştirmesi, bireyin gündelik yaşamında yaşadığı değişimlerle başlar. Bireyin yaşadığı değişim öncelikle algıda meydana gelmektedir. Gündelik yaşamda bireyin daha az çalışması, daha farklı şekillerde çalışması özgürleştirici ve bireyin kendi tercihleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Özgür birey, daha esnek birey kavramlarıyla boş zaman çalışma ilişkilerinin çok çeşitliliğine vurgu yapılırken, mesleğin kendi içeriği bireyin mesleğe bakışı ve toplumun mesleki seçimleri bu kavramlar çerçevesinde yeniden şekillenmektedir.

Küresel kapitalizmde, meslek kavramlarının yaşadığı değişim personelin niteliğini de değiştirmiştir. Personelden beklenenler esneklikle uyum içerisinde çalışmasıdır. *Potansiyel kabiliyetin sosyal ifadesi, herkesle çalışabilmektir. Öteki insanın kim olduğu önemli değildir; hızlı bir şekilde değişen firmalarda önemli olamaz. Sahip olduğumuz beceri; koşullar ne olursa olsun işbirliği yapma becerisidir* (Sennett, 2011, s. 81). Çok hızlı bir şekilde meslek kavramlarının harcanıyor ve dönüşüyor olması ve çalışanların tercih edilmesinde sisteme uygun bir şekilde hemen dönüşecek ve esneyecek bir işgücü gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu iş gücünün içeriği gelişen dinamikleri ve teknolojilere, hatta krizlere bağlı olarak sürekli olarak kendini adapte edebilen ve dönüştürebilen bir işgücüdür. Bireylerin, karakterlerinin büyük ölçüde oluşmaya başladığı yetişme çağında, çevre içerisindeki bütün etmenlerin yarattığı kültürün, iş yaşamında kariyer yapmanın iş yaşamında

tamamen risk almaya eşitlenmiş olması dolayısıyla, daha bürokratik daha garanti ve daha prestij getireceğine inanılan meslekler olan öğretmenlik, memurluk gibi mesleklerden uzak durmaları örnek gösterilebilir (Sennett, 2011, s. 52). Yeni toplumsal üretim ilişkilerinin ürettiği kültür belli mesleklerin önemini azalttığı gibi bazı mesleklerin de önemini arttırması gerçekleşebilen bir durumdur.

Kapitalizmdeki hızlı değişen iş gücü aslında oldukça riskli bir iş gücüdür. Meslekler, mekanlar ve pozisyonlar arası geçişler, meslekleri içerik anlamında zenginleştiriyor gibi gözükse de, içerik ve kalite olarak derinleşmekten uzaklaştırmakta, esnekliğin ve yer değiştirmenin kendisi değerli hale gelmektedir. Kapitalist sistem içerisinde risk olan, değişken personeldir. Değişken personel sürekli olarak, aynı işveren için zorunlu olmayan personeldir. Bu işçiler kazandıkları gelir, geçinmeleri için almak zorunda oldukları gelirdir. Bu gelir, reel gelir oynamalarının etkilerini giderecek şekilde, yani işsiz kaldıklarında da geçimlerini sağlayacak şekilde işçiler tarafından ayarlanmıştır. Bu işi başına maliyet açısından incelendiğinde, değişken personel, sabit personele göre maliyeti her zaman daha fazla olmuştur (Wallerstein, 2006, s. 19). Maliyet açısından bu nitelikteki iş gücü maliyeti yüksek olmasına rağmen tercih edilebilir. Tercih edilen bu nitelikteki iş gücü, daha esnekleştirilmiş, daha fazla personel yer değiştirilerek dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu denge politikasında, iş gücünün farklı dinamikleri görünür hale gelmeye başlamıştır. Çocukların çalışması, ailenin yoksulluğu, emek gücünün yapısı, hukuksal kurallar ve eğitim kurallarının bu iş gücüne cevap verecek nitelikte düzenlenmesi ile meşru hale gelmiştir. Çocukların hangi sektörlerde yoğun olarak çalıştığına bakmak da, sistematik olarak global gerekliliklere uygun bir biçimde, ekonomik, siyasal ve toplumsal bir yapılanmanın oluşması için gerçekleştirilen eğitim politikalarının oluşumu hakkında bilgi verir.

İş yapısının farklılıkları ve çocuğun emeğinden faydalanılması arasındaki bağı anlamak için insan sermayesi kuramının açıklanması gerekmektedir. İnsan sermayesi kuramı öncelikle, emek gücü, üretim ve üretim kalitesi arasında bağ kurar. Emek gücünün kaliteli olması için yapılan harcamalar kişinin (çalışan) üretkenliğini arttığı gibi, üretim yapısının da üretkenliğini arttırır. İnsan sermayesinin gelişmesine yönelik harcamalar, firmaların iş başında düzenlediği eğitimler, firma dışı eğitimler ve insanların göç dolayısıyla yaptıkları harcamalardır ve üretkenliği arttırır. Bu kuramın eleştirildiği nokta, oldukça modernist bir

bakış açısıyla emek gücünün gelişimini açıklamaya çalışması durumudur. Gelişkin bir üretim yapısının olduğunu ve emek talebinin geliştiği kabul edilerek, emek yoğun ve teknik yoğun bir üretim karşılaştırması yapılır. Emek yoğun üretim ve iş gücü çok fazla kalifiye iş gücüne ihtiyaç duymaz. Kalifiye iş gücüyle, daha çok teknoloji yoğun üretim ilgilenir. Emek yoğun üretimde mümkün olduğu kadar en alt maliyet hedeflenir. Çünkü insana yapılan yatırım üretim maliyetini arttırır. Sermaye birikiminin yetersizliği buna sebeptir. Emek yoğun üretime örnek olarak küçük sanayi ve toprak mülkiyetinin olduğu tarım gösterilebilir. Çocukların çalışması ve emeğinden faydalanılması durumu da en çok küçük sanayide görülmektedir (Dansuk, 1997, s. 8-9). Kapitalist düzenin günümüzdeki iş yaşamında yarattığı dinamiklere bağlı olarak, insanların da bu işgüçlerinin içerisinde farklı şekillerde yer alması, kendi güçleri, imkanları doğrultusunda ve onlara sistem tarafından biçilmiş (olmasını istediği) olanın buluşmasıdır. Çocuklar da bu durumda, eğitim aracılığıyla, ailenin durumuyla, küçüklüklerinden itibaren kendilerine öngörülmüş bir şekilde sunulana yaşamaya başlarlar. Çok yüzeysel bir anlatım olsa da, emek yoğun ve teknoloji yoğun ayrımında dahi çocukların çalışması üzerinden sistemin yapılanması anlaşılabilir. Pedagojik açıdan, çocukluktan itibaren disipline bir şekilde sistemin öğrenilmesi, sistemin meşrutiyeti açısından oldukça önemlidir. Eğitim kısmında da detaylı biçimde belirtildiği gibi, eğitim harcamalarının istenilen işgücünü yaratma ile doğrudan bağlantısının olması, bunun aynı zamanda eğitimin içeriğini de oluşturma kontrolünü elinde bulundurması ile çocuk işgücünün oluşumunda bir bağ bulunmaktadır. Bu işgücü yapılanmasının ihtiyaçları cevaplayan nitelikte ve sayıda yetişmesi sistematik bir düzenleme olan mesleki eğitimin gerekliliğini de görünür kılmıştır.

Mesleki eğitimin niteliği ve içeriği, amaçlanan (ihtiyaç duyulan) ideal birey, bunun devlet ve toplumla olan diyalogu da detaylıca analiz edilmelidir. *“Yaşanmakta olan dönüşümden de açık olduğu üzere, yeni mavi yakalı işçinin vasıflı, esnek, öğrenmeye hevesli, değişen piyasa koşullarına kendisini adapte edebilen ve çalıştığı markaya sadık olması bekleniyor. Bu süreçte okulun aynı zamanda özel şirketlerin bir uzantısı halini aldığı ve doğru “öğrencileri” şirketlerle buluşturduğu da açık bir şekilde görülüyor. Bir defa bunu yapmak durumundalar, çünkü ortada bir yandan meşruiyet sorunu da var”* (Bulut, 2010, s. 283). İnsan sermayesi kuramında olduğu gibi, üretimin emek yoğun kategorisindeki iş gücü ihtiyacını karşılamak üzere bir süreç yaratılıyor demek çok detaylı olmasa da yanlış olmayacaktır.

Meslek kavramı, kapitalizmin üretim ilişkilerini değiştirmeye kökten başladığı sanayileşme döneminden günümüz üretim ilişkilerine gelene kadar çok ciddi değişimler yaşamıştır. Bireyin toplumda prestij ve statü sahibi bir konuma gelmesi, tüketim alışkanlıklarını istediği gibi gerçekleşmesi sahip olduğu meslekle yakından ilişkilidir. Bir bireyin meslek seçmesi tek başına verilmekte olan, çocuğun kendisinin belirlediği bir kavram değildir. Nötr anlam taşıyan bir karar da değildir. Bir bireyin meslek seçiminde bireysel ve psikolojik faktörlerin yanında, aile, çevre gibi sosyal etkenler, cinsiyet gibi biyolojik etkiler de belirleyicidir. Birey, birçok meslek arasından birini seçerken izole bir şekilde, bu sadece kendisiyle ve tercihiyle alakalı bir durum gibi görünse de, bireyi saran ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir belirleyici olarak çevrenin de etkisi vardır. Seçilen meslek, bireyin kendisine uygun olanı ve beklentilerini karşılayabilecek olana göre belirlenir (Tuzcuoğlu, 2000, s. 268). Bütün bunlara bağlı olarak, mesleki eğitimin tek, ideal, kaçınılmaz olarak sunulması piyasanın beklentilerini karşılayacak insanın yaratılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bireyin hangi meslek grubunun içerisinde yer alacağı ailesinin konumu, aldığı eğitim, dünyada belli ekonomik ve sosyal toplumsal getirileri sonucu belli dönemde belli mesleklerin öne çıkması hatta popüler olması, bireyin eğitim hizmetlerine erişimdeki engelleri, eğitim hizmetlerine dahil olabilmek için gerekli maddi gelir ile ilişkilidir. Bir bireyin yetişmesi çocukluktan itibaren başlar ve birçok toplumsal aktör ve kurumlar bu sürecin içerisinde yer alır. Günümüz toplumlarında teknoloji ve bilişim alanındaki hızlı değişimler diğer bütün sektörleri de etkisi altına almış ve medyadan finansa, eğitimden kamu sektörüne kadar birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Bu hızlı sistem içerisinde aranan insan gücü ise çabuk adapte olabilen ve dönüşebilen insandır. İş gücünün büyük bir bölümünün hizmetler sektörüne kaydığı istihdam yapısında esnek iş gücü çoğunlukla ara elemanlar olabilmektedir. Bireyin iş hayatına hemen adapte olabilmesi, tecrübe kazanması bu küresel dünya için de hemen gerçekleşmesi gereken bir durumdur. Dünyanın hemen iş gücüne adaptasyonu gerektirmesi, toplumda bireyin çocukken sahip olduğu dezavantajlı durum olan yoksulluk, eğitimdeki motivasyon sorunları, kayıt dışı, ailenin bilinçsizliği ile birleşerek çocukların eğitime dahil olarak veya olmayarak çocuk işgücü sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Özetle, bireyin çocukluk döneminde olmak istediği bir “şey” hep vardır. Bu olmak istenilen “şey” sürekli değişmektedir. Bu “şey” bir meslek, bir çizgi film karakteri,

anesi gibi babası gibi olabileceği gibi, tamamen kendisinin ürünü olan ve çevresine tanıttığı hayal kahramanı da olabilir. Bu “şey” (ler) üzerinden çocukların duyguları, düşünceleri ve istekleri hakkında bilgi edinilebilir. Ulaşmak istedikleri konum, olmak istedikleri kişi “şey” üzerinden anlatılabilir. Her insanın hayatında kendi kafasında oluşturduğu ve ulaşmak istediği bir benlik vardır. Kişinin kafasındaki bu benlikte, birey kendine yakışan, özlem duyulana ulaşmak için çabalar ve ona göre davranır. Kafasındaki ideal benliğe ne kadar yaklaşırsa o kadar mutlu olur. Bazı insanlarda bu ideal kavrama ulaşma isteği çok baskındır. Bu kavrama ulaşmak için çalışır, çabalar ve başaramazsa çok mutsuz olur (Yörükoğlu, 1996, s. 103). Çocukların çalışma yaşamında yer alma durumu, eğitim göremeden ve uzmanlaşmadan hatta meslek sahibi olmadan çalışma durumudur. Duyguların ve düşüncelerin oldukça iniş çıkışlı, çalkantılı bir biçimde olduğu ergenlik çağı gibi bir dönemde, çocukların deneyim açısından daha bilinçli toplumsal aktörler olan aile, ebeveyn, okul, eğitim kurumu tarafından doğru bir şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda karar vermesi gereken çocuk toplumdaki yoksulluk gibi dezavantajlı bir durumun sonucu olarak “hangi okula gidiyorsun”, “ileride ne olmak istiyorsun” sorusuna cevap verememektedir. Çocukların girişimcilik özelliklerini kazanmaları, kendilerini başarılı olarak algılayabilmelerine hizmet edecek fırsatların olduğu dönem Erikson’ un kuramına göre 12- 18 yaş arası dönemdir. Bu dönemde çocukların ahlak gelişimi çevrenin ve çevresiyle kurduğu iletişimin sonuçlarına göre oluşmaktadır (Yeşilyaprak, 2006, s. 129). Çalışan çocuk içerisinde bulunduğu çevresiyle ve geliştirdiği diyaloglar açısından ve çalışması açısından gelişimini olumsuz etkileyecek birçok etmenle ve riskle karşı karşıyadır.

Çocukların kendi tercihleri olmayan bu durumla mücadelede de çocuklardan başka aktörlerin inisiyatifi önemlidir. Başka aktörlerden kastedilen, okullar, siyasi yapılar ve hukuksal düzenlemelerdir. Çocukların tercihleri olmayan bu durumla mücadelenin görünürlüğü, genelde ya bir iş kazası sonrası ya da uluslararası bir projenin her zamankinden daha popüler bir şekilde uygulanması gerekliliğinden bahsedildiği zaman diliminde gerçekleşir. Hukuk kurallarının mutlaka uygulanması zorunluluğu ile çözüme ulaşacağı iddia edilir. Çocukların çalışmasının en temel sebebi yoksulluktur ve yoksulluk çözülmeden çocukların emeklerinden çalışma yaşamında faydalanılması durumunun ortadan kalması pek mümkün değildir.

Yoksulluk, kişinin yaşadığı deneyime göre, sadece bireysel bir anlama ve etkiye sahipmiş gibi görünür. Yoksulluk oldukça kapsamlı ve makro anlamı olan bir kavramdır. Ekonomik, hukuksal ve siyasal olarak üretilen kararların, piyasa işleyişine katkı ve piyasanın devamını sağlama amacının ağır basmasından dolayı, sosyal güvenlik ve sosyal hakların ikincil planda kalması da bu durumu hazırlar. Usulen bakıldığında, hukuksal olarak yanlış olan bir durum söz konusu değildir çünkü tıpkı çocukların hakları hem ulusal hem de uluslararası olarak hukuk tarafından nasıl güvence altına alınmışsa, sermayenin ve ekonomik aktivitelerin de hakları aynı disiplin olan hukuk tarafından güvence altına alınmıştır. Çocukların emeğinden faydalanılması gerçeği bir sistem sorunudur ve haklarla güvence altına alınmış olsa da ortadan kalkmamaktadır. Çocuk hakları alanındaki birçok düzenlemeye rağmen, çocukların çalışması durumunun halen olması da bir çelişkidir. Hukuksal düzenlemeler burada, çocuklar için sistematik bir risk olan çalışması durumunu ortadan kaldırmaktan çok, sistemin içerisinde, bütün kurumların, işleyişinin aksamadan devam etmesi için yatıştırıcı ve dengeleyici katkı sağlamaktadır. Çocukların çalışma yaşamında yer almasının son bulması için sürekli olarak vurgulanan; hukuksal, ekonomik ve siyasal olarak yapılar arası birliktelik olması gerektiği düşüncesi, günümüzde çocuk çalışmasının devam etmesi yönünde birliktelik sağlandığı görüntüsüne sahiptir. Bu noktada hukuk ile ekonominin ilişkisinin ve birlikteliğinin toplumsal yaşama nasıl yansıdığı ve çocuk emeğinin hangi şekilde üretildiği iyice anlaşılmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAMDA HUKUK VE ÇALIŞAN ÇOCUK İLİŞKİSİ

Kapitalist toplum yapısının içerisinde sosyal gereklilikler ve gerçeklikler tamamen ekonomik temelli bir oluşumla, kar sağlama amacıyla oluşturulduğu için, çocuğun korunması ve haklarına sahip olmasının gerekliliği daha ikincil planda kalmıştır. Çocukların yetişmesi, eğitime katılması, maliyet getiren süreçler olduğu için çocuk hemen değerlendirilmesi ve gelir getirmesi gereken bir varlık durumuna gelmiş buna ailenin toplumsal konumunun da, ekonomik olarak dezavantajlar barındırması eklenince, çocukların korunmasını ve haklarına sahip olmasını güçleşmiş, aile bütün dezavantajlı özelliklerini çocuğa aktarmıştır. Ulusal ve uluslararası olarak birçok düzenlemeyle, çocukların hakları yasal olarak güncellenmesine ve hatırlatılmasına rağmen, çocuk emeğinden faydalanılması durumunun son bulması, hukuk kurallarının uygulanmasıyla da mümkün değildir. Çocukların çalışması sistem tarafından üretilen bir durumdur. Hukuksal olarak korunsun da, sorunun halen var olmasının sebepleri, hukuk kurumunun, devlet ve iktidar ilişkisi içerisinde ekonomik çıkarların devamının sağlanması için, meşruiyet mekanizmasının kurulması ile anlatılabilir. Hukuk kuralları, çocukların çalışmasının görünürde ana sebebi olmadığı gibi, çözümünü de kendi içerisindeki uygulamalarla oluşturamaz. Sistem içerisinde, bu sorunun görünmezliğinin nasıl sağlandığına ilişkin olarak, iktidar, siyaset, ekonomi, eğitim dinamiklerinin birlikteliğinde bir açıklama yapılması sorunun anlaşılması adına daha işlevsel bir role sahiptir.

I. HUKUK FELSEFESİ, TOPLUM VE SOSYAL İLİŞKİLER

İnsan yaşamı birçok istek, ihtiyaç ve hakların bir araya gelmesinden oluşur. Çalışmak, statü ve para kazanmak, eğlenmek, evlenmek, çocuk sahibi olmak, eğitim görmek, seyahat etmek gibi kavramların hepsi bir hak, istek ve ihtiyaç bütünüdür ve maddi anlamlar da taşımaktadır. Her bireyin farklı yaşlarda, farklı cinsiyetlerde, farklı coğrafyalarda bütün insanlar için ortak olabilecek ihtiyaçların yanında, sadece kendisinin belirlediği istek ve ihtiyaçları da oluşmaktadır. Toplumdaki konumlar ve statüler, bireyin kendisinden kaynaklanan (genetik faktörler, azim, bireyin ailesi, ailenin sosyoekonomik konumu) durumlarla ilgili olduğu kadar toplum içerisindeki diğer insanlarla, kurumlarla ilişkisi, yönlendirmesi ve bu ilişkiler neticesindeki başarısı ve derecesi ile de oluşmaktadır. İnsan hangi toplum içerisinde olursa olsun içerisinde çeşitli gereksinimleri olan bir varlık olarak, varlığını koruma amacıyla, isteklerini ve ihtiyaçlarını sağlayarak yaşamına devam eder.

Bireyin yaşamının sınırları birçok kural ve çizgiyle belirlenmiştir. Bu kurallar ahlak kurallarından, sosyal normlardan, iş yeri kurallarından, okul kurallarından daha sistematik olan hukuk kurallarına kadar geniş bir alanda “yapılması” ve “yapılmaması” gerekenler, olarak düzenlenmiştir. Toplumda bireyin uyması gereken kurallar olarak yazılı kuralların yanında bir de, toplumdaki bireylerin tamamı tarafından benimsenmiş, gündelik pratiklerinde, diyaloglarında yeniden üretilen, etkili olan yazılı olmayan kurallar vardır. Yaptırım gücü olan bu kurallar (yazılı olan kurallar/ yazılı olmayan kurallar) çocukluktan itibaren bir sistematik düzen içerisinde bireyin toplumdaki konumuna göre içselleştirilerek öğrenilir. Toplumsal yaşamda bireyin bütün davranışlarının, kazanımlarının kullandığı dilinin bile bir anlamı vardır. Bu değerler bize nasıl davranmamızı, kendimiz ve toplumun diğer kurumları ve aktörlerle sosyal yaşamda nasıl davranacağımızı öğretmektedir. Aslında bizim bireysel olanımız, ürünümüz olan ama dışarıdan yabancı gibi ilk defa karşılaşılan yeni bir kavrammış gibi her seferinde bireyler tarafından içselleştirilmektedir.

Birey ve toplum, tarihsel süreç içerisindeki bütün değişimlerde ve kırılma noktası olarak adlandırılan dönemlerde, varlıklarının devamını sağlamak için mücadele etmiştir. Bireyin bu mücadelesinin ve düzeninin aksamadan devam etmesi, din, kültürel, ahlaksal kurallardan da kaynağını alan ama onlardan daha sistematik ve üstün kurallar olan

hukuk kurallarını ortaya çıkarmıştır. Bireylerin, toplum içerisinde en zorunlu olarak gördükleri kuralların başında gelen hukuk kuralları, bireyin doğrudan dış dünya ile ilişkilerini düzenleme özelliğine sahiptir. Bu düzenlemeler; alınan bir malın parasının ödenmesi, öğrencilerin mevcut yönetmeliklerle belirtilmiş olan kurallara uymaları ve bireyin suç işlediğinde cezalandırılması, örnekleriyle çoğaltılabilecek kurallar, hukuk kuralları niteliğindedir. Toplumun huzurunu ve barışını korumayı sağlamak ereğiyle oluşturulmuş olan hukuk kuralları, toplumun diğer bütün sosyal kuralları gibi, gündelik yaşantıda oldukça sık bir şekilde yer alan, gündelik yaşamın içine geçmiş kurallardır (Bilge, 2001, s. 12).

Hukuk, sosyal yaşam ile iç içe geçmiş olması ve sistematik olarak düzenlenmesinin devlet ve siyasi kuruluşlar aracılığıyla sağlanmasıyla dolayısıyla toplumsal bir kavramdır. Hukuk, kendisiyle önemli nitelik kazandığı yapılardan biri olan “devlet” in taşıdığı amaç ve ulaşmak istediği hedeflerle yakından ilişkilidir. Devletin yönetim uygulamalarını gerçekleştirirken en büyük dayanaklarından birisi politika ile beraber hukuk olmuştur. Hukukun politika ile iç içe geçmesi, diğer bütün kavramların da etkileşimi üzerinde de etki ederek toplum yapısının yeniden üretilmesini görünür hale gelmektedir. Hegel’ in çalışmasında hukukun diğer olgulara etkisini destekler nitelikteki görüşlerine farklı bir katkı olarak, “ahlak” kavramı üzerinden, iç içe geçmiş bir birey devlet ve toplum ilişkisi çizilmektedir. Hegel hukuk felsefesini oluştururken, birey, toplum, devlet arasında birbirinin içine girmiş ilişkilerin tekil ve çoğul olarak çözümlemesini yapmamıştır. Hegel hukukun da üstünde bir değere dikkat çekmiştir. Hegel, aile, toplum, devletin oluşumunu ve örgütlenmesinin en birincil şekilde etkileyen, nesnel bir şekilde oluşan “ahlaklılık” kavramına dikkat çekiyordu. Bu ahlaklılık durumu, kurumların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde daha çok tekrarlanıyor ve daha iç içe geçmiş ve daha üst şekilde “ dışlaşma” biçimi halini alıyordu. Nesnel ahlaklılık kendini bu şekilde tekrar ederek özünü oluşturuyordu. Aile ve toplumun özel çıkar alanı olarak görüldüğü nesnel ahlaklılıkta, bu olguları da kapsayarak ama bunların varlıklarından “tek olarak” kurtularak ve çıkararak, kendini “genel çıkar alanı” olarak adlandırdığı devletle konumlanıyor ve gerçekleştiriyordu (Marx, 2009, s. 220 -221). Hukuk, toplumdaki bireyler tarafından üretilen bir kavram olarak, bireylerin dışında oluşmuş gibi bir gerçekliğe sahip şekilde, devletin ve sistemin içerisinde kendini konumlayarak devamlılığını ve korunmasını sağlıyordu. Hukukun üretilmesinde bireylerin misyonu oldukça önemli ve çok etkileşimli bir durumdur. Birey, hukuksal uygulamaların kaynağını oluştururken, bunu,

kendisiyle yoğun etkileşimde olan ama kendisinin dışındaki mekanizmalar iktidar ve devletin içerisinde gerçekleştirir ki bu unsurlar da hukukun ana kaynaklarını oluştururlar. Hukuku, toplumsal bir fenomen olarak oluşturan iki unsur vardır. Bunlardan bir tanesi, olması gerekeni formüllendiren ve kaynağını toplumsal yaşamın işleyişinden alan, belli bir makam tarafından üretilen ve onanmışlığı olan kural(lar)dır. İkinci önemli etken ise merkezi iktidardır. Merkezi iktidar, toplumdaki her farklı çevrenin etkinliğini gerçekleştirmesinin niteliğine ve genişliğine bağlı olarak, mevcut gücü ve yetkiyi elinde tutan mekanizmadır ki bu yönüyle, tehdit ve eylem olarak kullanılabilme potansiyeline sahip olduğunu görürüz (Özcan, 2001, s. 87).

Hukukun devlet, politika ve toplum aracılığıyla bireye yüklediği görevler bireyin yine bu kurumlarla ilişkisinde yeniden üretilmekte, yeniden değiştirilmekte ve birey tarafından kabul edilen, aslında bireyin kendi ürünü olan bir gerçeklik haline gelmektedir. Bireyin hayatındaki gerçekliklerin oluşması ilk olarak aile içerisinde başlar. Bu ilişki daha sonra toplumla, siyasetle ve devletle, eğitim kurumuyla, eğitimciyle, kamuyla kademeli bir şekilde, dışarıya doğru bir halka şeklinde açılarak devam eder. Toplumun en çekirdek ve en mikro kurumu olan ailede hukuk kuralları, çocukluktan itibaren içselleştirilir. Toplumsal kurallarını içselleştirme süreci, yetişkinlik hatta hayatın son anına kadar çatışmalar da olmak üzere sistematik bir birikim, öğrenme ve kabul etme şeklinde devam eder. Çocuğun hem kendi zihninde hem de toplumun gözünde ne şekilde yetişmesi, ne tür bir eğitimi alması gerektiği, çalışması gerekip gerekmediği de sistem içerisinde karşılaşma ve buna bağlı kabul etme anlarının bütünlüğünde gerçekleşir.

Toplumsal davranışların oluşumunda önemli yer tutan normlar, ahlak, görgü kuralları, kültürel değerler bir bütün biçiminde, bireyin yaşamında olması gerekenler-yapılması gerekenler ve olmaması gerekenler-yapılmaması gerekenler ayrımıyla bir bütün olarak hukuk kurumu tarafından içselleştirilmekte ve yeniden üretilmektedir. Aile kurumunda çocukluktan itibaren bireye, birçok davranış öğretilir ve daha sonra eğitim kurumlarıyla ve çevre ile iletişimin etkisiyle birçok bilgi yüklenir. Bireyin ailede, toplumda, iktidarın resmi aygıtları olan devlet ile kurduğu ilişkilerde kişiliğinin oluşumu, benlik kavramı ve benlik saygısının gelişimi ahlak kuralları çerçevesinde sağlanmaktadır. “Ahlaklı” olana ulaşılması gerekmektedir çünkü toplumda uyum içerisinde yaşamak için gerekli olan bütün kuralların öğretilmesi ve öğrenilmesi gerekir. İktidar, hukuk ve hakikat arasında gerçekten etkileşimi

çok yüksek ve bağımlı bir ilişki vardır. İktidar işlevlerini devam ettirmek için hakikate ihtiyaç duyar ve birey-toplum bütünlüğünde katılımı hakikate katılım sağlayarak katkı sağlar. Bu ilişkide birey, hakikati bir şekilde kabul etmek zorundadır. Bu zorunluluk görüntüde sert bir zorunluluk değildir. Hakikat kavramı ve üretilmesi, iktidarın devamı için yaşamsal bir öneme sahiptir. İktidar, hakikati ve ona ulaşan, onu sağlayan bütün yolları değerler ve genişletir. Zenginliği üretmekle hakikati üretmek eşdeğerdir. İktidarı oluşturan hakikat ve söylemde, yasa tarafından belirlenmekte olduğu için insanlar yasaya da bağlı olmak zorundadır. İktidar da kendine has, kendi değerlerindeki işleyişi ile kendi ürettiği söylemlere göre oluşturulmuş yasalarla yaşar, yargılanır ve ölür. İktidarın kendi ürettiği, doğru hale getirdiği söylem, bir anlamda referans noktasıdır. Toplumsal yaşamın içerisinde hissettiğimiz her şey iktidar mekanizmalarıdır. İktidar ve iktidarın bütün mekanizmaları üzerinde etkileri olan bütün kurallar da hukuk kurallarıdır ve bunlar gerek parça parça gerek bir bütün olarak hakikatin kendisidir (Foucault, 2000, s. 103).

Bireyler arasında toplumsal yaşamın devamı için gerçekleşen iletişim eşitlik içermediği gibi bir güç ilişkisini de barındırmaktadır. Tekil olarak toplumun en temel yapılarından biri olan bireyden, gruplar oluşturan toplumlara varana kadar sosyal düzen ve sosyal ilişkiler, hukuk, iktidar ve iktidarın hukuk aracılığıyla ürettiği söylemde gerçekleşir.

II. HUKUK VE TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

Toplumsal ilişkilerin sanayileşmeden günümüze anlamının daha iktisadi olması, iktidar iradesinin en önemli mantıksal dayanaklarından biri olan hukuk olgusunu da değişime uğratmıştır. İnsanlar siyasal toplum düzenine geçmeden önce, tüm yetkileri kendilerinde toplaması doğal durumken, siyasal sisteme geçildikten sonra bireyler bütün yetkilerini karar verme, cezalandırma gibi durumlar için ortak bir güce devretme düzlemine girmişlerdir. Her insanın aynı şekilde düşünmesi nasıl imkansız ise, tek bir düşünce altında bütün insanları toplamakta pek mümkün olmadığı için insanların “tek” yerine “çoğulcu” isteme bağlanması, daha mantıklı ve mümkün olmakla beraber buna demokrasi denmektedir (Ekmekçi, 2013, s. 209). Devletin iradesi içinde, bütün insanların eşitliği ve toplum düzeninin devamı için,

yaptırım gücünden dolayı hukuk, insanların var olması ile eş değer anlama gelmektedir. Bireylerin hayatlarını devam ettirmesi için hayatlarının bir düzen içerisinde devamı, bireyin diğer insanlarla güven içerisinde temel ihtiyaçlarını, isteklerini ve üretim faaliyetlerini devam ettirmek için gerekli olan hukuk, toplumda var olan düzensizlikleri yok etme ya da minimize etme amacı da taşımaktadır.

Hukuk kavramı, etki ettiği alan ve sahip olduğu yaptırım gücünden dolayı öncel bir kavram olarak düşünülmüş, ama var olabilmesi için, vurgulandığı üzere toplumsal ilişkilerin varlığının öncelliğine bağlıdır. Toplumsal ilişkilerin varlığı da, karşılıklı etkileşim sonucu gerçekleşen öğrenme ve deneyimle normalleştirilmektedir. Her birey, çocukluktan itibaren, kendi toplumsal yaşamları içerisine kattıkları bir adalet duygusuyla yetişmektedir. Ütopik ama gerçekçi bir düşünce olarak, hangi toplulukta olursa olsun bireyin ve çoğul biçimde halkların kendi iradeleriyle sahip oldukları bu duygu, bütün halkları kapsayacak biçimde uygulanacak hukuk normlarının, kabul edilip uygulanmasını hazırlayan süreç haline gelmektedir. Halklar tarafından riayet edilerek uygulanan bu kurallar /yasalar, etkileşim içerisinde herkesin katılımının da sağlanmasıyla bir güven duygusu içerisinde, ideal bir hareket tarzı olarak algılanmaya ve kabul edilmeye başlanır (Rawls, 2006, s. 46).

Tarihsel süreçte yaşanan değişimler, çalışma yaşamının ve toplumun ekonomik yapısının değişmesini ve buna bağlı olarak daha ekonomi temelli bir koruma ve denetleme anlayışını beraberinde getirmiştir. Günümüzde hızlı dönüşümler yaşanmaktadır ve bu dönüşüm bütün kavramları “olmuş” haline getirerek terk edilmesine ”olması gereken” e doğru yol almasına neden olmaktadır. Toplumsal yapıdaki ekonomi temelli değişim, en büyük yaptırım aracı olan hukukun kendi gerçekliğini yeniden inşa etmesine sebep olmuştur. Bireylerin toplumsal yaşamdaki ilişkileri, üretim ilişkileri ve bunların denetimi yeni hukuk temelinde düzenlemiştir. Engels araştırmalarında, hukuk ve iktisat arasındaki ilişkinin nasıl, neden ve hangi şartlarda iç içe geçmiş olduğu konusunda açıklamalar geliştirir. Devletin ve kamu hukukunun temeli, iktisadi ilişkiler çerçevesinde belirlenir. Engels’in belirttiği gibi, bireylerin sosyal yaşamı ve ilişkileri de, özel hukukun içerisinde tanımlanır. Engels özel hukukun oldukça önemli yer kapladığını belirtmektedir. Özel hukuk iktisadi ilişkileri de korumaya almaktadır. İktisadi ilişkilerin ve koşulların tamamının eksiksiz bir şekilde yerine gelmesi için, hukukun içerisinde yeniden ifade edilmiş ve hukuksal bir meşrulukta yeni

biçimini kazanmıştır. Özetle, ekonomik olgular kendilerini korumak ve devam ettirmek için hukuksal yaptırımları kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu noktada, hukuk toplumsal ilişkileri yeniden konumlandırmış, yaptırım işlevine bağlamış ve kendi geçerliliğinde yeniden kurgulamıştır (Karahanoğulları, 2002, s. 81).

İktidarın kendini üretirken, ekseninin ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilere kayması, toplumsal üretim ilişkilerinin, üretim mekanizmalarının sahipleriyle, bu mekanizmanın dışarısında kalan kitlenin uyumunu gerekli kılar. İktidarın söylem üzerinden inşa etmeye başladığı bu normalleştirme süreci, zorlayıcı özelliği olan hukuk kuralları ile meşruluk kazanır.

A. ULUSLARARASI PİYASALARA EKLENME VE HUKUK

Toplumsal yaşam, küresel dünyada var olabilmek için kendini sürekli olarak güncellemektedir. Batı temelli bir şekilde ortaya çıkan kapitalizm, kendini güçlü ar-ge, modern işletmecilik, sermaye hareketlerinin mobilleştirilmesi, buna uygun eğitim sistemi ve işgücü ve piyasaların de-organizasyonuna dayandırarak yayılıyordu. Uluslararası firmaların kapitalist sistem içerisinde, başı çeken unsur olarak, işgücünün organizasyonel yapısını, üretim metotlarını da etkilemesinin yanında, ülke ekonomilerini de kendi dinamiklerine göre yeniden yapılandırmıştır (Büyüksulu, 2004, s. 24). Ülkelerin bu yeni sistem içerisinde birbirleriyle arasındaki mesafeler azalmıştır. Azalan mesafeler, ülkelerin ekonomik hegemonyalarının devamı için menfaatleri arttırmıştır. Dünya ekonomisi adeta bir pazar – piyasa haline gelmiş, devletler bu piyasa içerisindeki çok fonksiyonlu şirketler görünümü kazanmaya başlamışlardır.

İş yaşamı, küreselleşmenin daha fonksiyonel hale gelmesinin en hızlandırıcı kısmıdır. Küresel toplumun büyük bir çoğunluğunu meydana getiren ekonomik etkinlikler çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu için, sistemin devamının güvenliği söylemini de beraberinde sunarak, kendi durumunu sağlamlaştırır. Kendi durumunu sağlamlaştırırken en büyük dayanağı hukuk olur. Hukuk sistemi hem ekonomik ilişkileri düzenleyen ve denetleyen bir sistem olmasının yanında, bireylerin de bu sistemin esaslarına

göre davranmasını kontrol etmektedir. Gözetim görevini üstlenmiş olan hukuk, kapitalist toplumun küreselleşme ile özdeşleşmesi gibi, sermaye piyasası kavramıyla da özdeşleşmiştir. Kapitalist toplumun devamı için üretimin yasal dayanakları, toplumda gerçekliğe ilişkin algının yaratılmasının yanında emek sürecinin üzerinde onu kontrol edip denetleyecek mekanizmanın da oluşumuna neden olur. Hukuk, yasal bir süreç yaratarak emeği “parasal” şey durumuna getirerek metalaştırır, yani nesneleştirir. Ekonomi ve hukuk, kapitalist toplumdaki ilişkileri dönüştürme gücüne sahiptir. Kapitalizmde, ekonomi tüm sosyal ilişkileri meta ve para kavramı çevresinde birey ve nesne arasındaki ilişkiye indirgerken, hukuk disiplini de kapitalizm içerisinde ilişkileri mülkiyete sahip olanla nesne arasında bir ilişkiye indirger. Kapitalizmde devlet, özel mülkiyeti teminat altına alma üzerinden, özel mülkiyeti ve onun olanaklarını yüceltir. Kapitalizm, üretim araçlarından mahrum, emek gücünü barındıran mülkiyete dayanan eşitsiz ilişki üzerinden kendini yeniden üretir (Ercan, 2003, s. 16). Kapitalizm, varlığı için en çok yer bulduğu küreselleşme sürecinde, ekonomik aristokrasinin devamı için hayati önem taşımakta ve devamlılık, toplumsal zeminde hukuk kuralları ve ideoloji haline gelmiş kavramlarla sağlanmaktaydı. *“Marx ideoloji ile maddi alt yapı arasındaki ilişki hakkında genelleme yaptığında da, bunu sınıf ilişkilerini, bu ikisi arasındaki ana dolayımlayıcı bağlantı olarak analiz etmek açısından yapıyordu. Toplumun sınıf yapısı, düşüncelerin o toplumda öncelik kazanmasına yol açan belirli bir etki yaratıyordu. Marx’ın herhangi bir dönemdeki egemen fikirlerin egemen sınıfın fikirleri olduğu yolundaki önermesinin anlamı buydu”* (Giddens, 2001, s. 79 - 80).

Toplumsal yapının düzenliliğinin devamı, çoğulcu bir şekilde “hukuk” un belirleyici kontrolünde ve kurallar bütünüyle, “iktidar” ve “birey (ler)” in karşılıklı kabul, tekrar ve güçlendirmesi şeklinde geçerli olmaktadır. Hukuk kuralları, karışık yapıdaki “küresel sermayenin” hareketliliği için risk oluşturmayacak ve aynı zamanda toplumsal çoğulculuk tarafından da kabul edilmiş olma özelliği taşımaktadır. Çünkü hukuk toplumun devamı için önemli bir araç görevini de görmektedir. *“Bugün toplumsal bir araç olan hukuku işleten kişiler, büyümeye dayalı toplumları kuşatan mitoslardan derin biçimde etkilenmektedir. Mümkün ve uygulanabilir olanı görebilmeleri, endüstriyel olarak üretilen bilgi tarafından yönetilir”* (Illich, 2011, s.107). Bu noktada, bütün toplumları olumlu ve olumsuz etkileme özelliği olan küreselleşme kavramı, uluslararası anlamı olan, bütün toplumların iktidar mekanizmasından tek bir bireye kadar, herkesin uluslararası kurallara

“adapte” olmuş bir şekilde yaşamasını ve bu şekilde sisteme dahil olmasını tasarlar. Piyasa çıkarının bir bütün olarak her farklı topluma “ortak” ve “tekil” birlikteliğini özümsettirme çalışmaları, piyasanın devamı için riskleri ortadan kaldırma ya da mücadele etme başarısını ve tecrübesini geliştirmek haline getirmektedir.

Kapitalist sistemde piyasa aktörleri için çok önemli bir faktör olan hesaplanabilir olma, kapitalizmdeki üretim ve rasyonel hukuk arasındaki yakınlığın da ortak noktasıdır. Rasyonelleşme konusu ile ilgili olarak Weber, aşırı rasyonelleşmenin hukuk kuralları için geçerli olmasının ticari çıkarların gelişimi için olumsuz etkiler taşıyabileceğini belirtir. Hukuk aristokrasisi olarak kabul edilen hukuk teorisyenleri, öğrenciler, hukuk doktorları, hukukun sahip olduğu mantıksal sistematizasyonunu gerçek hayatla bağı olmamakla ve kopuk olmakla eleştirmişlerdir. Weber rasyonel hukuk kurumu / kuramı ve ticari burjuvazinin ihtiyaç duyduğu öngörülebilir hukuk arasında fark ve buna bağlı gerilim olduğunu belirtir. Öngörülebilirlik, piyasa ahlakı tarafından, piyasadaki ilişkilerin devamlılığı, öngörülebilirliği ve düzenliliğin devamı için sağlanır. Weber’ e göre kapitalist piyasanın en büyük garantisi kapitalist bireyin çıkarı demektir. Piyasa ahlakı kavramı ise hukukla bir kıyaslama yapıldığında ikinci planda kalmaktadır. Denilebilir ki, hukuk kapitalizmde insana göre ikinci sıradadır (Topuzkanamış, 2013, s. 258). Hukuk burada ikinci planda gösterilmiş olsa da bireyi ve toplumu değiştirme işlevi açısından birincil bir önemi vardır. Bireyin kapitalist sistemde aile, eğitim, ticari yaşamının oluşumunda, siyasi yaşamda davranışını, tutumunu belirleyen hukuk, önemli bir görev üstlenmiştir.

Uluslararası piyasalara eklemlenme konusunda bireylere, kurumlara, birbirleriyle kurdukları ilişkiye, “olması gereken” e ulaşılması için davranış geliştirme konusunda yaptırım gücü olan hukuk oldukça önemli bir kavramdır. Hukuk kapitalist sistemde (küresel sistemde), iktidarla olan ilişkisinde, sermayenin serbestliği, piyasa koşullarının küresel sisteme uygun bir şekilde düzenleme yükümlülüğünü almış, ekonomik ve finansal başarı, siyasal anlamda başarı ve etkili olmanın neredeyse ön şartı gibi olmuştur. Siyasal düzen ile hukuk arasındaki ilişki, küresel ölçekte, ekonomik temelli, sermaye ve finansal yayılımın başarısı üzerinden tanımlanan bağımlı bir ilişkidir. Hukukun devletle olan ilişkilerinde kazandığı görünüm, bireyler üzerinde “olmaması gereken” durum yaşandığında ortaya çıkacak sonuçların sorumlulara caydırıcı olması adına yaptırım gücünü kendisine karşı da oluşturabilmesidir.

Belli bir devletin egemenliğinde örgütlü bütünsel toplumda hukukun genel çizgilerinin ortaya konulabilmesi, onun siyasal bir araç düzeyine indirilmesini önler. İktidar merkezinden kaynaklanması nedeniyle siyasal davranış ve hukuksal davranışın her ikisi de yönetim çıkarıyla ilişkilidir. Fakat, hukuksal davranışı ayırt eden yukarıda belirtilen şekilde bir ideolojinin buna eşlik etmesidir. Hukuksal davranış bu sayede çıplak bir siyasal davranış kimliğiyle karıştırılmaz. Buna ek olarak, hukuksal davranışın siyasal davranıştaki keyfi unsurları azalttığı, hatta ortadan kaldırdığı belirtilmelidir. Örneğin günümüzde çok sayıda siyasal iktidar, kendisi de bir ideoloji olan insan haklarına arzu etmediği halde uymak zorunda kalıyor; en azından insan haklarını ihlal eden davranışları açıkça savunmuyor (Özcan, 2000, s. 105).

Hukuk sayesinde, bölümün başında da altı çizildiği gibi, geliştirilen meşruluk ile sistem içerisindeki olumsuzluklar yumuşatılmaktadır. Olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yönelik kalıcı olabilecek sistematik kurallardan ziyade, uygulanan denetimle denge sağlanarak çatışmalar oluşmadan (caydırıcı) ve oluştuktan sonra çözülmesi gerçekleşmektedir. Hukukun siyasal davranış kimliği içerisinde olmadığı söylenemez, ama hukuk ile “siyasal” olanın belli çerçeveler altında birlikte davrandıkları da görülmektedir. Çünkü ikisi de yönetim kavramının içerisindeki önemli oluşturuç unsurlardır. Kapitalizmin en büyük dönüşümlerinden birini yaşadığı 1980’ ler sonrasında, dünyada ekonomik faaliyetlerin devamı hayati önem taşıyan konu olmasından dolayı, olumsuzlukların tüm anlamda rehabilitasyonu ve içinde bulunduğu alandaki dönüştürücü etkisinden ziyade çoğunluğun bir “bütünler sistemi” olarak çıkarımının devamının sağlayıcısıdır. Bu görüş, çalışmanın başında vurgulanan, tek düşünce altında insanların birleştirilmesinden ziyade, bütün insanların, çoğulcu isteme bağlanması durumunu da doğrulamaktadır.

B. KÜRESEL SİYASET, ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR VE HUKUK

1980’li yıllardan sonra dünyayı yeniden dizayn eden küreselleşme, ülkeler arasındaki uluslar arası bütünleşme uygulamalarını gerçekleştirmek, siyasal yapının organizasyonunun nasıl olması gerektiği konusunda genel “küresel” uygulamaları benimsenmesi için çalışmaktadır. Küreselleşme, çocukların haklarından insan haklarına, sağlık uygulamalarından ticari faaliyet uygulamalarına kadar birçok uygulamayı, bütün ülkeler için, standart hale getirirken, ortak bir söylemi de yaratmaktadır. Küreselleşme dünya

ekonomisinin yönetilmesi, ortak bir mali çatı, vergi ve çevre politikalarının oluşturulması için uluslararası işbirliği ihtiyacını yaratmış ve bu ihtiyaçtan hizmet edilmesi gereken yeni bir siyaset durumu ortaya çıkmıştı. Küreselleşmenin getirdiği uygulamalar, devletlerin hepsinin tek devlet olarak var olmasını dayatmasından dolayı bireysel güçlerini aşındırmakta, devletleri uluslararası işbirliği yapmaya zorlamaktadır. Sosyal hareketler, sivil toplum kuruluşları ve sivil toplumda, sınırları kaldırmakta, hepsi küresel olmaktadır. Ulaşım olanaklarının, internetin ve teknolojik gelişmelerin, insanların yaşamında sahip olacakları fırsatları daha da kolaylaştırması ve yayması, bütün insanların faydalanmasına neden olmuştur. Böylece sınırlar kalkmış sadece iktidarı ellerinde bulunduranlar değil, birçok insan da birbiriyle çok hızlı iletişim kurar hale gelmiştir. İnsan hakları ve davranışları konusunda, uluslararası anlamı olan kurallar da gelişmiş, yeni düzenlemeler meydana gelmişti. BM, insan hakları konusunda, devlet(ler)in otoritesine ve uygulamalarına etki edecek kurallar sistemiyle oluşturulmuş yapılara örnek gösterilebilir (Halliday, 2002, s. 188).

Devletin, uluslararası alandaki siyasal yönetiminin işlevsel olması, ekonomik, finansal yaptırımları uygulamadaki başarısı ile eşdeğerdir. Devletin birey üzerinden ve bireylerin toplumsal çoğulculuğunda politikalarını yapması ve üretmesi, ciddi ve etkin bir meşruluk mekanizmasına ihtiyaç duyar. Halliday' a (2002) göre kapitalist sistemin küreselleşmiş halinin en büyük ispatı dönüştürme, ortak davranma, ortak yönetim ve ortak pazar söylemidir ve bunların hepsi küresel sistemle özdeşleşmiştir. Küresel sistemin dışında kalmış olma doğal bir yaptırım haline gelmektedir. Küreselleşme sürecinde kapitalizmin devamı konusunda, düzenleyici ve dengeleyici rol üstlenen “devlet” ve “iktidar” kurumu, yaptırımı elinde bulundurması ve uygulaması dolayısıyla, birey üzerinde bireyin topluma, devlete ve diğer bireylere karşı davranışları, uyum ve kabul üzerinden zorlayıcı etkisi vardır. Bu yaptırım gücüne sahip olan mekanizmaların, sistemin devamı için eşitsizliklerle ve ayrımcılıkla (ekonomik anlamda) stratejik uygulamalar geliştirmesi beklenir.“ *Bugünün uluslararası ve ulusal hukuku, genel olarak ayrımcılık yasağı ile yetinir görünmektedir. Çoğu düzenleme kağıt üzerinde varsayımsal bir eşitliği öngörmekte, devlete eşitliğin hayata geçirilmesine yönelik önlemler alması yükümlülüğü yüklememektedir. Bazı hallerde ise devletin bu tür önlemleri alma yetkisinin bulunduğu söylenmesi ile yetinilmektedir*” (Gül, 2012, s. 274).

Küresel dünyada, devletin uluslararası organizasyonlar aracılığıyla bütün toplumda hukuk başta olmak üzere deneyimlediği değişimin örneklerinden bir tanesi de Dünya Bankası ve birimlerinin yaptığı çalışmalardır. Bu örnek, uluslararası organizasyonun ve uygulamaların, toplumların ve devletlerin işleyişinde yarattığı değişimi anlamak için önemli örnektir. Finans Kurumu yaptığı araştırmalarda; hangi ülkenin, ne şekilde hangi kanunla, hangi yönetmeliklerle, hangi çalışma koşullarında, hangi haklarla ve kısıtlamalarla çalışması gerektiği konusunda araştırma çalışmaları yapar. İş yaşamında eşitsiz olan olguları atlayarak tamamen kar üretme mantığı ile hareket eden bu sistemde, iş gücünün ve ekonomik yapılarıdaki eşitsizliklerin, izlenmesine ve denetlenmesine rağmen daha kalıcı hale gelmesine hizmet eden bir sistem görüntüsüne gelir. Hukukun küresel piyasada iş gücü üzerinden yaptığı düzenlemeler, hukukun içeriğinin ne şekilde düzenlendiğiyle ve düzenlendiği dönemle ilgili önemli ipuçları verir. Dahası, iş hukukunda değişiklik yapmak amacıyla düzenlemeler yapmak ile emek sürecinde meydana gelen değişimler arasında bağ vardır çünkü kapitalizmin var olması için en gerekli olan durum, iş gücü üzerinde tam anlamıyla bir denetim sağlanmasıdır. Bu denetimi sağlamak için güvencesizliğin hukukunu var etmek, kapitalizmin doğal reflekslerinden bir tanesidir. Çünkü varlığını korumak, etkisini ve gücünü arttırmak için kapitalizm tıpkı bir insan gibi tepki göstererek, kendisine engel olabilecek ya da yavaşlatacak örgütlü, sendikalı işçi hareketinin varlığını azaltmaya çalışıyordu. Kapitalizm, var olması için sürekli rekabet etmesi gereken bir sistemdir. Baskıyı üzerinde istemeyen kapitalizm, baskıyı kendini güçlü kılabilmek için önündeki engellere karşı ve onların üzerinde bir denetleme ve kontrol aracı haline getirerek kullanır (Özveri, 2012, s. 168). Burada hukuk kurallarının bireyler üzerinde, kapitalist sistemin devamı için, caydırıcı ve yönlendirici olmak adına baskıcı etkisinden bahsedilebileceği gibi, bireyler tarafından kabul edilerek üretilen tarafı da atlanılmamalıdır. Çünkü yargı, adalet sistemi, yasalar sadece yazılı kurallar dizini değildir. Hukuka ilişkin bu kavramlar, yaşamda gerçek durumlarla ilişkilendirilen, yaşama uygulanan bir süreçler bütünü olarak, toplumdaki herkese belli bir yapıyı ve düşünceyi benimsetmek için kullanılır. Yasayı ortaya koyan ve yasayı üreten bütün mekanizmaların ideolojilerinin cisimleşmiş hali olarak ortaya çıkan yasal içerik, hazırlanıp uygulanan yasalardaki yerleşik mitoloji haline de gelir. Endüstriyel toplumlarda da, bu düzenleyici yasalar toplumun ideolojisini, sınıf yapısını, toplumsal karakterini yansıtarak, daha fazla kamu yararına

söylemiyle, meslek gruplarına, partilere ve firmalara daha fazla güç vermeye hizmet eder (Illich, 2011, s.107).

Korumacı devlet mekanizmasının, toplumun devamı için uyguladığı kuralların tersine, kapitalizm baskıyı, yeri geldiğinde her şeye karşı, kendi devamı için kullanır. Devletlerin, üzerindeki baskıcı durumda olan ve onları denetleyen uluslararası kuruluşlar ile ilişkisinin benzerinde, devletlerde kendi toplumsal yapılarının içerisinde çoğu zaman baskı unsuru olarak kullanılmaktadırlar.

III. ULUSLARARASI DÜZENLEMELER VE ÇOCUK EMEĞİ

Çocuk emeğinin kullanımının sakıncalarına dikkat çeken ve engellenmesine yönelik çalışmalar yapan, özellikle Avrupa merkezli, Türkiye'nin de dahil olduğu birçok kuruluş ve bunların yaptığı bir çok hukuksal düzenleme vardır. Hangi ülkelerde öncelikli olarak ortaya çıktığı, hangi kuruluşların, hangi amaçla neyi hedefleyerek çocukların haklarına ve çalışma durumlarına ilişkin hangi düzenlemeleri yaptığı arasındaki bağ, ülkelerin ekonomik ve siyasi konumlarının gelişmişliklerinin anlaşılması adına önemlidir. Ülkelerin, ekonomik gelişmelerine bağlı olarak bütün sistemin toplumsal üretim ilişkilerinin değişen yapısına göre adapte edilmesi, hukukun çocuklara ilişkin düzenlemelerini de gündeme getirmiştir. Hukuk kuramı bu noktada engelleyici ve / veya düzenleyici olma görevini üstlenmiştir. Bu uluslararası sözleşmelerde genel olarak kabul edilen, bireylerin doğdukları andan, 18 yaşına kadar çocuk olduklarıdır.

Günümüzde daha çok gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan çocukların çalışması durumu, dünyadaki birçok uluslararası kuruluşun bu durumu ortadan kaldırmak niyetli gerçekleştirdiği düzenlemelere rağmen, oransal anlamda belli dönemlerde azalsa da, tam anlamıyla ortadan kalkmamaktadır. Çocukların çalışma yaşamında yer alması, küreselleşen dünyanın, bütün ilişkilerini ekonomik temelli bir anlayışta yeniden organize etmesi ve ailenin sosyoekonomik dezavantajlı durumu dolayısıyla çalışma durumunun çoğunlukla çocuklar tarafından devralınması en önemli tekrar sebebidir.

Çocukların çalışma yaşamında yer almalarına yönelik olarak yapılan ilk düzenlemeler, Batı (Avrupa) temelli bir biçimde, erken kapitalistleşmiş ülkelerde oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler, hem çocuk haklarının ve çocuk emeğine ilişkin düzenlemelerin geçirdiği süreçleri, hem de toplumların üretim ilişkilerinin geçirdiği süreci anlama adına önemlidir. Bu konu başlığında yapılan ilk önemli düzenlemelerden biri; çalışma sürelerinin 18 saate kadar çıktığı, işgücünün içerisinde ölenlerin yarısını beş yaşındaki çocukların oluşturduğu İngiltere’de düzenlenen 1802 Tarihli “Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlığı Hakkında” adlı yasadır. Bu yasa, hukuksal olarak ilk defa çocukları yetişkinlerden ayrı olarak görmüş olması dolayısıyla önemli olmakla beraber, korunmasına da vurgu yapmıştır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012, s. 13). Bilinmesi gereken diğer düzenlemeler, yine aynı ülke içerisinde, 9 yaşın çalışma için alt sınır olarak belirlendiği 1833 Tarihli Fabrika Kanunudur. Bu düzenlemede 9 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaklanmış ifadesinin yanında, 9-13 yaş arası çocuklar için haftada 48 saat, 13-18 yaş arasının ise haftada 69 saatten fazla çalıştırılmaları yasaklanmıştır (Bakırcı, 2004, s.102). Çocukları yaşamı ve toplumun sağlığı için oldukça riskli bir durum olan çocuk çalışması, örnek düzenlemelere bakıldığında çocukların çalışma yaşamında yer almasını engellemekten çok, çalışma süreleri ile ilgili sınırları belirtmektedir.

Erken kapitalistleşmiş ülkelerden biri olan Almanya’da çocukların çalışmasına ilişkin olarak yapılan hukuksal düzenlemeler, İngiltere’deki düzenlemelerle hem içerik hem de dönem itibariyle benzerlikler göstermektedir. 1839 Tarihinde düzenlenen Fabrikalarda Genç İşçilerin Çalıştırılmasına İlişkin Kanunda, 9 yaş çalışma için alt sınır, çalışma süresi sınırı ise 10 saat olarak belirlenmiş, günde 5 saat okula gitme zorunluluğu getirmiştir. İlerleyen yıllarda 1853 yılında, gerçekleştirilen yasa ile yaş sınırı 12’ye yükseltilerek, 12 -14 yaş arası için çalışma süresi 6 saat ile sınırlandırılmıştır (Bakırcı, 2004, s. 104). Diğer bir erken kapitalistleşmiş ülke örneği olan Fransa’da ise, 1841 Tarihli Fabrika İmalathane ve Atölyelerde Çalışma düzenine ilişkin, çocuklara yönelik olarak düzenleme yapılmış ve “8 yaş” çalışma yaşı için alt sınır olarak belirlenmiş olup, tehlikeli olan işler için ise “16 yaş” yaş sınırı olmuştur. Bununla beraber, 8 -12 yaş arası için çalışma süresi 8 saat, 12 -16 yaş arası için ise bu süre 12 saat olarak düzenlenmiş olup, 13 yaşından küçük çocukların gece çalışması da yasaklanmıştır. Bu kanun, 1892’de yeni düzenleme yapılana kadar yürürlükte kalmıştır (Demir, 2010, s. 550-551).

Erken kapitalistleşmiş ülkelerde çocuk emeğinin kullanımına ilişkin olarak yapılan düzenlemeler, daha sonraki yıllarda yine Kıta Avrupa'sı temelli biçimde oluşturulan çocuk haklarına ilişkin düzenlemelerin ön düzenlemeleri konumunda olduğu için bilinmesi gerekmektedir. Çünkü daha sonraki yıllarda gerek BM tarafından gerek ILO tarafından oluşturulacak olan uluslararası hukuki düzenlemelerin ve beyannamelerin de oluşturulması yine Kıta Avrupa'sında gerçekleştirilecektir.

Çocukların, çalışma durumları başta olmak üzere, hayatlarındaki sosyal, fiziksel, duygusal ve ekonomik anlamda güç ve olumsuz durumlarla mücadelesinde ulusal ve uluslararası kuruluşlar birçok genelge kanun oluşturmuş ve projeler yürütmüşlerdir. Bu konuda çalışma yapan en önemli kuruluşlardan bir tanesi Birleşmiş Milletlerdir (BM)' dir. Çocukların yaşamına ilişkin ilk düzenlemelerden biri, 1924 yılında yayımlanan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesidir. *“Bildirge, çocuğa, maddi ve manevi normal gelişimi için gerekli araçların sağlanması için, herkesçe kabul edilen görevlerin dökümünü yapmaktadır. Cemiyet Bildirgesi, daha önce ebeveynlere ve hayırseverlere bırakılan ortak bir insanlık sorununun ilk resmi tanınmasıdır. Bildirge, Dünya'daki bütün çocuklara asgari bir özen gösterilmesi ilkesini esas almıştır”* (Bakırcı, 2004, s. 89). Bu sözleşmeden sonra, BM Çocuk Haklarına ilişkin olarak ek bir sözleşme yayınlamıştır. *“1956 yılında kabul edilen BM Kölelik, Kölelik Ticareti ve Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamaların Ortadan Kaldırılması Ek Sözleşmesi, 18 yaşından küçük çocuk veya gençlerin velileri veya vasileri tarafından, çalıştırılmak amacıyla karşılık uğruna veya karşılıksız başka kişilere verilmesi uygulamalarını yasaklamıştır”* (Bakırcı, 2004, s.89). 1956 yılında yayınlanan bu sözleşmeyi takiben birçok sözleşme yayınlanmıştır. BM' in çocuk haklarına ilişkin ve çocukların çalışması durumunun engellenmesine ilişkin diğer bir düzenlemesi 1959 yılında yapılmıştır. 1959 yılında hazırlanan Çocuk Hakları Bildirgesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası durumu göz önünde bulundurarak, çocuklar arasına ayırım yapılmamasına, doğum öncesi ve sonrası dönemde özel olarak korunmaları ve bakılmaları gerektiğine vurgu yapmaktadır (Müftü, 2001, s. 124).

Uluslararası düzenlemelerde kurallar, çocuklar için standart belirlenen yaş üzerinden anlatılmıştır. Çocuk haklarının hukuki görüntüsü, çocuğun ekonomik olarak refahının sağlanması üzerinden oldukça olumlu bir dille anlatılırken, çocukların çalışması durumu genelde bir bütün olarak, dezavantajlı durumlar içerisinde total bir açıklama içerisine

yerleştirilmiştir. Çocukluğun son bulduğu yaş olan 18 yaş ile kanunlara göre reşit olma arasında bağ vardır. Uluslararası sözleşmelerde çocukların çalışması birçok düzenleme ile engellenmesi amacı taşımaktadır. BM' in 1989 yılında Çocuk Hakları Sözleşmesini yeniden düzenlemiştir. Bu sözleşmede en göze çarpan madde, 32. maddedir. 32. Madde (Bkz. Ek1 s.128), kısmen de olsa çocuk çalışması ile ilişkilendirilebilir. Bu maddede çocuklarla ilgili olarak 18 yaşına kadar (çocukluğun sürdüğü yaş) çalışmasının sakıncaları, eğitime tam olarak dahil olamamasının dezavantajlarına dikkat çekmekten çok, çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte, eğitimine zarar verecek nitelikte çalıştırılmaması maddesi konulmuş, genel bir açıklama yapılmış, uygulamada zararlı nitelikte olan ve olmayan konu başlıklarında dikkat çekilmiştir (Alpar, 2002, s.5). Bu maddede, çocukların çalışması durumu, hukuki olarak ağır yaptırımlara tam anlamıyla bağlanmamış, bir takım boşluklar oluşmuştur denilebilir. 1989 yılında oluşturulan sözleşmenin çocukların dezavantajlı durumlarına dikkat çekme konusunda işlevsel uygulamaları oluşturamamasının ispatı olabilecek eleştiriler oldukça fazladır. Bazı taraflar sözleşmede 18 yaş sınırını eleştirerek, daha doğrusu sözleşmede 18 yaş sınırı üzerinden bütün bir halde, çocuğun yetenekleri ve kapasiteleri araştırılmadan tanımlanmasını eleştirmektedir. Diğer taraftan, erken gebelik, erken annelik, buna bağlı olumsuz durumlar gibi sıkıntıları anlatma konusunda yetersiz olmakla eleştirilmişlerdir. Son olarak belki de en alıcı eleştiri, Sözleşme ile oluşturulan kurallar bütününün, bütün ülkelerin kendi iç hukuklarında yer bulamadıkları ve uygulanamadıkları sürece hiçbir anlam ifade edemeyecekleridir (Erbay, 2013, s. 34-35).

Çocukların çalışma yaşamının içerisinde yer almasının engellenmesine yönelik olarak çalışmalar yapan kuruluşlardan biri olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulduğu günden günümüze kadar çalışan çocukların, çalışma saatleri ve çalışma koşulları ile ilgili birçok sözleşme yayınlamıştır. ILO ilk olarak 1919 yılında Sanayi Sektörü - Asgari Yaş Sözleşmesi, 1920 yılında Denizcilik Asgari Yaş Sözleşmesi, 1921 yılında Tarım İşlerinde Çalıştırılacak Çocuklar için Asgari Yaş Sözleşmesi, 1932 yılında Sanayi Dışı İşler için Asgari Yaş Sözleşmesi, 1936 yılında Denizcilik için Asgari Yaş Sözleşmesi, 1937 tarihli Sanayi Dışı İşler için Asgari Yaş Sözleşmesi (düzeltilmiş), 1959 yılında Balıkçılık için Asgari Yaş Sözleşmesi ve 1965 yılında Asgari Yaş Maden İşleri, uygulamalarını yayınlamıştır (www.ilo.org, 2013). Bu sözleşmelerin hepsinde içerik, çalışma yaşamının asgari düzenlemesine ilişkin olmakla beraber tam anlamıyla çocuk işçiliğinin kaldırılmasına yönelik değildir Bu

düzenlemelerin hepsi, çalışma durumunu ortadan kaldırmaktan çok, hukuki olarak işverenlerin çalışma yaşamındaki sorumluluklarının belirlendiği, çalışma durumlarının çocuklar için reşit olmadan önceki yaşta gerçekleşmesinin meşruluğunun belirlendiği yasalar dizisi olmuştur. İşverenler için, çocuk çalıştırılması durumunda daha riskli durumlardan kaçınılması için iki taraf için de kabul edilmiş bir anlam çizilmiştir.

ILO' nun çalışan çocuklarla ilgili olarak yaptığı düzenlemelerden biri 1973 tarihli istihdama ilişkin olarak, asgari çalışma yaşını düzenleyen 138 sayılı sözleşmedir. Bu düzenleme daha önceki yıllarda düzenlenen sözleşmeleri de gözeterek, daha genel ve kapsamlı, daha uygulanabilir bir şekilde düzenlenmiştir. On sekiz maddeden oluşan ILO' nun 138 sayılı asgari yaşa ilişkin sözleşmesi önceki sözleşmelerde belirtilen asgari 15 yaş sınırını, çok kötü koşullarda ekonomisi yeterince gelişmemiş olan ülkeler için 14 yaş sınırına çekilebilir olarak düzenlenmiştir (www.ilo.org, 2013). Birleşmiş Milletler' in Çocuk Hakları Sözleşmesine göre 18 yaşından küçük olan herkes çocuk kabul edilirken, ILO' nun yaptığı düzenleme çocukların çalışma yaşamındaki şartlarını düzenlemek için oluşturulmuştur. Çünkü dezavantajlı, kontrolsüz ve riskli durumların çocukların çalışma yaşamında yer alması durumunda sıkça gerçekleşmesi, işveren için başta olmak üzere, ekonomik sistemin ve üretim ilişkilerinin sağlıktan hukuksal süreçlere kadar maliyet getiren uygulamaları tecrübe etme riskini barındırmaktadır.

Uluslararası diğer bir kuruluş olan Avrupa Konseyinde ise, çocukların çalışması durumunun engellenmesiyle ilgili olarak Avrupa Sosyal Şartının 7.maddesi düzenlenmiştir. “*Avrupa SŞ, en az çalışma yaşı olarak, 15 yaş kuralını benimser (m.7 bent 1). Bununla birlikte, aynı düzenleme; istisnaen, 15 yaşından küçüklerin hafif işlerde çalıştırılmasına olanak tanır. Ancak, 15 yaşından küçüklerin çalıştırılabileceği bu tür işlerin, çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmaması gerekir (Avrupa SŞ m7 bent 1)*” (Centel, 1990, s. 127). Çocuklar burada yaş olarak mesleki birikim sağlamak için, kendi gelişimi için çalışan kesim olarak algılanmış ve bu da çalışma durumunun ortadan kalkmasını algısal olarak normal/faydacı bir durum olarak algıladığı için engellemiştir.

Çocukların çalışması durumu, çok sık bir şekilde çocuğun eğitim yaşamından kopup iş piyasasında tamamen yer alması ve bu piyasada yetişmesiyle olur. Çocuğun

çalışması durumu, çok erken yaşlarda 10 yaş altında dahi olmak üzere görülmektedir. Bu çok ağır koşullara ilişkin düzenlemeler, yapılan düzenlemelerin toplamı içerisinde büyük bir ağırlığı olmasına rağmen, çocuk statüsündeki kişilerin çalışma yaşamında, hayatına zarar vermeyecek ve gelişimini engellemeyecek şekilde çalışmalarına izin verildiği görülmüştür. Bu durumda 18 yaşına kadar çocuk olarak çalışması sakıncası olan bir durum olarak görülmemektedir.

Çocukların çalışması durumunun engellenmesine yönelik olarak sadece hukuksal anlamda hakların ediniminin üzerinden bir çözüm önerisi geliştirilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda, İnsan Hakları Kavramının içerisinde çocukların haklarının kullanılabilmesi için çocukların önce öznel bir şekilde tanımlanmış olmaları gerekmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve diğer uluslararası sözleşmelerdeki hakların düzenleniş biçimine ilişkin sorunların varlığının yanı sıra çocuk hakları sözleşmesi, düzenlenen hakların öznesinin olmamaklığıyla ayırt edilebilir. Sözleşmenin merkezinde aslında siyasal olarak varlığı tam anlamıyla kabul edilmeyen bir özne yer almakta ve bu özne'ye anne babası / yasal vasisi, bunların yokluğunda da siyasal otoriteler dolayısıyla seslenilmektedir. Diğer sözleşmelerde hakların kullanılması ve ihlal edilmesiyle ilgili tüm süreçlerde hak öznesi ve devlet şeklinde doğrudan iki taraf söz konusu iken çocuk haklarının düzenlenişinde aile/yasal vasisin konumu siyasal olarak oldukça ilginçtir. Hakların korunması ve kullanılabilmesi bu mekanizma olmaksızın mümkün değildir. Öte yandan çocuğun zimmelenildiği bu mekanizma hak ihlali de gerçekleştirilebilir olduğu varsayılmıştır. Yani çocuklar söz konusu olduğunda ihlal hem siyasal otoriteden hem de bu otoriteler karşısında çocuk adına konuşması beklenenlerden gelmektedir. Bu noktada çocuğun oldukça özelleştirilmiş ve aileye kilitlenmiş bir fenomen olmaktan çok doğrudan siyasal müdahalelere çok daha fazla açık bir biçimde tarif edildiğini görmekteyiz. Çocuk adına konuşma ve karar alma hakkına sahip olanların aynı zamanda hak ihlalcisi olabildikleri bir düzlemde çocuğun haklarının gerçek anlamda tanınıp tanınmadığı tartışılması gereken bir başlıktır (Sarı, 2014, s. 68).

Hukuk, dayanağını toplumsal gerçeklikten alması dolayısıyla, toplumun devamını sürdürmesi için sistemin gerekliliklerinin işlevsel olması için çalışmaktadır. “ *Hukukta amaç, belli ve somut bir topluma düzen getirmek olduğuna göre, o toplum içinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını, toplumun doğal gelişimini, onun sosyal yapısını düzenleme sırasında dikkate alınması zorunludur; aksi halde öngörülecek ilişki biçimlerinin gerçekleşmesi, hukukun yürürlük kazanması olanaksızdır. Öyle ki, bu açıdan bakıldığında sosyal gerçekliğin, bu gerçekliği meydana getiren örf ve adet, ekonomik ilişkiler, güç ilişkileri gibi toplumsal olay ve*

olguların hukukun oluşumunda onun kurallarının içeriğini adeta bir zorunlulukla belirlediği görülür” (Aral, 2000, s.69). Devlet – iktidar, resmi söylemini hukuk ile meşrulaştırmaktadır. Devletin de piyasa gerekliliklerinin sağlanması görevini üstlenmesinden dolayı, çocuklar merkezden oldukça uzakta bir noktada, bu sistemin devamına katkı sağlayacak bir şekilde konumlanmaktadır. Çocukların çalışmasına ilişkin olarak oluşturulan hukuksal düzenlemelere bakıldığında, asıl amaç, sistemin devamının sağlanmasıdır. Yoksulluk, çocuğun çalışma durumu, piyasa gereklilikleri, ailenin söz sahibi konumda olması, durumlarının hepsinin toplumsal yaşamın kendisi olmasından ve hukukun da kaynağını toplumsal yaşamdan olmasından dolayı, hukuk burada düzenleyici bir görevde, çocuğu merkeze almaktan çok, sistemin devamına hizmet eder görünümündedir. Erken kapitalistleşmiş ülke örneğinden, günümüz global toplumlara kadar, çocukların çalışma yaşamında yer almasına ilişkin düzenlemeler, çalışma durumunun ortadan kaldırılmasından uzaktadır çünkü yoksulluk bu olguyu üretmektedir. Yoksulluğa ilişkin durumun ortadan kalkmaması nedeniyle çocukların çalışma yaşamında yer alması realitesi devam etmekte, hukukta bunun yeniden üretimine katkı sağlamaktadır.

IV. ULUSAL DÜZENLEMELER VE ÇOCUK EMEĞİ

Çocukluk, sadece bireysel anlamı olan bir dönem değildir. Bireyin, toplumda karşılaştığı her toplumsal olgu, bir gerçeklik ve süreç içerisinde meydana gelmiş diyalogların ürünüdür. Bu olgular, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamlara sahiptir ve çoğulcu ve ortak bir kabul edilmişliği olan hukuk kurallarını da oluşturmuştur. Toplumsal olguların hukuku oluşturmaları, hukukun kaynağını toplumsal yaşamdan aldığı gerçeğini de göstermektedir.

Çocukların çalışması da, toplumsal olguların geriliminde ortaya çıkan ve tekrarlanan bir sosyolojik gerçeklik olarak, birçok ülkede geçerliliğini korumaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu olan çocukların çalışma yaşamında yer alması, Türkiye’de de önlenmesi ve kontrol edilmesi amacıyla birçok yasada düzenlenmiştir. Uluslararası gelişmelerden etkilenecek ve faydalanarak, kendi iç uygulamalarını oluşturan Türkiye, bu uygulamalarla, çalışan çocuk sayısını azaltmıştır ama halen resmi rakamlarla bir

milyona yakın çocuğun, birçok sektörde emeğinden faydalanılmaktadır. Toplumsal yaşamda oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olan İş Kanunu, çocukların çalışması ile ilgili düzenlemeleri de içermesi adına önemlidir. Kanunda, on sekiz yaşına kadar olan birey, çocuk olarak kabul edilmiştir ama on sekiz yaşının altını sınıflandırarak bazı yaş grupları için istisna durumları ve düzenlemeleri barındırmaktadır.

İş Kanunu'nda "çocuk işçi" ve "genç işçi" kavramlarına yer verilmekle birlikte bu terimler kanunda açıkça tanımlanmıştır. Bununla birlikte İş Kanunu'nun 71. Maddesinin 3. Fıkrasında "On sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile on beş yaşını tamamlamış, ancak on sekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, on dört yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler, on altı yaşını doldurmuş fakat on sekiz yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit işlerde çalıştırılabilecekleri ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir" hükmüne yer verilmiştir. Böylece, çocuk ve genç işçi ayrımının benimsendiği ve on beş yaşın altındakilerin çocuk on beş yaş ile on sekiz yaş arasındakilerin genç işçi sayıldığı açıklığa kavuşturulmuştur (Bozkurt Gümrükçüoğlu, 2013, s. 485).

İş Kanununda da açıkça görüldüğü gibi çocuk, yaşa bağlı bir ayrışma yapılarak, çalıştırılabilecek genç işçi ve çocuk işçi olarak tanımlanmıştır. Bu çocukların çalışabilecekleri alanlar ve çalışma yaşamlarına ilişkin detaylar da, ilgili kurum (Bakanlık-ÇSGB) tarafından çıkarılacak yönetmelik hükümlerine bağlanmıştır. Çocukların çalıştırılabilmeleri – çalışabilmeleri ile ilgili olarak yapılacak işin niteliğinin hafif ve çocukları zorlamayacak işler olabileceği belirtilmektedir.

Çocuğun çalışması ile ilgili diğer bir düzenleme, 3308 Sayılı Mesleki Eğitim ve Çıraklık Kanunudur. Çıraklık Kanunu, içeriği itibariyle eğitim kurumları ve aile gibi işverenden hariç diğer aktörler de, çocuk emeğinin kullanımı konusunda karar verici, denetleyici rolleri üstlenmiştir. Federal Alman Eğitim Sisteminin bir bölümü olan 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Yasası, 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun, uygulama alanı ve aralığı olarak, 12 – 18 yaş arasındaki, 13 yaşını doldurmuş 19 yaşından gün almamış, ilkokulu bitirmiş, sosyal güvenlik sisteminden muaf bir şekilde haftanın üç günü işletmede, nitelik kazanmak amacıyla beceri (mesleki) eğitim gören çocukları kapsamaktadır. Okul ile bağı kesilen çocukların, okulla mesleki eğitim aracılığıyla yeniden bağlantı kurulması amacıyla, İş

Kanunu kapsamı dışında kalan çocukların, çalışma yaşamında ilişkilerini düzenlemek amacıyla hazırlanmıştır (Erder Köksal ve Lordoğlu, 1993, s. 23).

Çocuk yaşamına ve haklarına ilişkin olarak, yasal düzenlemelerin referans noktası olarak kabul edilen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, 18 yaşına kadar olan herkes çocuk kabul edilir. Bu kabul, çocuğun içinde bulunduğu dönemin yetişkinlerden farklı bir dönem olarak kabul edildiğine, bedensel, fiziksel, psikolojik ve bilişsel olarak olumsuz koşulların bu dönemde var olmasının, tüm hayatlarını olumsuz etkileyeceğine vurgu yapmaktadır. Çocuğun çalışması durumu ise bu riskleri fazlasıyla barındıran olumsuz bir durumdur. Çalışma yaşamı yetişkinler için bile kendine has riskleri barındırır. Çocuk gelişim özelliklerinden dolayı bu risklere daha açıktır ve oluşacak öngörülen veya öngörülemeyen tehlikeli durumlarda, bunun sonuçlarının çocuklar üzerindeki etkisi daha kalıcı ve ağırdır.

Türkiye, çalışan çocukların korunması, çocuk işçiliğinin kötü biçimlerinin azaltılması, çocuk çalışmasının engellemesi ile ilgili yapılan birçok uluslar arası düzenlemeye dahil olmuştur. ILO ve Türkiye arasında bu konuda birçok düzenleme yapılmıştır. “18 yaş altı” çocukların “istisna” olarak gösterilen çalışma durumlarının, sürekli hale gelmiş olması ve düzenlenmesi dikkat çekicidir. *“Türkiye'nin de imzaladığı Birleşmiş Milletler' in Çocuk Haklarına dair sözleşmesinin 1. Maddesine göre, 18 yaşına kadar her insan çocuktur. Medeni Hukuktaki rüşt yaşı dikkate alındığında, 18 yaşını doldurmamış olan herkes “küçük” olarak adlandırılmaktadır. ILO' nun 87. Genel Konferansında kabule edilen 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan kaldırılmasına ilişkin acil Eylem sözleşmesinde “çocuk” terimi ile 18 yaşın altındaki herkes ifade edilmektedir”* (Karaman ve Özçalık, 2007, s. 32).

Yapılan uygulamalar ile işyerlerinde ve çalışma sürelerinde düzenlemeler yapılarak çalışma durumundaki ağır – riskli koşullar kontrol altına alınmaya çalışılmış, böylece çocuğun çalışması durumunu ortadan kaldırmaktan çok “çalışma durumunun” devam etmesine hizmet edilmiştir. Benzer şekilde İş Kanununun ilgili maddesinde (71.madde), yaş ile ilgili düzenleme yapılarak, on sekiz yaş altı genç işçi olarak kabul edilmiş, yani çocukluğun alt sınırı olarak on beş yaş belirlenmiştir. On beş yaş altı çalışma için yasaklanırken, bazı durumlarda hafif işler başlığında on beş yaş altına da izin verilebilir denilerek, aynı maddede

birçok farklılık ve değişiklik barındıran bir durum oluşmuştur. İş Kanunu ve Medeni Kanun'da çocukların çalışması ile ilgili durumlar ayrıca ifade edilmiştir. *“Türk Medeni Kanunu'na göre de; 15 yaşını doldurmayanların küçük kabul edilip kendi filleriyle hak edinip borç altına giremeyecekleri, kural olarak kısıtlı olmayan ve temyiz kudreti bulunup 18 yaşını dolduranların tam fiil ehliyetine sahip olacağı ancak bu iki yaş dilimi arasında küçüğün evlenmesi durumunda veya kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınması durumunda hak ve yükümlülük edinebileceği kabul edilmiştir (TMK (m.12))”* (Urhanoglu Cengiz, 2012, s. 206). Aynı konu yaş üzerinden yine benzer şekilde ifade edilmiş olup, tehlikeli işler açısından bir farklılık belirtilmiştir. Bu farklılık tanımlaması ile beraber aynı zamanda, çalışan çocuğun kim olduğu açık biçimde tanımlanmıştır. *“On sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile on beş yaşını tamamlamış, ancak on sekiz yaşını tamamlamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, on dört yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırulabilecekleri hafif işler ve Çalışma Koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan bir yönetmelikle belirlenmiştir. Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları hakkında yönetmelik 06.04.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikte “genç işçi”, 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış; “çocuk işçi”, 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi olarak tanımlanmıştır”* (Şakar, 2011, s. 56).

Türkiye’de çocukların çalışma yaşamında yer almasının sakıncaları ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak en geniş ve kapsamlı düzenlemeler ILO sözleşmeleridir. ILO sözleşmelerinin yorumlanmasını Türkiye’deki ilgili yasalarla karşılaştırma yaparak yorumlamak, daha açıklayıcıdır. ILO sözleşmelerinde genel bir açıklama ile çocuk; gelişimini zarara sokabilecek her türlü aktiviteden uzak durması gereken birey olarak anlatılmıştır. ILO kanunlarında ise daha çok çalışan çocuğun iş’ teki durumu korunmaya çalışılmıştır.

Türkiye için 01/ 11/ 1999 tarihi itibarıyla yürürlükte olan 1973 tarihli ve 138 Sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmenin 2.maddesinin 1.fıkrası ile söz konusu sözleşmeyi onaylayan “Üyelere” bir “istihdama ya da çalışmaya kabul için asgari yaş” belirleme yükümü getirirken aynı maddenin 3.paragrafı bu yaşın “zorunlu öğrenimi tamamlama yaşının altında ve her halükarda 15 yaşın altında” olamayacağını öngörmüştür. Ancak getirilen istisnalar ile bu yaş 12’ye kadar inmektedir. Hatta 15 yaşını bitirmiş olmasına karşılık zorunlu eğitimi sona ermemiş olan kişilerin de çalışması kanuni düzenleme ile mümkün kılınabilmektedir. Çocuk emeği sömürsünün boyutlarını bu tablo yeterince ortaya koymaktadır. Sözleşme, gençlerin sağlığını, güvenliğini ya da

ahlakını tehlikeye sokan işler içinse, bu asgari yaş sınırını 18 olarak belirlemiş ve fakat gerekli şartları göstererek -genç kişilerin faaliyet dalında özel eğitim görmüş olması ve sağlık, güvenlik ve ahlakın tam olarak korunması - bunun da istisnasını belirtmiş ve söz konusu yaşın 16'ya indirilebileceğini öngörmüştür. 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması Acil Eyleme İlişkin Sözleşme ise doğrudan asgari çalışma yaşı öngören bir belge değildir. Ancak 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak kabul etmesi bu sözleşme için geçerli olan asgari çalışma yaşının 18 olmasını sonuçlamaktadır. En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini tarif eden bu sözleşme, bunlara sebep olan şartların ortadan kaldırılması için devletlere alınması gereken önlemleri “program hükümler” şeklinde göstermektedir. Burada işaret edebileceğimiz en önemli noktalardan biri Sözleşme'nin ÇHS' ye paralel olarak on sekiz yaşın altındaki herkesi çocuk olarak kabul etmesiyle 138 Sayılı Sözleşme' de öngörülen asgari çalışma yaşına ilişkin istisnaları içermeyerek bu sözleşmeden bir adım öteye geçmesidir (Ertan, 2008, s. 182- 183).

Ulusal düzenlemelerde, çocuk emeği kullanımının önlenmesinden çok, yasal olarak çalışma çerçevesinin çizilmesi adına yapılan düzenlemelerden bir tanesi de, ÇSGB tarafından 21 Şubat 2013 tarihinde yayınlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'tir. Bu yönetmelik, ILO' nun 138 Sayılı Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesi ile kıyaslandığında, çalışma yaşamında çocukların yaşlarına ve yaşa bağlı olarak kısıtlama getirilen sektörlerin, serbestliğine ve genişlemesine neden olabilmektedir. 21 Şubat 2013 tarihli, 28566 sayılı Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikte düzenlenen Ek-2 başlığında (Bkz. Ek 2, s.129), 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin çalıştırılabilecekleri işler düzenlenerek açıkça belirlenmiştir. Selüloz üretimi işlerinden, kiremit tuğla, ateş tuğlası işleri ile boru pota, künk gibi inşaat ve mimari malzeme işlerine kadar oldukça zararlı, meslek hastalığı ve çalışma güvenliği açısından riskleri içeren sektörlerde 16 -18 yaş aralığındaki çocukların çalışmasına izin verilmiştir. Ayrıca Ek 2'nin içindeki Ek 3' ünde çizilen çerçeveye bakıldığında, oldukça ağır çalışma şartları altında ve tehlikeli sektörlerde çocukların emeğinden faydalanılması mümkün görünmektedir. Aynı Kanunu'nun, aynı sayılı yönetmeliğinin 2. maddesinde; çocuklar izin verilen yaş aralığında olsalar da deneyim ve dikkat eksikliğine bağlı olarak ve birçok olumsuz şartlardan dolayı, 18 yaşını doldurmamayan işçiler çalıştırılmaz düzenlemesi de yer almaktadır. (www.resmigazete.gov.tr, 2013).

Ulusal ve uluslararası düzenlemelerde çocuk çalışması durumu incelendiğinde, engelleyici ve sürekli olarak yeniden düzenleyici durumlara rağmen durum ortadan kalkmamaktadır. Çocukların çalışması, bir sistem sorunudur ve iktidarın kendini her seferinde

yeniden inşasında, ekonomik ilişkilerin sürekliliğini sağlaması gerekmektedir. Ekonomik ilişkilerin kendini yeniden üretmesi için herhangi bir kısıtlamayı yaşamaması gerekir. Hukuksal düzenlemeler burada, siyasi iktidarın, ekonomik ilişkilerin devamını sağlama önceliğini yerine getirecek düzenlemeleri sıkılaştırırken, dışında kalan düzenlemeleri esnekletmektedir. Kapitalizmin, esnekliğinin en büyük yaratıcılarından biri de hukuki düzenlemeleridir. Uluslararası düzenlemelerde, on sekiz yaş öncesi herkes çocuk kabul edilip, bu dönemdeki herkesin korunması gerekliliği anlatılırken, sistemin devamı için fayda ilkesi sağlanacağı zaman, on sekiz yaş öncesinde çalışabilme durumu öne çekilebilmiştir. Üretim ilişkilerinin, sadece kar amaçlı bir şekilde ilerlemesi, ailenin yoksulluğu ile birleşince, çocuğun kendine fayda sağlaması için çalışması gerçekliğini ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist toplum yapısında çocuk, çalışması yönünde teşvik edilmektedir ve hukuk kurallarının da buna hizmet edecek şekilde olması, on sekiz yaş sınırını fayda başlığında doğal olarak esnetmektedir. Çocuk emeğinden faydalanılması, hukuksal düzenlemelerle kendine meşru zemin bulan esneklikle, sürekli hale gelmiştir ve yapılan bütün düzenlemeler genel sistemin işleyişini bozacak risklerin engellenmesi şeklinde oluşmuştur.

SONUÇ

Yaşamın en temel evresi olan çocukluk; zihnin hazır bulunuşluk açısından en verimli dönemi olmasının yanında, bireyin kişiliğinin oluştuğu, statüsünün, toplumdaki ekonomik, siyasal ve kültürel konumunun belirlendiği bir dönemdir. Sosyolojik bir kavram olan çocukluk, içerisinde siyasi, ideolojik, ekonomik anlamları barındırması nedeniyle, nötr bir süreç değildir. Toplumsal yaşamda, çocukların hayatı üzerinde söz sahibi olan birçok toplumsal aktör vardır. Toplumsal yapıların farklı olmalarına bağlı olarak, çocukların hayatları üzerinde söz sahibi olan aktörler kimi toplumda çocuğun faydasını sağlayan konumda olurken, bazı aktörler, kimi toplumda çocukların çalışma yaşamında yer almasının sağlayıcıları konumuna gelmektedir. Siyasi yapı tarafından toplumsal üretim ilişkilerinin içerisinde kurulan bu sistem, her toplumun kendine has kültüründe şekillenen, çocuk emeğinin uygulayıcısı ve koruyucusu olan gerilimli kurallar bütünüdür. Çocukların çalışması, bireysel ve toplumsal gelişim açısından risk barındıran bir olgudur. Bu olgu tarihsel süreçte, dünya ve Türkiye örneklerinde, birçok değişiklik yaşamıştır. Her iki başlıktaki örneklerde, çocuk emeği, sistemin devamının sağlanması için çocuk tarafından yerine getirilen, hukuk, siyasi yapı, aile, eğitim ve bunların otoriter uygulamalarıyla kontrol edilen, çok odaklı gerilimlerin ortasında kalmış bir kavramdır. Çocuğun çalışma yaşamı içerisinde yer alması, yaşadığı olumsuzlukların arasında en ölçülebileni olması dolayısıyla daha görünür bir kavramdır. Çocukların çalışmasının en önemli sebeplerinden biri aile yoksulluğudur ve çocuklar çalışma yaşamının içerisinde kalarak ailenin yoksullukla mücadelesinde önemli aktörler konumunda gelmektedirler. Çocuklar bu noktada çalışma yaşamının içerisinde yer alarak, ailenin toplumla ve ekonomik yapıyla olan gerilimli ilişkisinde, sistemin içinde erimekte ve toplumsal üretim ilişkilerine katkı sunan bir özne konumuna gelmektedir.

Çocuğun içerisinde bulunduğu en büyük gerilimlerden biri eğitim sisteminden kaynaklanmaktadır. Eğitim, algısal olarak bir an önce çalışma yaşamında yer alınması gerekliliğini vurgular. Her şeyin, her bilginin piyasada bir karşılığının olması gerekliliği mantığıyla hareket etmeye başlar. Kapitalizmin yeni görüntüsü, mesleki eğitim alanında geniş alternatifler sunarak ve bunun yanında geleneksel değerleri güçlendirerek, hem teknik anlamda, hem de kabul edilmişliği sağlamak için bilişsel ve duygusal olarak bu durumu hazırlar. Eğitim sisteminin çocuğun çalışma yaşamında yer almasıyla ilişkisi oldukça

kuvvetlidir. Eğitim, ideolojik ve siyasi anlamı olan çok güçlü bir birey inşa etme sürecidir. Ekonomik sistemin işleyişinin daha sistematik hale gelmesi için, sistemin gerektirdiği bir işgücüne ihtiyaç vardır. Eğitim de bu süreç de, iş öncesi hazırlık dönemi hazırlayan bir konuma gelmiştir. Yeni eğitim sisteminde, meslek liselerinin tercihini oldukça yüksek oranda kalması, çalışmada vurgulanmış olan açık lise olgusunun görünür olması da bunu kanıtlar görülmüştür. Mesleki Eğitim olgusunun çocuk emeğinin kullanımının önemli bir sağlayıcısı olmasının yanında, eğitimin kapitalist sistem içerisindeki konumunun metalaşması çocuklar için farklı bir gerilim anlamı da kazanmıştır. Çocuğun çalışması, satın alma gücünün “ekonomik sahipliğe” eşitlenmesi, insanın haklarından biri olan, eğitim hizmetlerini satın alınabilir duruma getirdiği için ailenin ve dolayısıyla çocuğun yaşadığı yoksulluk buna erişimi sınırlandırmıştır. Çocuğun çalışma yaşamının içerisinde yer almasıyla yaşadığı en önemli dezavantaj, eğitim ile kazanılacak ideal ve kalifiye olarak sunulan statünün çocuğun ulaşamayacağı bir konuma gelmesidir. Toplumdaki ekonomik olguların, çocuk emeğinin en büyük sağlayıcılarından biri olmasıyla yarattığı gerilim, iş ve meslek yapısının kapitalist – küresel istihdam yapısının yarattığı gerilimle birleşince çocukların çalışması, eğitim ile önlenmekten çok sistematik hale gelmektedir. Eğitimin içeriğinin ve niteliğinin birey odaklı biçimde organize edilmemesi, çocukların zihinlerinde çalışma fikrini meşrulaştıran, çocukları toplumsal üretim ilişkilerinin ucuz işgücü konumuna getirmektedir. Mesleki eğitimin içeriğinin piyasadaki işgücünü sağlayan bir süreç olmaması, alan mezunlarının ilgili alandaki istihdam oranlarının düşüklüğü bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Çocuğun çalışması sonucunu oluşturan diğer bir gerilim de hukukun sebep olduğu gerilimdir. Hukuk, çocukların çalışma şekli, çalışma yaşı, çalışma sürelerine ilişkin düzenlemelerde denetleyici görevini üstlenmiş görünmektedir. Edebiyat nasıl belli bir akım, belli bir dönem etkisinde oluşuyorsa ve o dönemin adını alarak anılıyorsa, benzer durum hukuk için de geçerlidir. Toplumsal ilişkilerden kaynağını alan hukuk, toplumsal ilişkilerin ne şekilde düzenlenmesi gerektiği konusunda meşrulaştırıcı görev üstlenmiştir. Toplumsal üretim ilişkilerinin ekonomik bir anlamı olduğu kadar siyasi bir anlamı da vardır. Sermayenin kısıtlanmaması, rahat hareket edebilmesi için, işgücü yapısının, dönüşümlere hızlı cevap verebilmesi gerekir. Eğitim, çocuğun çalışması fikrini oluşturan ön süreç olarak buna katkı sunarken, hukuk bütün gerilim odaklarını uzlaştırma görevini yerine getirmektedir. Bu

noktada hukuk, caydırıcı olmaktan çok, siyasi karar alma mekanizmalarının içerisinde, siyasi mekanizmanın sağlayıcısıdır.

Merkezinde insan – emek kavramının olmadığı bütün toplumsal üretim ilişkilerinde, eşitsizlikler en kalıcı şekliyle tecrübe edilir ve genetik bir şifre gibi kuşaklar arası aktarılır. Çocuk emeğinin kullanımı sistem tarafından üretilen bir olgudur ve iş yaşamı, yoksulluğu, hukuksal olarak uzlaştırıcı denetim mekanizmalarını kendi üretimi için bir fırsat olarak görür ve çocuk emeğini kaçınılmaz olarak kullanır. Bu toplumsal sorunun çözümü, sadece hukukun yaptırım gücüyle engellenemez. Sistem sorunu olan çocuğun çalışması durumu, yoksulluk, eğitimin algısal olarak hazırlaması ve hukuksal olarak da esnek uygulama biçimlerinden dolayı, ailenin ve çocukların zorlanmadan kabul ettiği ve devam suretiyle yeniden ürettiği olgu haline gelir. Çocukların çalışma yaşamında yer alması, çocuğun tercihi olan bir durum olmamasına, ulusal ve uluslararası hukuk kurallarında, gelişim psikologlarının ve eğitimcilerin görüşlerinde, on sekiz yaşının altındaki herkes çocuk olarak kabul edilmesine rağmen çocuk emeğinden faydalanılması durumu geçerliliğini korumaktadır. Bu geçerlilik, çocukları çevreleyen gerilim odakları ile sistematik biçimde üretilmektedir. Ailenin yoksulluğu, eğitim sisteminin yaratmaya çalıştığı insan, eğitim sürecinin meslek sahibi olmayı kalıcı olmayan / belirsiz bir alanda gerçekleştirme çabası, bunun sağladığı motivasyonsuzluk, hukuksal düzenlemelerin çocuğu merkeze almaktan uzak, tamamen toplumsal üretim ilişkilerinin devamını sağlaması etmenlerinin hepsi bir bütün içerisinde, çocuk emeğine talebi yaratır ve bunu yine aynı gerilim odaklarında sürekli hale getirir. Ekonomik ve siyasi boyutu olan toplumsal bir sorun olan çalışan çocuklar işgücünün içerisinde gittikçe görünmez hale getirir. Bu görünmezlik, çocuk emeğinden faydalanılması ve ortadan kaldırılması durumunu da ortadan kaldırır.

Çocuk emeği kavramı, toplum içerisinde, ekonomi politikaları, siyasi uygulamalar, hukuk kuralları, eğitim sistemi, mesleki eğitim, göç, işgücünün değişen yapısının her birinin hem tek başına hem de diğer süreçlerle bütünleşmiş ilişkisinde üretilmektedir. Çocukların emeğinin, işgücü içerisindeki var olması ve ihtiyaç duyulması, hem bireysel anlamda istismar, iş kazaları, fiziksel, biyolojik, psikolojik ve mental gelişim bozukluklarını sebep olduğu gibi, emeğin ucuzlamasına ve bu yönde talebin de sürekli canlı kalmasına neden olmaktadır. Siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki bir çok gerilimin birleşiminde

merkezde bir sonuç olan çocuk emeğinden faydalanılması gerçekliğinin çözümü, yine bu gerilim odaklarının, çözüm mekanizması olarak çalışmasıyla çözülebilir. Çünkü çocukların çalışması gerçekliği, bu gerçekliği meydana getiren sistemin mekanizmalarının içerisinde çok boyutlu olarak çözülebilir.

Ekler

Ek:1

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Madde 32

1 Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler.

2 Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri gözönünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar.

- a** İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tesbit ederler;
- b** Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar.
- c** Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.

Ek 2:

21 Şubat 2013 PERŞEMBE

Resmî Gazete

Sayı : 28566

YÖNETMELİK

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığından:

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN ÇALIŞTIRILMA USUL VE

ESASLARI HAKKINDA YÖNETMELİKTE DEĞİŞİKLİK

YAPILMASINA DAİR YÖNETMELİK

MADDE 1 – 6/4/2004 tarihli ve 25425 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 4 üncü maddesinde yer alan “Ağır ve tehlikeli iş” tanımı yürürlükten kaldırılmıştır.

MADDE 2– Aynı Yönetmeliğin 5 inci maddesinin dördüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve aynı maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.

“Çocuk işçilerin çalışmasına izin verilen hafif işler Ek-1’de, genç işçilerin çalışmasına izin verilen işler Ek-2’de ve 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin çalıştırılabileceği işler Ek-3’te belirtilmiştir.”

“Çocuk işçiler Ek-1’de, genç işçiler Ek-1 ve Ek-2’de ve 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçiler ise Ek-1, Ek-2 ve Ek-3’te yer alan işler dışında çalıştırılmaz.

Ayrıca yaş kayıtlarına bağlı olarak müsaade edilen işlerden olsalar dahi hazırlama, tamamlama ve temizleme işlerinde, alkol, sigara ve bağımlılığa yol açan maddelerin üretimi ve toptan satış işlerinde, parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelerin toptan ve perakende satış işleri ile bu gibi maddelerin imali, işlenmesi, depolanması işleri ve bu maddelere maruz kalma ihtimali bulunan her türlü işlerde, gürültü ve/veya vibrasyonun yüksek olduğu ortamlarda yapılan işlerde, aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işlerde, sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işlerde, radyoaktif maddelere ve zararlı ışınlarla maruz kalınması ihtimali olan işlerde, fazla dikkat isteyen ve aralıksız ayakta durmayı gerektiren işlerde, parça başı ve prim sistemi ile ücret ödenen işlerde, eğitim amaçlı işler hariç iş bitiminde evine veya ailesinin yanına dönmesine imkan sağlamayan işlerde, işyeri hekimi raporu ile fiziki ve psikolojik yeterliliklerin in üzerinde olan işlerde, eğitim, deney eksikliği, güvenlik konusunda dikkat eksikliği getirme ihtimali olan işlerde, para taşıma ve tahsilat işleri ile 4857 sayılı İş Kanununun 69 uncu maddesinin birinci fıkrasında belirtilen gece dönemine rastlayan sürelerde yapılan işlerde 18 yaşını doldurmamayan işçiler çalıştırılmaz.”

MADDE 3 – Aynı Yönetmeliğin ekinde yer alan Ek-3, başlığı ile birlikte ekteki şekilde değiştirilmiştir.

MADDE 4 – Bu Yönetmelik yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 5 – Bu Yönetmelik hükümlerini Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı yürütür.

“Ek-3

16 Yaşını Doldurmuş Fakat 18 Yaşını Bitirmemiş Genç İşçilerin Çalıştırılabilecekleri İşler

1. Toprağın pişirilmesi suretiyle imal olunan kiremit, tuğla, ateş tuğlası işleri ile boru, pota, künk ve benzeri inşaat ve mimari malzeme işleri.
2. Kurutma ve yapıştırma işleri, kontrplak, kontratabla, yonga ağaçtan mamul suni tahta ve PVC yüzey kaplamalı suni tahta imali işleri ile emprenye işleri.
3. Parafinden eşya imali işleri.
4. Kuş ve hayvan tüyü kıllarının temizlenmesi, didikleme, ayrılması ve bunlara benzer işler.
5. Plastik maddelerin şekillendirilmesi ve plastik eşya imali işleri. (PVC'nin imali ve PVC'den mamül eşyaların yapımı hariç)
6. Mensucattan hazır eşya imali işleri (Perde, ev tekstili, otomobil ürünleri ve benzerleri).
7. Kağıt ve odun hamuru üretimi işleri.
8. Selüloz üretimi işleri.
9. Kağıt ve kağıt ürünlerinden yapılan her türlü eşya ve malzemenin imali işleri.
10. Zahire depolarındaki işler ile un ve çeltik fabrikalarındaki işler.
11. Her türlü mürekkep ve mürekkep ihtiva eden malzeme imali işleri.”

Kaynak:<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130221.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130221.htm>

KAYNAKÇA

Kitaplar

Altıntaş, B. (2003). *Mendile, Simate, Boyaya, Çöpe.....Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Apple, M. (2006). *Eğitim ve İktidar*. E. Bulut. (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Araz, Y. (2013). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aytaç, A.M. (2012). *Ailenin Serencamı Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Bakırcı, K. (2004). *Çocuk ve Genç İşçilerinin Haklarının Korunması (Uluslararası, Bölgesel ve Türk Hukuku Açısından)*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Baumann, Z. (2014). *Yasa koyucular ve Yorumcular*. M. Ahıska, Y. Türker (çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Beck, U. (2014). *Risk Toplumu- Başka Bir Topluma Doğru*. B. Doğan. (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bilge, N. (2001). *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Boratav, K. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi. 1908 – 2009*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bottomore, T.H ve T, Marshall (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. A. Kaya (çev.). Ankara: Gündoğan Yayıncılık.

Buğra, A. (2013). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bumin, K. (2013). *Batı’ da Devlet ve Çocuk*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Büyüksulu, A.R. (2004). *Avrupa Birliği Perspektifinden ve Endüstri İlişkileri Boyutuyla Yeni İş Kanunu: Esneklik ve İş Güvencesi*. İstanbul: Derin Yayınları.

Çelik, N.(2006). *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Dansuk, E. (1997). *“Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi”*.Ankara: Başbakanlık DPT Yayınları.

- Durkheim, E.(2010). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. C. Saraçoğlu (çev.). İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- Duyar, İ. ve Özener, B.(2003). *Çocuk İşçiler / Çarpık Gelişen Bedenler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Erbay, E. (2013). *Çocuk Hakları*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Ercan, F. (1998). *Eğitim ve Kapitalizm. Neo-liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*. Ankara: Bilim Yayınları
- Erder Köksal. S. ve K. Lordoğlu. (1993). *Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeline Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayını.
- Foucault, M. (2000). *Entellektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1.....* F. Keskin, I. Ergüden ve O. Akınbay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2001). *Siyaset Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. T. Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi. Çalışmanın Dönüşümleri/ Anlam Arayışı*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Halliday, F.(2002). *2000'lerde Dünya*. C. M. Cangil.(çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, C (2003). *Baba Bana Top At*. E. Hoşsucu (çev). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. S. Lim.(çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Illich, I. (2011). *Şenlikli Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnal, K. (2008). *Eğitim ve İdeoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kağıtçıbaşı. Ç. (2012). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kant, I. (2001). *Pratik Us'un Eleştirisi*. İ.Z. Eyüboğlu (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat' tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazgan, G. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929 – 2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2004). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. F. Bakırcı. (çev.). İstanbul: Babil Yayıncılık.
- Makal, A. (2002). *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946 – 1963*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A.(2011). *Ameleden İşçiye. Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2003). *Yabancılaşma*. A. Kardam, A. Bilgili, A. Gelen, K. Somer, S. Belli, Y. Fincancı. (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K, F. Engels ve İ. Lenin (2008). *Kadın ve Aile*. A. Gelen. (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel’ in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. K. Somer. (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Morin, E. (2013). *Geleceğin Eğitimi Gerekli Yedi Bilgi*. H. Dilli. (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Müderrişoğlu, S ve Uyan Semerci, P. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk – Çocuğun İyi Olma Halini Anlamak*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ollman, B. (2011). *Marksizme Sıra dışı Giriş*. A. Kars.(çev.). İstanbul: Yordam Kitap
- Öztan, G.G. (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Perry, M.(2010). *Marksizm ve Tarih*. G. Tuncer.(çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poggi, G.(2005). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. B. Toprak ve Ş. Kut.(çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, K. (2000). *BÜYÜK DÖNÜŞÜM: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökleri*. A. Buğra (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J. (2006). *Halkların Yasası ve “ Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”* . G. Evrim. (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rikowski, G. (2011). *Marksist Eğitim Kuramı ve Radikal Pedagoji*. C. Atay. (çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2009). *Emilie “ Bir Çocuk Büyüyor”*. Ü. Akagündüz. (haz.). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. A. Onocak. (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Soros, G. (2003). *Küreselleşme Üzerine*. M. Keçik. (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Spring, J.(2014). *Özgür Eğitim*. A. Ekmekçi. (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şakar, M.(2011). *İş Hukuku Uygulaması*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Uyan Semerci, P, A. Karatay, B.E. Akkan, B. Oy, S. Müderrisoğlu, Ş. Uran ve Z. Kılıç (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Vogel, L. (2003). *Marksist Teoride Kadın*. M. Öngören. (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.

Yörükoğlu, A. (1992). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayın- Dağıtım.

Yörükoğlu, A.(1996). *Gençlik Çağı/ Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Wagner, P.(2005). *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*. M. Küçük (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wallerstein, I.(2003). *Liberalizmden Sonra*. E. Öz. (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. N. Alpay. (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wood, M.E. (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı/ Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Ş. Artan.(çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Kitap İçerisinde Yazılan Bölümler

Akın, Y. (2012). “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Sınıfı Siyasetinin Dinamikleri: Dil, Kimlik ve Deneyim”, *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi*. G.E. Brockett ve T. Atabaki (drl.). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Alkan, Ö. M.(2004). “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*. K. Karpat (drl). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aral, V.(2000). “Bir Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi”, *Adalet Kavramı*, A. Güriz (drl.). Ankara. Türkiye Felsefe Kurumu Derneği.

Balsoy, G. (2012). “Osmanlı Emek Tarihinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Okunması: Erken 20. Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası”, *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi*. G.E. Brockett ve T. Atabaki.(drl.). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bulut, E. (2010). “Türkiye’de Mesleki Eğitimin Dönüşümü: Çocukların, “Fiyat”landırılması, Modülerleştirilmesi ve Yaşamboyu Öğrenme”, *Türkiye’de Çocuk Emegi* K. İnal. (drl.). Ankara. Ütopya Yayınevi.

Çağlayan, S.(2008). Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki", *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. N. Oktik (drl.). İzmir. Yakın Kitabevi Yayınları.

Çelik, A.(2010). “Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne”, *Türkiye’de Çocuk Emegi*. K. İnal (drl.). Ankara. Ütopya Kitabevi.

Dayıoğlu, M. Ve A. Gündüz Hoşgör (2010). “Türkiye’de Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede İzlenen Strateji ve Yöntemler: IPEC Deneyimi”, *Türkiye’de Çocuk Emegi*. Kemal İnal (drl.). Ankara: Ütopya Kitabevi

Dedeoğlu, S. (2004). Sindrella’ nın Pazara Yolculuğu: Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Aile ve Kadının İşgücüne Katılımı Üzerine Bir Deneme. *Neo- liberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*. N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul. Metis Yayınları.

Ercan, F. Ş. Özar.(2004). Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi?” *Neoliberalizmin Tahribatı. Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*. N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul: Metis Yayınları

Ergenç, Ö, T. Karali, E. Mclaughney ve M. Seyman. (2007). Türkiye’de Sokak Çocukları Durum Analizi *İstanbul Sokak Çocukları Rehabilitasyon Modeli Sempozyumu. Teorik Bilgilerle Zenginleştirilmiş Sempozyum Kitabı*. O. Polat. (drl.). İstanbul: İstanbul Darülaceze Müdürlüğü: Punto Basım.

Ertürk, Y. (2010). “Türkiye’de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri”, *Türkiye’de Çocuk Emegi* K. İnal. (drl.). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gök, F. (2004). Eğitimin Özelleştirilmesi. *Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*. N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul: Metis Yayınları.

Gül, İ.I. (2012). “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Eşitliğin Sağlanmasında Hukukun Rolü”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. K. Çayır ve M.A Ceyhan (drl.).İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güler Müftüoğlu, B. (2014). Üretim Sürecinin Vazgeçilmezi Esneklik: Var ve Yok Ettikleri Üzerine Bir Çerçeve. *Türkiye’de Esnek Çalışma*. A. Koşar ve Ö. Müftüoğlu (drl.). İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

Gürboğa, N.(2012). ”Madencilikte İş Mükellefiyeti”, *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi*. G.E. Brockett ve T. Atabaki.(drl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karakışla, Y. S. (1998). “Osmanlı İşçi Sınıfının Doğuşu,1839- 1923”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839 – 1950*. D. Quataert ve E.J Zürcher. (drl.). C. Ekiz (çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karatay, A. (2010). “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksullukta Değişmeler ve Sosyal Hizmetlerin Artan Önemi”, *İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk*. P. Uyan Semerci. (drl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Molyneux, M. (2012). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. *KADININ GÖRÜNMEYEN EMEĞİ Maddeci Bir Feminizm Üzerine*. G. A. Savran ve N. T. Demiryortan (drl.). İstanbul. Yordam Kitap.

Müderrişoğlu, S.(2010). “Psikolojik Gelişimi, Yoksulluk ve Hak – Temelli Yaklaşım: STK Uygulamalarında İlkelerden Yönteme Doğru”, *İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk*. P. Uyan Semerci.(drl.). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Oktik, N. (2008). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. N. Oktik (drl.). *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. İzmir. Yakın Kitabevi Yayınları.

Oyan, O. (2004). “Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru”, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000’li Yıllarda Türkiye. Türkiye’ de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*. N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul. Metis Yayınları.

Öngen, T.(2004).” Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: “Düşük Yoğunluklu Çatışmadan “Düşük Yoğunluklu Uzlaşma” Rejimine. *Sürekli Kriz Politikaları 2000’li Yıllarda Türkiye. Türkiye’de Sınıf İdeoloji ve Devlet*. N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul. Metis Yayınları.

Özcan, M.T (2001). “Hukuk İdeolojisi: Adalet Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Adalet Kavramı*. A. Güriz (drl.). Ankara. Türkiye Felsefe Kurumu Derneği Yayını.

Yalman, G.(2004).” Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi: *Sürekli Kriz Politikaları 2000’li yıllarda Türkiye. Türkiye’de Sınıf İdeoloji ve Devlet* N. Balkan ve S. Savran (drl.). İstanbul: Metis Yayınları.

Yeşilyaprak. B. ve diğerleri. (2006). Kişilik Gelişimi. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Editör ve bölüm yazarı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Yılmaz, C. (2008). Kentsel Yoksulluk: Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü. *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. N. Oktik (drl.). İzmir. Yakın Kitabevi Yayınları.

Sürekli Yayınlar / Makaleler/ Bildiriler

Açıkalın, N. (2008). Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Şansları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri. *Çalışma ve Toplum*. 2. (17), 131- 154.

Ahioğlu Linderberg, E. N. (2013). KreselleŖen Dünyada ve Türkiye’de ocukluğun Durumu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 21.(1), 1 – 10.

Akyan, M.A, Atak, N. (2004). ankırı Sanayi Sitesinde alıŖan çocuklar ve alıŖma KoŖulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*. 57.(3), 139 – 151.

Alpar, M. B.(2002). Kötü Ŗartlardaki ocuk İŖçiliđinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İliŖkin Acil nlemler Hakkında 182 Sayılı ILO SzleŖmesi İle İlgili alıŖma Hayatı Mevzuatı. *Kamu –İŖ*. 7.(1).

Arı, A. (2006). KreselleŖme ve KuralsızlaŖtırma. *alıŖma ve Toplum*. 3(10), 23-30.

AvŖar, Z. Ve E. ğtoğulları (2012). ocuk İŖçiliđi ve ocuk İŖçiliđi İle Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*.2. (1), 9-40.

Bahtiyar Karadeniz, C. (2012). Öğretmenlerin 4+4+4 Zorunlu Eğitim Sistemine İliŖkin GrŖleri. *Eğitim Bilim Toplum*. Gz. 10. (40), 34-53.

Balkız, .I. (2013). Yeni retim /Yönetim Modelleri ve Denetim TZÜ /TKY Modelinde Hegemonik Despotizmin YkseliŖi. *alıŖma ve Toplum*. 1(36), 187 -210.

BarıŖ, İ. (2009). Sokakta YaŖayan ocuklar ve Aileleri (İstanbul rneği). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi* (39), 87-114.

Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y. (2013). Mevzuatımızda ocuk ve Genç İŖilerin alıŖma YaŖamında Korunmasına İliŖkin Düzenlemelere Genel Bir BakıŖ. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15 (zel S.), 481-545.

Centel, T. (1990). Türk Hukuku Açısından ocuk ve Genç İŖi Haklarının Avrupa Sosyal Ŗartı’yla Korunması, *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, XII (I), 125-139.

alıŖkan, Ŗ, M. Karabacak ve O. Meçik. (2013). Türkiye’de Eğitim – Ekonomi Büyüme İliŖkisi (Kantitatif Bir YaklaŖım). *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*. 11.(21), 29 – 48.

elik, N. B. (2010-11). Marx’ ın Ontolojisi ve Siyasal znelik Sorunu. *Doğu – Batı*. Kasım-Aralık- Ocak. Sayı.(55), 11-33.

Çiftçi, D, B. (2014). alıŖan ocuk ve Ruh Sağlığı. *Ayrıntı Dergi*. Temmuz- Ağustos(5), 85-103.

Demir, F. (2010). alıŖma Hayatında ocukların Korunması. *D.E. Hukuk Fakültesi Dergisi*.12 (zel Sayı), 547- 577.

Duyar, İ. (2013). alıŖ(tırıl)an ocuklarda Bedensel Yıpranmalar. *İstanbul Üniversitesi İnsanbilim Dergisi*.2(1), 1-14.

Ercan, F. (2003). “Neoliberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş II. Hukuk – Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Yapısal Reformlar II”. *İktisat Dergisi*, 437, 12-31.

Ekmekçi, İ.S, (2013). John Locke’ un Liberalizm Kuramı Üzerine. *TBB*. Mayıs- Haziran. (106), 205 -214.

Erdoğan, S. ve D. Kutlu. (2014). Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politika Bağlamında Bir Değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*. 2(41), 63-114.

Ergün. A, S. Erol. ve N. Kolaç. (2006). Pazarda Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Sağlık Durumları. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. Nisan – Mayıs- Haziran, 30 – 36.

Ertan, İ, M. (2008). Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku ve Türk Hukukunda Asgari Çıracılık Yaşı. *Çalışma ve Toplum*.(2), 173 – 198.

Eryurt, M.A, Tezcan, S. (2006 – 2007). Türkiye’de İç Göç ve Çocuk Sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Bilim Dergisi*. 28 -29, 15 – 28.

Etiler, N. ve K. Lordoğlu (2014). Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım işçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*. (2). 41 ,115-134.

Göksu. A, G. Güngör (2013). Türkiye’de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 20 (1). 59 – 72.

Gülçubuk, B. (2012). Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum*. 2(33), 75 – 94.

Güler Müftüoğlu, B. (2000). İstanbul Gedikpaşa’ da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü. *Toplumbilim Dergisi*. Güz. (86), 118 – 139.

Gümüş. T.T. (2010). Ortaçağ’dan Erken Modern Döneme Batı Avrupa’da Eğitim Tarihi: Yeni Yaklaşımlar, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.6.(1), 25 – 40.

Gündüz, S. (2009). Türkiye’ de Çocuk ve Genç İşçilerin Yasal Konumu. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. Cilt: 22(1-2-3), Şubat, 1-28.

Gürçay, C, Kumaş, H. (1996). Türkiye’de Göç Olgusu ve Çalışan Çocuklarla İlişkisi. *TODAIİE İnsan Hakları Yılığ*. 17-18, 261- 268.

Güveloğlu, N. (2001). “Birey ve Toplum” İkiliğine Karşı Tarihsel Materyalizmin Nesnesi Olarak Toplumsal İlişki. *Praksis*.(1), 171- 182

İpek, M. (2014). Kayıt dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler. *Çalışma ve Toplum*. (1). 40, 163-186.

Karahanogulları, O. (2002). Marksizm ve Hukuk. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 57. (2), 61 – 92.

Karaman, B. ve M. Özçalık. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*.14. (1), 25 – 42.

Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. *Çalışma ve Toplum*.25 (2), 13 - 40.

Müftü, G. (2001). Çocukların Hakları. *Milli Eğitim Dergisi*. Temmuz-Ağustos- Eylül (151), 123-131.

Okçabol, R. (2012). Gericileşmenin ve Piyasalaşmanın Şifreleri 635, 651, 652, 653,666, 4+4+4 ve.....*Eğitim Bilim Toplum*. Yaz. 10 (39), 28 – 41.

Ökten, Ş. (2007). Gelişme ve Demokrasi: Kalkınmayla Demokratikleşme ya da Kalkınmacılığın Demokratikleştirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8.(2), 91 – 106.

Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*. Güz (8), 9 – 28.

Özdemir, Y. (2008). Meslek Lisesi Memleket Meselesi mi? Mesleki Teknik Ortaöğretimi Toplumsal Güç ilişkileri Çerçevesinde Düşünmek. *Eğitim Bilim Toplum*. Güz, 6.(24), 62-81.

Özdemir, A.M. ve G Yücesan Özdemir. (2005). Küresel Kapitalizmde Çocuk Emeğinin Ekonomi Politikği: Çocuk İşçilerin “Oyun” Hakkı Var mıdır? *Türk Tabipleri Birliği Dergisi*. Temmuz- Ağustos- Eylül, 8-15.

Özveri, M. (2012). Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları. *Çalışma ve Toplum*, 2. (33), 147 – 172.

Özyılmaz, Ö.(2011). Ahilik ve Çağdaş Uygulamalar Arasında Mesleki Teknik Eğitim Sistemimiz. *Kırklareli Üniversitesi Yayınları*, Kırklareli, 55 – 67.

Sağlam, S. (2006). Türkiye’ de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü *Türkiyat Araştırmaları*, Güz (5) Yayını, 33 – 44.

Sarı, C. (2014). Uluslararası Sözleşmelerde Çocuklar ve Çocukluk. *Ayrıntı Dergi*. Temmuz-Ağustos. 5, 66-70.

Silier, Y. (2010-2011). Marx Ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük. *Doğu Batı. Kasım- Aralık-Ocak*. 55, 139-157.

Sunar, L (2010-11). Marx' ın Doğuya Bakışı. *Doğu Batı*. . Kasım-Aralık- Ocak (55), 157-181.

Şimşek, H. (2013). Eğitim ve Oyun Bağlamında 19.yüzyılda Türk Çocukluk Anlayışında Değişmeler. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 11 (25), 215 – 249.

Tan, M. (1989). Çağlar Boyunca Çocukluk. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 22(1),71 – 89.

Taşdelen, V. (2003). Eğitimde Kuram ve Uygulama Bağının Kurulmasına Yönelik Felsefi Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 36 (1-2), 151 – 166.

Topuzkanamış, E.(2013). Max Weber' de Ekonomi, Hukuk ve Rasyonalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 14.(2), 253 – 274.

Tuzcuoğlu, S. (2000). Benlik ve Mesleki Benlik Kavramlarının Öğrenim Yılları İle İlişkisi. *Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi*. 12, 267-280.

Urhanoglu Cengiz, İ. (2012). 4857 Sayılı İş Kanununa Göre Çocuk Ve Gençlerin İş Sözleşmesi Ehliyetlerinin Sınırlandırılmasına Yönelik Düzenlemeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. Ocak –Şubat (98), 203-231.

Uyanık, Y. (2008). Neo- liberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10.(2), 209 -224.

Yıldırım, E. (2006). Yoksul Ailelerde Değerler Değişimi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi- Sayı(33)*, 47-73.

Yılmaz, Z.B.(2010-11). Marx ve İnsani Varoluş. *Doğu- Batı*. Kasım-Aralık-Ocak (55), 63–76.

Yayınlanmamış Yüksek Lisans / Doktora Tezleri

Özbay, R. D. (2003). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Devletin Emek İstihdamı. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul. Marmara Üniversitesi SBE.

Tosun, T. (2010). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim Politikaları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

İnternet – Bir Üniversite Programına ya da Bölümüne Ait Dökümanlar

Özertan, G. “Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Teknoloji Kullanımının Rolü”, 2013. Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü. (Tarih Bilinmiyor).

Online Kaynaklar

ILO(2013).*138.NO'LU.SÖZLEŞME*.http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_138.htm.(20 Şubat 2013).

ERG (2012). “4+4+4” *Düzenlemesi ile Neler Değişti? Yeni Sisteme Geçişte Neler İzlenmeli*.http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/444_Bilgi_Notu_Ne_Degisti_SON.pdf. (10 Ocak 2014).

FED (2012). *5.1.1961 Tarih ve 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi Hakkında Boğaziçi Eğitim Fakültesinin Güncellenen Görüşü*. <http://fed.boun.edu.tr/default.asp?MainId=18>. (15 Ocak 2014).

KALKINMA ATÖLYESİ (2013). *Pamuk Üretiminde Çalışan Çocuklar İçin Model Eylem Planı*. <http://www.kalkinmaatolyesi.org/v2/wp-content/uploads/2014/07/PAMUK-EYLEM-PLANI.pdf>. (2 Şubat 2015).

RESMİ GAZETE (2012). *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Kanun No: 6287. Sayı: 28261*.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm> . (29 Mart 2014).

RESMİ GAZETE (2013). *ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN ÇALIŞTIRILMA USUL VE ESASLARI HAKKINDA YÖNETMELİKTE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR YÖNETMELİK.SAYI:28566*.<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130221.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130221.htm> (25 Ekim 2014).

TÜİK(2012).*Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012*.
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>. (10 Nisan 2014).

UNICEF (2004). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. www.unicef.org/turkey/pdf/_cr23.pdf. (10 Eylül 2014).